

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

I

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка № 1 (135) January, 1959, Vol. XII.

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

Редагує Колерія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORth, 1828

Увага: нові умови передплати

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1959 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 нл.
Австрія ..	70 ш.	35 ш.	19,50 ш.	6,50 ш.
Аргентина	110 пезів	60 пезів	30 пезів	11 пезів
Бельгія ...	275 б. фр.	138 б. фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В. Британія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада ...	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	18 н. м.	9 н. м.	4,50 н. м.	1,50 н. м.
Парагвай .	150 гуар.	75 гуар.	39 гуар.	13 гуар.
США	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Франція ..	2.500 ф. фр.	1.250 ф. ф.	630 ф. фр.	210 ф. фр.
Швеція ...	28 кор.	14 кор.	7,50 кор.	2,50 кор.

В інших країнах — у перерахунок на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 237, Liverpool Rd., London, N.1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 1/61 (135)

СІЧЕНЬ, 1959

Річник VI (XII)

Зміст I-ої книжки

Ольга Лубська: СВЯТИЙ ВЕЧІР	4
У СВЯТО НАРОДЖЕННЯ ПРАВДИ	5
Марко Антісх: РІЗДВЯНА ЕЛЕГІЯ	6
Д.: «ВІДНИНІ ВО ЄДИНО...» (У сорокову річницю)	7
З. Карбович: ВУНТ ПРОТИ МАТЕРІАЛІЗМУ	11
ВІДПОВІДЬ МОСКОВСЬКИМ ІМПЕРІАЛІСТАМ	15
Микола Вінграновський: СКАЖИ МЕНІ, ДНІПРЕ	22
К. Подолянин: КОСМОПОЛІТИ І НАЦІОНАЛІСТИ (закін. 3)	23
Єп. Євген Бачинський: РІК 1917 спогади-діярії, (продовж., 4)	31
Проф. П. Савчук: РЕВОЛЮЦІЙНА ТВОРЧІСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА (закінчення, 2)	43
Ю. Буряківець: КИЇВ	50
Борис Антоненко-Давидович: УКРАЇНО, МОЯ УКРАЇНО	51
Василь Г. Ян: ЧИНГІЗ-ХАН (роман)	59
Джеймс-Олівер Кервуд: ДОЛИНА МОВЧАННЯ (повість, продовж., 6; перекл. ОД)	79
Юрій Тис: КЕРАМІКА ЛІДІЇ КРЮКІВ	89
Проф. В. Державин: «ПОПІЛ ІМПЕРІЙ» Ю. КЛЕНА І НОВІТНЯ СПРОБА ПЕРЕОЦІНКИ ЙОГО ПОЕЗІЇ	94

Огляди і рецензії

В поневоленій Україні:

Проф. М. Величківський: НАСТУПНИЙ ЕТАП ПРОЛЕТАРИЗАЦІЇ СЕЛЯНСТВА В УКРАЇНІ	105
Д.: «ДІТИ ПІВНОЧІ БРАТНЬОЇ ВЕЛИКОРОСІЇ ГОЛОДУЮТЬ...»	106
«СОЦІЯЛІСТИЧНЕ БУДІВНИЦТВО»	108
ГІРКИЙ ТО ГУМОР	111

З нових видань:

Н. З—ко: ДВА РОМАНИ	112
Софія Наумович: ДОЦІЛЬНЕ ВИДАННЯ	116
У світі:	
Борис Вітошинський: ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ	117

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytvynovych,
a/c V. Kolesnikovich,
Villa Alta, Encarnacion.

США:

Very Rev. Paul Falko,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasyluk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 4 шіл.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси про-
симо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

**ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ
КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ.
СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ
САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!**

**СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА
ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ
ЕМІГРАЦІЄЮ!**

Бог Предвічний народився...

О. ЛУБСЬКА

СВЯТИЙ ВЕЧІР

Розірвалася нитка розлуки,
 І роки розкотились намистом.
 Хтось нечутно у шибку постукав,
 Хтось узяв невидимий за руку, —
 Веде в простір блакитно-імлістий.
 Знаю, хтось на дорогах цих падав
 Спотикався об гостре каміння.
 В небесах промениста лямпада,
 Аж до зір світляна колонада, —
 Аж до зір

Материнське терпіння.

Знаю, хтось виглядатиме сина
 На причілку похилої хати.
 А його, що,

Казали, загинув,

На узліссі на чатах зустріну, —
 Захистила

Ісусова Мати.

Розірвалася нитка розлуки...
 Святий вечір у шибку постукав.

В ДЕНЬ ВЕЛИКОГО Й РАДІСНОГО СВЯТА РІЗДВА ХРИСТОВОГО СЕРДЕЧНО ВІТАЄМО НАШИХ СПІВРОБІТНИКІВ, ПРЕДСТАВНИКІВ, КОЛЬПОРТЕРІВ І ЧИТАЧІВ ТА БАЖАЄМО НАЙКРАЩИХ УСПІХІВ У НОВОМУ 1959 РОЦІ ЯК В ОСОБИСТОМУ ЖИТТІ, ТАК І В ПРАЦІ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ СПРАВИ.

НЕЗДОЛАННОМУ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ В УКРАЇНІ І В ЧУЖИХ ЗЕМЛЯХ, ЙОГО КРАЩИМ СИНАМ І ДОЧКАМ — ЧЛЕНАМ ОУН, УПА, УТВР, ПОЛІТВ'ЯЗНЯМ У ТЮРМАХ І КОНЦТАБОРАХ, УСІМ ТИМ, ЩО ВИГНАНІ ВОРОГОМ З РІДНОЇ ХАТИ Й ЗЕМЛІ КАРАЮТЬСЯ НА ЗАСЛАННІ, УКРАЇНСЬКИМ ІСРАРХАМ, ДУХОВЕНСТВУ ТА ВІРНИМ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ, УКРАЇНСЬКИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ І УСТАНОВАМ ТА ВСІМ УКРАЇНСЬКИМ ПАТРІОТАМ-ВИХІДЦЯМ — ШЛЕМО НАШ ГАРЯЧИЙ ПРИВІТ І СКЛАДАЄМО НАЙКРАЩІ ПОВАЖАННЯ.

ОКРЕМО ВІТАЄМО ПРОВОДИ І ЧЛЕНІВ ЗЧ ОУН, АБН ТА ВСІХ ОРГАНІЗАЦІЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО ФРОНТУ.

ХАЙ НОВОНАРОДЖЕНИЙ ХРИСТОС БЛАГОСЛОВИТЬ НАШУ ПРАЦЮ, ПРИЙМЕ ЖЕРТВИ НАШОГО НАРОДУ В БОРотьБІ З НОВІТНІМ ПРОДОМ ТА ОБДАРУЄ НАС ПЕРЕМОГОЮ ЙОГО ПРАВДИ — ВІЛЬНОЮ СОВОРНОЮ УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ.

ХРИСТОС РОДИВСЯ — СЛАВІМ ЙОГО!

Редакція, Адміністрація і Друкарня
 ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ

У СВЯТО НАРОДЖЕННЯ ПРАВДИ

Різдво Христове — прихід у світ Божого Сина, подія, що започаткувала нову еру в історії людства, це велике свято всіх християнських народів — завжди, від віків, було особливо врочисто святковане українським народом. Свято народження Предвічного Бога, який приніс нову Правду у світ і своєю смертю на хресті відкупив рід людський — цю Велику Містерію незвичайно глибоко відчуває і переживає кожнорічно весь наш нарід, коли над засніженою Україною простеляється тиха свята Різдвяна ніч.

У Свят-вечір живіше б'ється кожне українське серце, душу кожної української людини опановує глибоке зворушення, кожний відчуває приязність Божого Дитятка, яке витає посеред наших родин, приносить благословення, радість і мир усім людям доброї волі. І хоч надворі сніг і мороз, то на душі тепло й радісно, бо гріє її оця «дивная новина» з Віфлеєму про народження Божого Сина, який «прийшов днесь із небес» і звеселив увесь світ.

В українських Різдвяних святкуваннях християнський релігійний елемент органічно поєднується з прадавніми, новорічного циклу, святкуваннями нашого народу, що зв'язані з зимово-весняним переломом («По Різді — по зимі»), з перемогою-поворотом сонця, з вірою у близьку весну. Поетичним висловом цього органічного поєднання передхристиянського і християнського елементів є українські колядки і щедрівки та різдвяні звичаї, від яких променює таким особливим чаром і сивою-прадавньою традицією.

Московський большевизм, поневолюючи і бажаючи знищити український нарід, з усіх сил намагається викоренити всі наші предківські традиції, релігійні й національні, а зокрема традицію Різдвяних святкувань, що її він намагається затерти і замінити «Дідом Морозом» чи відзначуванням різних «історичних перемог» комунізму. Проте всі ці московсько-большевицькі намагання даремні й безуспішні, ворогові досі не вдалося і ніколи не вдасться вирвати з душі нашого народу того, що йому святе й найдорожче, а Дід Мороз ніколи не замінить українським дітям маленького Ісуса...

І цього року, коли земля сповие тиха свята Різдвяна ніч, лунатимуть українські колядки і щедрівки не тільки у вільному світі, по всіх країнах, куди доля розкидала дітей нашого наро-

ду, — а лунатимуть вони і в поневоленій Україні, і в сибірських тайгах, і в казахстанських пустелях, у в'язницях і концтаборах — усюди, де живуть, караються і борються сини й дочки невгнутаго, незламнаго українського народу. І коляда »Бог Предвічний народився« лунатиме в цей Свят-вечір як могутній гимн, як бойовий виклик лютому ворогові — Іродові-Москві, лунатиме як величя пісня геройського завзяття і твердої віри в остаточну перемогу Правди над брехнею, Добра — над злом, Бога — над дияволом, — як маніфестація незламної віри в перемогу України над її ворогами.

І хоч нашу Батьківщину ще сковують люті морози жорстокої московсько-большевицької неволі, то весна волі й національно-державного відродження для українського народу нестримно таки приближається — всупереч усім бурям і хуртечам. Наші змагання, наша праця і боротьба в ім'я України і для України — боротьба цілого нашого народу і кожного з нас зокрема, — хоч часом і непомітно, проте певно й невідхильно прискорюють прихід отої, такої довгожданої і такої гаряче прагненої, весни.

Тож скріпім наші змагання, посилим нашу працю і боротьбу, зміцнім нашу віру в справедливу справу українського народу, в нашу велику Правду та її кінцевий тріумф над усіма ворогами й супостатами.

ХРИСТОС РАЖДАЄТЬСЯ! — СЛАВІТЕ ЄГО!

МАРКО АНТЮХ

РІЗДВЯНА ЕЛЕГІЯ

Б'є за вікном копитом кінь. Туман
Гойдається і лине в ніч різдвяну.
Мороз синіє... і святий пеан
Гудуть осніжені соборні бані.

Гуде Різдво: лунають колядки,
В гудінні сяє вулик небозводу...
Тобі привітний рух дівочої руки,
А коням пити свіжу, зимну воду.

Ти як вощина — догориш, сплинеш;
Лишиться спокій і холодний розум,
І будеш ти один собі без меж
Вести рахунок сльотам і морозам.

І вийдеш ти під ялинковий спів,
Ще раз поглянеш на зимові зорі:
Незмінне сяйво зоряних огнів,
Незмінне сяйво і свічок в соборі.

»ВІДНИНІ ВО ЄДИНО...«

Сорокова річниця акту злуки всіх українських земель в одну незалежну соборну Українську державу — це найважливіша, побіч IV універсалу, подія в історії Української Визвольної Революції 1917-21 років.

22 січня 1918 р. Українська Центральна Рада в Києві IV-им універсалом проголосила: »Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу«.

Минулого року українська громадськість у вільному світі відзначила 40-річчя цієї великої історичної події урочистими святкуваннями, чим підкреслила свою вірність ідеї незалежної суверенної Української держави. В листопаді минулого року відзначено теж і 40-річчя Листопадового чину, що започаткував самостійне життя українців західніх областей. І врешті, 22 січня 1959 р., як завершення попередніх національно-державних актів і річниць — відзначаємо 40-річчя акту з'єднання українських земель в одній Соборній Суверенній Українській Державі.

Відновлена IV-м універсалом Українська держава, — спершу як Республіка, далі як Гетьманщина, а після повстання проти гетьмана знову як Республіка, — була встановлена на українських центральних землях, що до цього часу були під окупацією царської Росії. Коли владу Української Народної Республіки перебрала Директорія, на руїнах Австро-Угорської імперії, що теж окупувала частину українських земель — Галичину і Буковину — постала Західньоукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Таким чином на звільнених від ворожої окупації українських землях було два українських уряди — Директорія в Києві, як центральний уряд і, можна б сказати, провінціальный уряд західньоукраїнських областей (диктатора Є. Петрушевича) з компетенціями уряду окремої держави. Однак злочини або тенденційними є намагання деяких людей, з одного чи другого боку Збруча, пояснювати Листопадовий чин як творення ще одної української держави, відсепарованої від Української Народної Республіки в Києві. Був це тільки тимчасовий стан, зумовлений тодішнім становищем українських земель і розвитком воєнних та політичних подій, а правдивим бажанням усіх українців було якнайшвидше з'єднатися в одній соборній Українській державі. Вже 1 листопада Дмитро Вітовський, голова Генераль-

ного Військового Комітету, у денному наказі до українських збройних сил у Львові, заявив: «Визволений Львів, столиця Західної України, клонить свою голову перед Києвом, столицею Соборної України». А 4 січня 1919 р. в Станиславові, що був тимчасовим осідком Української Національної Ради ЗУНР, винесено постанову з'єднати Західноукраїнську Народну Республіку з материком — Українською Народною Республікою.

22 січня 1919 р. на Софійській площі, при великому здвизі народу і війська, в приявності представників чужих держав, делегати ЗУНР обмінялися грамотами з верховною владою Української Народної Республіки, проголошуючи з'єднання обидвох республік в одну соборну державу.

Директорія оповістила про це громадян України універсалом, у якому заявила:

«Вітаючи з великою радістю цей історичний крок наших західних братів, Директорія Української Народної Республіки рішила прийняти до відома це з'єднання і ввести його в життя, згідно з умовами, які означено в рішенні Української Національної Ради з дня 4 січня 1919 р.

Віднині зливаються во єдино віками відділені одна від одної частини України — Галичина, Буковина, Закарпаття і Придніпрянська Україна в одну Велику Україну. Сповнилися відвічні мрії, для яких жили і за які вмирали найліпші сини України. Віднині є тільки одна незалежна Українська Народна Республіка. Віднині український народ, увільнений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної, незалежної Української держави, на добро і щастя українського народу».

Акт злуки всіх земель України — це великий, світлий і радісний чин в історії Української Визвольної Революції. Він більш вимовний, ніж усі попередні акти УЦРади, бо, крім ідеї вільної незалежної України, в ньому рішуче підкреслено суверенність і соборність українського народу.

Від акту проголошення соборности, ЗУНР вже звалась Західною Областю Української Народної Республіки. Однак фактична побудова і організація влади ЗУНР не змінилася, на це треба було довшого часу, а розвиток воєнних та політичних подій на землях України перешкодив їх органічній злуці. І так Україна в боротьбі за свою державну незалежність, на своє горе, мала два уряди, дві армії, два військові командування, що не завжди йшли одним спільним шляхом. Але в серцях українського народу Українська держава залишилась одною, соборною, такою як проголошено 22 січня 1919 року в Києві на Софійській площі. Серпневий (1919 р.) спільний похід обидвох українських армій — Наддніпрянської і Галицької, — що закінчився визволенням Золотоверхого Києва, підтвердив проголошену на Софійській площі соборність спільним чином синів одного народу.

Київ, Софійська площа, де відбулося проголошення IV універсалу (22. 1. 1918) і Акту соборности (22. 1. 1919).

Свято соборности має для нас не тільки велике, але й особливе значення. Втративши свою самостійність український народ зазнав жорстокого поневолення різними окупантами, які ділили між собою українські землі та встановляли на них свої кордони. Довгі роки, відділені від себе штучними окупантськими кордонами, українці центральних, західних, північних і південних земель жили в різних відмінних умовах, які впливали на їх конфесійні, національні й соціальні погляди. І впливи ці, хоч і не такі, щоб їх не можна було подолати, порізлили певною мірою синів одної землі. Соборність українських земель повернула можливість об'єднати не тільки фізично, але й духово весь український нарід в одну велику українську націю.

40-річчя проголошення соборности українських земель згадуємо з почуттям радості і гордості за наш український народ, що в найчорніших хвилинах своєї історії зберігає в своїх серцях почуття соборности, любов брата до брата. Сумно однак, що в нас на еміграції ця велика річниця зближається майже непомітно. Завелось у нас так, що для відзначення річниць та історичних подій, як загальноукраїнського так і провінціального значення, постають громадські комітети. Над деякими національними святами беруть протекторат українські центральні установи та визначні суспільно-політичні діячі. Тоді підготовляють академії, пишуть обіжники, заклики, статті, брошури, навіть і книжки. Але для відзначення 40-річчя Акту соборности не знайшлося у нас ні суспільно-громадських діячів, ні центральних установ та організацій, які б підготували і провели це загальнонаціональне свято якнайбільш велично, в дусі соборницьких урочистостей. Ми не кажемо, що не треба, напр., відзначати історичних річниць провінціального значення, але не можна ними заступити загальнонаціональних подій такого значення, як проголошення соборности. Коли відзначенням певної історичної події, що сталася на землях одної частини України доказуємо право і волю українського народу бути господарем на своїй землі, то тим більше ми повинні відзначити завершення цього права і прагнення українського народу в акті соборности України. Очевидно українська еміграція, в різних країнах свого поселення, і цього року буде влаштовувати свята соборности, але не всі ті святкування будуть органічно соборницькі, зокрема складом учасників. Здається, що й соборність будемо святкувати провінціями... Це не використана нагода виявити загальнонаціональною маніфестацією соборницьку солідарність усіх українських патріотичних сил на еміграції у боротьбі за волю і соборність України.

Та в серцях і душах наших у день 22 січня відживе наново незабутній чин українського народу, скріпиться віра в перемогу ідей Січневих Річниць.

Д.

3. КАРБОВИЧ

БУНТ ПРОТИ МАТЕРІЯЛІЗМУ

Ідеї слави, правди, волі, — »братів визволяти, слави добувати«, за віру православну, — належать до головних, типових українській духовості метових проєкцій історичної дії нації.

»Грабуй награвоване« — типове гасло загарбницьких аспірацій російської нації. — Ось яка велика духова прірва між українською і російською націями.

Ідеї добра, справедливості, шляхетності й великодушності — знаменні риси національного характеру українця. Їх відмічають теж і чужинці.

Один угорський письменник в американському журналі описує таку подію:

Коли під час другої світової війни советські війська наступали на Будапешт, німецьке командування наказало розстріляти советських парламентарів (посланців) для пересправ про умови капітуляції Будапешту. У відповідь російське командування дало наказ наступаючим советським частинам грабувати і вбивати населення Будапешту. В одному схоронищі сиділа без їжі група угорців — старі й молоді, жінки і діти. Ждали помсти советських вояків, між якими було багато й українців. Їх села (українців) — пише автор, — спустошили угорські війська, що вбивали навіть невинних людей, жінок і дітей, і від них ждали угорці нічого іншого, як тільки карі і помсти.

Нагло до схоронища ввійшов, з готовим до стрілу наганом, советський вояк-українець. Обличчя в нього було дуже сумне, »навіяні великою втомою очі, шляхетне, як у святого обличчя«. Був це український селянин, якого церкву сплюндрували, жінку вбили, майно забрали. Тепер він стояв перед ними зі зброєю в руках. Поглянув на втомлені обличчя жителів схоронища, на заплакану голодну дитину, на графиню з перстнями й браслетами, що схлипувала зі страху. І ніщо — пише автор, — не стояло на перешкоді, щоб той вояк оправдано помстився — всіх постріляв і пограбував. Але він обернувся і вийшов. Тепер угорці сподівалися юрби вояків, яких він приведе на грабїж, гвалтування жінок і вбивства. Тим часом він вернувся, але самий, навіть без нагана. Поклав на стіл великий житній хліб, і цей вояк, українець із »Хриstopодібним обличчям«, як пише автор, не сказавши ні слова, залишив схоронище.

У той час у місті вояки-москалі плондрували й грабували все, що їм попало під руки.

Німці йшли на Схід за хлібом і салом. Своїм военнoзаслуженим обіцяли поміщицькі добра в Україні, якими мали стати колхози після перемоги Гітлера. Не слава і честь їх батьківщини,

не містика, не почуття справедливості і не історичне призначення гнали їх проти московського комунізму, а жадоба грабунків і здобуття нових колоній.

Історичне призначення української нації. — боротьба проти імперіялістичної Росії, яка була і є втіленням усякого зла, насильства, рабства і безбожництва. Це надає нашій боротьбі елементів релігійної війни. Особливо важливим чинником у ній є катакомбне християнство. Священослужителі, як підтверджують факти, які відмовилися служити московсько-комуністичній церкві, втішаються великою популярністю, вони таємно відправляють Богослужби, їх слова слухають не тільки старі, але й молодь.

За християнство, як колись за віру православну і великі ідеали української нації, за ідеї визвольного націоналізму, за волю людини і соціальну справедливість — іде сьогодні боротьба в Україні та на всіх просторах ССРСР, де живуть українці. Смерть п'ятсот українських жінок у Кингірі під російськими танками свідчить про те, що існують вищі вартості, ніж саме людське життя і все матеріальне. Ймення перських тиранів і завойовників давно забуті, а героїство спартанців з-під Термопілів живе далі й на ньому виховується молоде покоління всього культурного світу. Як страшний кошмар колись згадуватимуть майбутні покоління тирана Сталіна, але їх душа буде відроджуватися незабутніми прикладами героїстства українських жінок у Кингірі чи повстань в'язнів Воркути і Норильська.

Щоб вільний світ міг успішно протиставитися большевизмові, він мусить перемогти в собі дух матеріалізму. Проти діалектичного й історичного матеріалізму мусить бути протиставлений християнський ідеалізм і націоналізм, як соціологічна доктрина. Тільки дух нації є рушійною силою історії, а не матерія і кляса. Людина, як Богоподібне ество, а не закономірності економічного порядку.

Трагедія вільного світу не тільки у його фальшивій політиці по відношенні до Росії і комунізму, а теж, зокрема, у невластивому відношенні до неістотних вартостей, що складаються на буття людини. Життєвий матеріалізм і перецінювання матеріального коштом духового створюють пригожий ґрунт для комуністичного розкладу.

Недавно в одній промові в Клівленді Даллес слушно сказав, що американці практикують у житті проповідуваний Москвою матеріалізм, хоч не визнають матеріалістичних метафізичних засад життя. Філософський матеріалізм Росії стає психологічним життєвим матеріалізмом у США. Терор і злидні, в яких живе людина за залізною заслоною стоять у суперечності до філософського обґрунтування комунізмом буття людини. Гедоністичний добробут, що, на жаль, стає «американським способом життя», стоїть у суперечності до окцидентального ідеалу життя.

Надія на порятунок світу — в трагічній величі боротьби народів і людей, віруючих у Бога і свою Батьківщину, в краще й вище, в благородне й ідеальне, в національне і релігійне, в справедливе й добре. »Екс Оріенте люкс« — зі Сходу світло, — але не з московського, казньонного, а з того підпільного Сходу за залізною заслоною, що в катакомбах. Саме до голосу цього Сходу повинен прислухатися вільний світ, пов'язуватися з його ідеями і боротьбою проти Зла. Перше завдання західнього вільного світу — це глибинна антиматеріалістична революція духу, що є передумовою його політичної і мілітарної перемоги над комунізмом.

Бунт проти матеріалізму в усіх многогранних виявах життя людини мусить охопити людину Окциденту. Нові вартості життя мають стати метою її прагнень.

Уярмлені за залізною заслоною народи найбільше відчують кривду і несправедливість, вони найбільш вразливі саме на ідеалістичні елементи, бо і національна неволя і матеріальні злидні є вислідом несправедливості та топтання права людини і народів. Душа людська найбільш чутлива тоді, коли людина живе в національній і особистій неволі. Відсутність волі найбільше відчуває той, хто її стратив. У стражданнях і в боротьбі оновлюється людська душа, так як релігія відроджується через мучеництво і самопожертву. Протекціонізм не сприяв ростові релігійного самопочуття, але переслідування давали незмінно силу релігії і утверджували наново правду про Бога. Теж у війнах, коли терплять незчисленні маси народу, коли найкращі його сини дають життя в обороні своєї землі й родини, творяться великі приклади самопожертви, що злитовують народ у націю, у єдність живих, мертвих і ненароджених.

Для людини, яка вірить у щось вище, в Бога і свою Батьківщину, немає страху перед стражданнями і жертвами в боротьбі за Правду. Коли ми віруємо в нашу національну Правду, в те, що воля України і боротьба за неї це наказ вищого порядку, що це вимога нашого сумління, нашого людського »Я«, тоді не страшні нам жадні ворожі сили, жадні жертви. Доки дух капітулянтства перед брутальною фізичною і матеріальною силою не буде переможений, доти антиматеріалістична революція духу не стане дійсністю, а політика вільного світу по відношенні до Росії і комунізму буде хитка й непослідовна. Своїх засад треба боронити безкомпромісово, у свідомості, що наша мета є не »мир« за всяку ціну, а тріумф Правди і справедливості за всяку ціну. Не збереження миру, якого немає, а перемога ідеї волі і гідності людської і національної мусять стати метою вільного світу.

Коли на порозі Нового Року думаємо про великі проблеми світової політики і робимо її підсумки, то треба насамперед відмітити найістотніше — Правду всіх правд у сьогоднішній гігантській боротьбі світу Добра із світом Зла, волі і тиранії, віри в

Бога і воюючого безбожництва, ідеалу посвяти і гедонізму, егоїстичного і героїчного. Вільний світ мусить насамперед відродити в себе велику віру в благородну ідею, для здійснення якої відбуваються політичні й мілітарні заходи. Великі ідеї треба боронити, коли необхідно, і збройними силами. Справедливі війни Добра проти Зла благословить і християнська релігія.

Велику мету треба поставити і перед нашою молоддю на чужині, зокрема за океаном, у «Новому світі». Якщо наша молодь не житиме чимсь великим, героїчним, шляхетними прагненнями, вона занидіє в полоні матеріалізму.

Український визвольний націоналізм вимагає суворого життя, самопожертви, ставлення ідеї понад матерією, національного понад особистим, спільнотного понад егоїстичним. Праця в користь своєї Батьківщини саме вирощує ці співзвучні з християнським ідеалізмом елементи. За друзів своїх — незмінний маяк для нас і нашої молоді.

На порозі Нового Року необхідно призадуматися теж над глибокими правдами життя, яке для людини завжди було тернистим шляхом і пробою вартості, як духового ества.

Може, саме тому, щоб все наново рятувати людину, яка забуває своє призначення на землі, щоб відродити її духово, потрібні злидні, війни і жертви, зокрема коли йде про зматеріалізовану частину людства, яка служить гедонізму і мамоні. Бо на руїнах матеріальної мамони, у стражданнях і злиднях, оновлюються правдиві вартості в житті людини. Тоді вона віднаходить свою втрачену духовість, свою гідність і своє правдиве призначення на землі.

«Гасла сучасного zdeгенерованого світу? Його нові ідоли? Машиновий «прогрес», індустріялізація, колхози, «сучасна Україна», ідилія «щасливого і заможного життя», яке запровадить всесильний «людський розум без віри основ»? — Все це порох і омана! Під цими гаслами ніколи не відродиться Київ, ніколи не вирветься Україна з пазурів московського крука. Вона відродиться, коли піднесе прапор Старого Києва, оборонця нашої великої Правди проти лжехристиян з Півночі. Тільки ця, заповіджена Києву Правда Первозванного, надхне борців за неї силою духу, вірою і завзяттям, тільки вона, і ніяка інша. Та сама, якою перейняті були Володимир, Ярослав, Сагайдачний, Вишньський, Богдан, Мазепа, Шевченко. Вона створить з Києва і його землі не мирний край ідилічних гречкосіїв або «прогресивної інтелігенції» — безборонну здобич для завойовника, а традиційну Україну «печерян»-аскетів і войовників, лицарів хреста і меча, що без них у рабів обертають мирних плугаторів «на нашій, не своїй землі».

(Д. Донцов: «Місто Премудрости Божої»)

ВІДПОВІДЬ МОСКОВСЬКИМ ІМПЕРІАЛІСТАМ

(Закінчення, 2)

Багато росіян у краю теж упало жертвою комунізму.

Коли якийнебудь нарід усуває одну зі своїх каст або суспільних груп, то робить це згідно зі своєю національною психікою: — один — жорстоко й безоглядно винищує членів даної касты чи групи, інший — позбавляє їх тільки політичного впливу чи привілеїв. Такі події є, по суті, внутрішньою справою даної нації і не можуть бути аргументом для зовнішньої політики, як це намагаються робити росіяни. Російські жертви комунізму є внутрішньою справою російського народу.

Отже ССРСР не дозволяє на національну свободу всередині імперії, а пропагує її тільки за кордоном?

ССРСР пропагує національне відродження у вільному світі, інфільтрує його своїми агентами і вірить, що перебере для себе колоніальну систему. Однак росіяни визнають тільки терор і свій російський спосіб життя.

Росіяни толерують націонал-комунізм деінде, але не в ССРСР. Націонал-комунізм у ССРСР це була б загроза для цілості імперії.

Росія нині тільки зовні виглядає як вільний союз соціалістичних республік, всередині ж — це примат жорстокого й безоглядного російського «юберменша» над іншими націями.

Імперіалізм червоного Кремля не є російський.

Чому? Тому що Сталін був грузин? Наполеон був корсиканцем, Гітлер — австрійцем, а все ж Наполеон це історія Франції, Гітлер — історія Німеччини. А хіба історія цариць і царів, що були німецького походження, не є історією Росії? Це примітивний викрут!

Якщо б США завоювали чужі народи, були б американськими імперіалістами не залежно від того, якою ідеєю послуговувалися б: расовою, соціальною чи якою іншою.

Росіяни не відзначаються бунтівничою натурою. Сто років тому Аксаков писав, що росіяни ніколи не робили ні бунтів, ні повстань, бо такі дії їм противні. Тому й їхні реформатори це звичайно, за дуже малими винятками, зрусифіковані чужинці.

Як дивитесь на визначних російських творців у ділянці культури?

Багато з них не росіяни. Гоголь писав по-російськи, але кожний читач відчуває в його творах український дух (напр., «Тарас Бульба» — уособлення української лицарськості).

Те, що для непоінформованих чужинців виглядає в Росії нормальне, на Заході було б щонайменше чудернацьке. Чи не був би чудаким той, хто називав би Бетговена австрійським патріотом, або аргентинського письменника — еспанським, бразильського — португальським?

Це лише кілька з безчисленних подібних прикладів. І ще один: «супутник» — це досягнення російської науки, твердять російські емігранти, хоч відомо, що його творцем є професор Капиця — українець.

Який ідеал підсуюють кремлівські вожді населенню ССРС?

«Ущасливити» весь світ. Очевидно ніхто в це не вірить, окрім росіян, що здібні вірити в різні забобони. Отож, щоб «ущасливити» американського пролетаря, який їздить своїм власним авто, — мільйони людей в ССРС гинуть у сибірських тайгах і на будовах каналів, животіють на найнижчому рівні, передчасно вмирають від перевтоми і хворіб. Ніхто не потребує цієї жертви, хіба тільки кліка комуністів — нова еліта Росії, що живе в розкошах наче мільйонери. Пощо те все? Щоб здобути капітал і стратегічні матеріали для завоювання цілого світу!

Отже, що таке ССРС?

ССРС, як імперія, має чотири бази: 1) комуністична партія з її російським патріотизмом; 2) економія; 3) поліція; 4) армія.

Поставте замість комуністичної партії російську політичну групу, яка «демократично» перебере владу, і матимете майбутню російську імперію. Зміна має відбутися без революції, щоб не було ні хаосу, ні потрясень, а до того при допомозі наївного Заходу. Тоді існування «святої Росії» буде надалі забезпечене.

Росіяни кажуть: «Росія у федерації з іншими народами ради миру і спокою».

Геніальна ідея! Дати себе проковтнути, щоб у Росії не було післявоєнного хаосу. Так само Нассер може запропонувати Ізраїлеві увійти у склад його держави на базі федерації. На щастя ті, яких хочуть проковтнути такі наївні не є.

Де є найслабше місце Росії як імперії?

Знають це дуже добре російські емігранти, знає і провід комуністичної Росії: поневолені народи! Самі вожді комунізму казали, що запорукою існування Росії є «дружба народів». Цю «дружбу» большевики, як колись царі, втримують убивствами, тюрмами й концтаборами. Чи Захід знає про це? Певно, що знає, бож приглядався злочинам учиненим Москвою в Україні, Польщі, Угорщині.

Під впливом «спеців» від ССРС та російських організацій, відповідальні чинники західної політики лякаються заторкувати питання поневолених народів. А російські емігранти, як Денікін і «демократ» Керенський писали, що хай краще залишиться комунізм, ніж мала б розвалитися велика Росія.

На яких законах спирається жорстокість влади в Росії та ССРС?

Абсолютна влада царів і така ж абсолютна влада секретарів КПСС не спирається на законах, а на «декретах», що служать виключно цілям пануючої кліки. Кожна тоталітарна влада нищить справедливість і законність. Тут немає ніякої суспільної контролі, як це є в демократичних державах. Тоталітарна влада не визнає іншої думки, за неї карає, а висота кари залежить від примхи бюрократії.

Абсолютна влада це терор і примус, це безоглядний послух; усе це прояви, що нічого спільного з законністю не мають.

Які подібні явища знаходимо в царській Росії і в ССРСР?

Багато, та ми згадаємо декілька:

1. Земля за царських часів правно не була власністю селянина, а царя. Селянин обробляв її і платив за неї податки, як за винаймлену.

2. Виїзд за кордон був утруднений. Завжди, більшою чи меншою мірою, існувала щільна заслона від зовнішнього світу. В XVII ст. виїжджали за кордон тільки ті, що могли залишити як закладників свою сім'ю. Хто не вертався, того намагалися з закордону викрасти, або вбити.

Завжди існувала «загальна відповідальність». За політичний проступок одиниці відповідали свояки, за такий же проступок групи — мешканці міста, села, чи весь нарід.

4. Брехня, блеф і пропаганда є базою «коекзистенції» Росії з іншими державами. Так як тепер возять по ССРСР туристів у супроводі таємної поліції, яка показує туристам те, що корисне для Росії, — так само було й за царів. Навіть цариці Катерині II князь Потьомкін показував штучні, розмальовані оселі, відомі в світі як «потьомкінські села».

Чим різняться російська маса від іншого народу?

Російська маса несвідома, одноформна, без традицій, без коріння, порожня. Вона є об'єктом пропаганди, не має почуття відповідальності, живе на низькому рівні свідомості. Її можна пересовувати з місця на місце (в Сибір, у Казахстан). Російська маса не має історичних споминів, вона короткозора, знає тільки примус незрозумілої їй праці, дику розвагу, цинізм.

Росія виховує масу як матеріал для імперіяльних цілей. Вона намагається перетворити поневолені народи в масу шляхом терору, а вільні — за допомогою обманної пропаганди світового комунізму.

Кожний нарід, не лише вільний, але й гоневлений, має свої суспільні верстви, свій спосіб думання і свої традиції, за які готовий боротися. Нарід є якість, об'єднання, індивідуальність, він відчуває мистецтво, релігію, має свій погляд на події, прагне жити історично.

Нарід є щось, чого росіянин не розуміє, а тому ненавидить і нищить. У народі не можливе на довшу мету панування кліки, яка всіх робить невільниками, не дає права на вільне слово і на вільну думку. Типово російським явищем є те, що панівна кліка вмовляє своїм невільникам начебто вони були вільні й щасливі.

Яке господарське значення України для ССРСР?

Вирішальне. Без України не може існувати Росія як імперія, що загрожує світові. Але без України Росія може існувати як держава, якій відрізано можливості гльобального значення. Така Росія може існувати як одна з великих національних держав, яка в мирному змаганні могла б з часом зрозуміти й прийняти для себе всі передумови культурної країни.

В Україні існують величезні запаси мінеральних скарбів, залізних і манганових руд, потужні електростанції та розвинений промисл. Ось деякі статистичні дані:

Москва вивезла з України в 1958 р. понад 20 мільйонів тонн чавуну і 20 мільйонів тонн сталі, 153 мільйонів тонн вугілля, 29 мільйонів тонн збіжжя.

Згідно з совєтськими повідомленнями, Україна передала для решти СРСР «надвишку» 56 % залізної руди і 72 % продукції цукру.

Чи українці є проти російської держави?

Ми, українці, бажали б бачити Росію державою в її національних і етнографічних кордонах, у колі культурних народів. Зате рішучо є проти Російської імперії, відвічною ціхою якої є терор і агресія.

Чи плебісцит небезпечний для України?

Він не є небезпечний, бо його не буде. Український нарід ніколи на це не згодиться з таких причин:

1. В СРСР ніякий вільний плебісцит не можливий. Хоч величезна більшість підсовєтського населення є проти комунізму, то після кожного голосування офіційно стверджується, що майже 100 % голосувало за комунізм. Так само виглядає кожне голосування і в сателітних державах.

2. Захід цілком ігнорував кількарічну збройну боротьбу українців (УПА) під час і після 2-ої світової війни, він байдуже приглядався повстанням у Берліні, в Польщі, в Угорщині. Так само байдужими будуть західні потуги і до подій на Сході Європи по упадку комунізму.

3. Нашим плебісцитом буде збройна боротьба проти Росії, що є найкращим аргументом для всіх тих, які визнають політику сили.

Думаєте, що опінія Заходу буде за велику Росію і за поневолення народів?

Ні! Віримо в проголошені моральні засади самовизначення народів, і то не тільки для деяких, але для всіх!

Хоч сьогодні офіційальні заяви західних потуг вимагають свободи тільки для сателітів, а на поталу Росії віддають Україну, Білорусію, Валтицькі держави та багато азійських народів, український нарід незламно продовжуватиме свою визвольну боротьбу без огляду на те, хто і чому бажає існування нової Російської імперії.

Чи українці будуть протиставитися неподільній покомуністичній Росії?

Очевидно! Під час 2-ої світової війни УПА вела збройну боротьбу не тільки проти Москви, але теж і проти німецької окупації. Німці — як пишуть тепер у мемуарах визначні політики, — програли війну головню тому, що на терені СРСР не погоджувалися дати державну самостійність народам.

Чому ж би і в майбутньому українці не мали ставити спротиву безглуздому поневоленню, навіть якщо б таке поневолення здійснювалося за тихою допомогою Заходу?

Росіяни кажуть, що українці самі відмовилися від державности і прийняли царське підданство.

У XVII ст. Україна провадила великі війни проти Польщі і за гетьмана Богдана Хмельницького заключила оборонний союз із Московією, у 1654 р. Був це союз двох рівноправних держав з одним спільним царем, як це було в тих часах у звичаї. В цьому Переяславському договорі Москва

зобов'язалася не порушувати державних прав України і спільно забезпечувати ці права проти зовнішнього ворога.

Москва Переяславський договір зламала, а наступні революції та війни послабили Україну докраю. Цю ситуацію використала Москва і поділилася територією України з Польщею. Пізніше жертвою московського загарбництва впала не тільки ціла Україна, але й Польща та багато інших країн. За час 300-літнього поневолення Україна не раз повставала збройно проти Москви. В 1917–1921 рр. існувала незалежна Українська держава, яка мусіла вести війну з царськими генералами і комуністичною Росією. Москва наново окупувала Україну, але була примушена створити фікцію Української держави, т. зв. Українську Радянську Соціалістичну Республіку (УРСР), як складову частину ССРСР.

Чи Україна ставить далі спротив Росії?

Під час 2-ої світової війни українці створили великі військові формуції, що боролися за визволення України. З тих формацій найбільше значення має УПА, яка продовжувала збройний спротив до 1953 р., а опісля переключилася на підпільно-революційну боротьбу.

Москва має постійний клопіт з Україною. Винищує українську еліту — письменників і вчених, русифікує край, проте змушена в дечому поступатися домаганням українців. Боротьба проти терору й русифікації не припиняється. Форми цієї боротьби достосовані до обставин — вони тверді, тихі, але непохитні й незнищимі.

Чи Москва хоче вповні знищити український нарід?

Очевидно, росіяни бажать такого знищення і це їх найвища мета супроти України. За царської Росії було заборонено писати і друкувати по-українськи (відомий указ і вислів Валусєва, що української мови «не було, немає і не може бути!»).

Сталін признався, що після 2-ої світової війни бажав знищити весь український нарід, але це було не можливе, бо українців забагато.

Зате легше було зліквідувати малі народи, як, напр., татар, виселивши їх з теплового підсоння у холодний Сибір. Дрібніших азійських народів більшовики покищо не торкають, бо це зrazilo б до Росії їхніх теперішніх спільників — народи Азії, що живуть державним життям поза межами ССРСР.

Російську політику супроти неросіян характеризують жорстокість і злоба, що є чужі і противні всім культурним народам.

Українці вважають непередрішення нереальною ідеєю?

Так, нереальною і несерйозною. Де, коли і який нарід в історії світу віддавав себе добровільно під вороже панування? Немає ні історика, ні філософа, ні соціолога чи державного мужа, який би таке питання уважав серйозним. Аджеж українці могли б так само, з непередрішенських позицій, домагатися проведення плебісциту серед росіян — хочуть вони чи не хочуть бути під владою України? А що сказав би якийнебудь західний нарід, якби його запитувано, чи бажає він державної самостійності? Напевно вважав би таке запитання не тільки образливим, а просто кепським жартом.

Росіяни твердять, що історія іде в напрямі творення великодержав, а не роздрібнення на малі.

Таке твердження незгідне з дійсністю і є навмисним плутанням понять. Історичний розвиток веде до визволення людини від страху і неволі, до можливості свobodного вияву думки і слова, до прагнення мати таку державу, якої бажає собі нарід.

Бачимо в Азії, Африці та цілому світі, як здобувають собі незалежність навіть найменші народи, що досі перебували в колоніальній залежності. Емансипація відсталих народів відбувається стихійно, а в Російській імперії таке прагнення придушується терором, засланнями та вбивствами. Росія є імперією реакційною, а не поступовою.

Поставання окремих держав ні трохи не виключає можливості творення більших об'єднань, як, напр., об'єднаної Європи, або інших континентальних чи світових надбудов. Навпаки, такий розвиток, опертий на вільному вияві бажань народів, створює великі перспективи на майбутнє. Зате всі імперіялістичні творива, базовані на неволі й терорі, згори приречені на загибель.

Чому на Заході все ж таки є прихильники єдиноведіливої Росії?

Це зумовлене різними причинами. Отих прихильників неподільної Росії можна загальною поділити на такі категорії:

1. Платні агенти ССРСР і російських емігрантів, бо в цьому випадку всі росіяни йдуть рука в руку.

2. Безсовісні комерсанти, які міркують, що їм вигідніше торгувати з одною великою державою, ніж з кількома малими.

3. Звихнені інтелектуалісти, запаморочені російським містицизмом примітива, російською літературою, балетом тощо.

4. Ті, що їм імпонують блиск царського двору або багатство комуністичної еліти.

5. Наївні люди, що захоплюються «потємкінськими селами», як, напр., пані Рузвелт.

6. Короткозорі політики, які за власними користями не добачають російської дійсності.

Що сталося б, якби Захід опинився у війні з ССРСР і йшов з кличами НТС?

Кремль із цього радів би, бо позбувся б найбільшої небезпеки — національних повстань. Тоді Москва закликала б усі народи до боротьби за свою батьківщину, за «свободу» і «незалежність». Тоді переміг би більшевизм, бо знаний ворог кращий, ніж незнаний. Це ми бачили на прикладі з Гітлером.

У випадку війни НТС та інші російські організації стануть дуже небезпечні для вільного світу? Як біда притисне, то Москва поступиться національним прагненням неросійських народів. Уже під час 2-ої світової війни Москва робила такі спроби: напр., орден Б. Хмельницького, прийняття України до ОН, українські патріотичні нотки в літературі

і т. д. Уже нині Україна в ССРСР має більше, ніж їй обіцяють дати НТС чи інші російські емігрантські організації.

Значить, українці більш задоволені з положення в ССРСР, ніж з майбутнього положення в рамках білої Росії?

Це не властива альтернатива. Нас задоволить тільки досягнення наших прагнень: вільна незалежна Українська держава.

Яка є передумова перемоги в третій світовій війні?

Третю світову війну вииграє той, хто нестиме кличі свободи.

Большевики під час революції 1917 р. такі кличі підняли і перемогли, хоч це була з їхнього боку лише тактика, ніщо більше. Ні червоний, ні білий росіянин не вміє нічого зробити без терору. Все ж таки під натиском поневолених націй були примушені створити національні республіки, хай тільки по формі, не по суті, і мусять далі поступатися національним прагненням неросійських народів.

Коли Захід ітиме, байдуже у війні чи в мирі, з гаслом єдинонеділюмої Росії, він мусить програти так, як прогнала під час революції інтервенція в користь царських генералів, які боролися тільки за одну неподільну Росію.

В чому ви добачаєте співвідняння російської еміграції з червоною Москвою?

В їхньому наставленні до української проблеми та інших поневолених народів. Одні і другі не визнають права українського народу на власну державу. Всі спроби підвищення українського політичного рівня в Україні караються суворо в'язницею, засланнями, розстрілами. А в радіопередаваннях «Освобожденія» з Мюнхену і в публікаціях «Інституту для вивчення ССРСР» не допускається ні статей, ні праць про самостійну Україну.

В ССРСР фальшують твори українських письменників і поетів, так само роблять теж у згаданих радіо та Інституті в Мюнхені. Подібних прикладів можна навести багато.

Нас не дивує, що всі росіяни — в ССРСР і на еміграції — є однієї думки, коли йде про збереження цілоти Російської імперії: поборювати тих, які імперію підважують. Але нас дивує, чому до цієї акції прикладають свої руки американські «приватні кола»...

Отже співпраця українців з росіянами не можлива?

Абсолютно і рішуче не можлива до часу створення незалежної Української держави. Ворогом кожної співпраці з Україною є сама Росія через свою нетерпимість, ворожість, гвалти, політику насильства, непризнання прав іншим. Українці добре зрозуміли, що таке Москва царська, соціалістична, демократична, чи комуністична і які шкоди вона завдає українській нації, її культурі, господарському, політичному і духовому життю.

Які користі дасть створення незалежної Української держави?

Створення незалежної Української держави дасть, між іншим, такі наслідки:

1. Розвал Російської імперії, яка жорстоким поневолюванням народів прагне до оволодіння світом.

2. Свобідний розвиток усіх сусідніх держав, що сьогодні живуть у страху перед Росією.

3. Гарантія порядку в світі.

4. Гарантія миру, що уможливить вільний господарський і культурний розвиток людства.

5. Перемога шляхетних гасел нової людини, зокрема гасла: воля всім народам.

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ

Скажи мені, Дніпре...

Скажи мені, Дніпре, в якому стражданні,
Із серця якого народжений ти?
Скажи мені, Дніпре, в якому сподіванні,
В якому стремлінні ти впав на степи?

Чи, може, скорившись клеочучій силі,
На землю упав лютувать і стогнать?
І чорним вітрам дарувати хвилі,
Щоб клопоту з ними й зажури не мать?

Чи, може, упав ти на груди століттям
У водах своїх освятити час?
Та сонце твоє узялось верховіттям
І стогону твого напився Тарас...

Чим далі у вічність, тим в юність далі,
Тим вище Тарас над тобою встає.
І, повен минулих надій і печалі,
Сьогодні він серце тобі віддає.

Клеочучий Дніпре! В якому народі,
В якому народі народжений ти?
Немеркнучий Дніпре! В якому переброді
Народ переходить в майбутні світи?

В мого народу течеш біля мрії,
Течеш біля серця безсмертям своїм!
Скажи мені, Дніпре, які вітрові
Все кличуть тебе крізь степи і гаї?

(«Жовтень», ч. 8, 1958)

К. ПОДОЛЯНИН

КОСМОПОЛІТИ І НАЦІОНАЛІСТИ

(Закінчення*)

В листі до Драгоманова, 9-го червня 1893 р., Кониський ще докладніше писав про деякі наслідки настирливої москвофільської метушні москаля-чарівника (Драгоманова) з Гадючого:

»... Статті Вашої критики зробилися матеріалом для жандармських дізнань. Я не знаю ні одної Вашої статті, де б Ви розбирали твори, не лаючи мене... Кого з Ваших неоднорумців Ви не лаяли, не оздобили некультурними епітетами? Сидячи безпечно (за кордоном, — прим. Ред.) і знаючи, що ніхто не відважиться просто з власним підписом виступити проти Вас, Ви надуживаєте свого «права» користуватися з незабезпечення своїх противників і б'єтесь неоднаковою зброєю...«

Наступного дня (10 червня 1893) Кониський написав Драгоманову такого листа:

»Шановний Добродію! Пославши вчора відповідь на Ваш лист, я знову беру перо і, перемігши всі свої болі, яких Ви завдали мені, запомігши «опекунам»... хочу ще раз поговорити з Вами... На Ваше достоїнство, кебету і т. ін. ніхто не квапиться, ніхто їх не займає, але ж не можна вимагати, щоб усі сліпо перед Вами били поклони і годилися, що крім Вас та ще кількох телефоністів, усі українці — йолопи, дурні, люди нікчемні, лакеї, ракосвисти і т. ін.

Звідкіль у Вас така невласлива українцям нетерпимість, таке занадто бундючне «самомненіє»? У мене болить серце за Вас не згірше, як і через Ваші вчинки, через несвідоме сприяння Вами слугам деспотизму душити людську свободу, дух, думки і закидати людей у неволю.

Певна річ, що гнів не давав Вам розсудливо обмірковувати отих статей і листів, що без Вашої свідомости справили послугу доносів... Питаю у Вас: вимовте просто, конкретно і ясно, за що Ви з року 1889 в'їдаєтесь особисто в мене і чого властиво Вам треба від мене? Питав я про се Ваших близьких прихильників і почув: »Треба, щоб Ви писали проти народовців, або нічого не писали«. Я певен, що така варварськи деспотична думка Вам не властива. Одначе бачу, що Ви уживаєте всіх заходів проти мене. За невинну »Подорож« накидаєтесь на мене, навіть з погляду Ваших приятелів, крайнє зарозуміло і недостойно! Значить, очевидна річ, що у Вас на першому місці не ідея, не справа, а якісь чудні особисті порахунки. Такі відносини я вперше зустрічаю між літературами навіть супротивних поглядів.

Та коли б ми діаметрально розходились у принципах, я б і тоді уважав, що не личить мені, не понижаючи власної поваги і почуття людини, частувати Вас особистими епітетами такого характеру, як Ви вживаєте. У своїх особистих рахунках Ви, коли тільки захочете, скоро розберете наші принципіальні думки:

*) Гл. »В. III.« ч. 11 (листопад) 1958 р., ст. 1219.

1. В справі релігії — я завжди був поклонником повної свободи совісти; бачив, що в Галичині доволі клерикалізму, але тямив, що вікових обставин не можна знівечити за рік; бачив, що частина попівства спиняє поступ, мішає до політики релігії і т. п., але тямив, що практично треба зводити з ними рахунки і «аплеухами» не можна привертати до себе людей. Тут можлива перемога тільки з раціональною освітою маси і проводити сю освіту треба повагом.

2. В справі соціально-економічній — ще тоді, коли Ви сиділи на лавці в школі, я не згірш Вас тямив ненормальність устрою, але й досі не бачу теоретично виробленого наукою соціального хліборобського ідеалу.

Тим і певен, що в сій сфері, єдина певна дорога — освіта маси, а не кривава революція. Доки маса не засвоїла собі тієї чи іншої теорії і не перенялась нею, доти криваві стежки — марна річ. А коли маса знатиме і тямитиме, як їй уладнати своє життя, так тоді уладнає і без крови.

3. В сфері політики і відносин міжнародних я кажу: відносини до всіх народностей однакові; хто душить наш народ, з тим треба змагатися, а хто нам сприяє, тому й ми сприймо. Україна-Русь однаково з усіма народами має право уладнатись по своїй уподобі. А Ви зараз гукаєте, що се сепаратизм! Я хочу справді сепаратизму від неволі, від злиднів, від темноти, від кнута. Я ворог усякого поневолення людей, тим-то гидую і всяким «обрусенієм» і вважаю, що націоналізм — єдино певний ґрунт, де може зрости і пишатись усе те, що зоветься щастям людей, де можливе всяке «об'єднання» зрощене й випещене волею, гуманізмом, світом і загальним добробутом людей.

4. Російську літературу, звісно, поступову частину її, вважаю потрібною для тих українців, що не можуть користуватись з другої якої, але не можу признавати її рідною і боготворити так, як Ви хочете. Я бажаю, щоб українці працювали хто як зможе, щоб виплекати свою літературу, але плекати її, не цураючись і чужих добрих, не зважаючи на те, чия вона.

5. На існуючу нині школу на Україні я дивлюся, як на джерело формальної освіти і дійсної деморалізації. Вважаю неминуче потрібним, щоб у школі взагалі панувала наша мова, але не думаю, щоб одною мовою можна запобігти лиху. Єдиною спасенною стежкою я уважав і вважаю, до всього вимовленого вгорі — освіту, виховання маси і інтелігенції на ґрунті широкого націоналізму і глибокого демократизму, а поруч з тим поліпшення економічного побиту маси. Але не по шаблону французького демократизму, не по шаблону Вашого Борює (якого я вважаю за буржуазного ретрограда), не по шаблону і quasi-реалізму Вашого любезного Золя.

6. Народну партію в Галичині я не вважав непогрішимою, а ватажків її «совершенством» (найвищою досконалістю, — Ред.). Треба бути великим маніяком, щоб себе або кого іншого з людей уважати за «совершенство». Я тямлю, що партія, люди, їх культура, цивілізація і позитивна праця є для краю. Людей без вади і помилок нема у світі, значить і партії без вади і помилок нема і не може бути: доказом на се беру Вас і Вашу партію.

7. Як запеклий ворог усякого деспотизму й насильства я гидую з його, чие воно б не було, і не можу вітати та оплескувати таких учинків, які вчинені «общерусскими радикалами» — напр., над Сембратовичем або російськими радикалами, над Мякотиним і т. п. Так само не можу не гидувати і з літературного деспотизму — свободи лайки, глуму і гнобительства; не свобода се, а самовластя натур деспотичних і морально попсованих.

От мої головніші принципи. Перейшовши 35 літ служби їм, я, певна річ, робив, як се властиве навіть і Вам, ненавмисні помилки. Але я ніколи не ганявся за модною фразою, за популярністю, за ролею ватажка. Я знав і пильнував одне: працювати як можу і вмю. Суд про мене буде висловлений правдиво тільки після моєї смерти, доки я живий ніхто не вимовить суду надо мною поправді, бо тямитиме, що він може зробитися слугою жандармерії і присуд його стане присудом до тюремної неволі. Від кожного щирого українця, коли він чоловік чесний, я вимагаю, щоб він ніде ні в чому не був слугою катів, проти тих українців, що так чи інак служать нашій ідеї. Я бажав, щоб ніхто з українців не проводив ніякого «обрусенія» — а хто се чинить, той «обруситель».

Щирий, чесний українець повинен заохочувати людей до праці, хто на яку спроможен, і пильнувати скрізь, і в усьому берегти своїх людей, тим паче пильнувати, щоб самому ні свідомо, ні несвідомо, не зробитися зброєю і слугою «обрусенія» або сприяти і служити гнобительству та поневоленню своїх братів. Інакше — він не українець, а доброволець, слуга катів України.

Такою міркою я міряв власні вчинки в українській справі. Вам, як історикові, ліпше за мене відомо, що ніде в світі ніяка нація не спромоглася виробити за 35-50 літ таке письменство, щоб удовольняло всім потребам і рівнялось із старішими літературами. Ви знаєте, що до сучасного ступня російська література доросла через 150 літ. Ви знаєте, чим вона була за часів енциклопедистів; Ви знаєте, що кожен відомий український письменник, навіть найневинніший ідеями, перебуває під доглядом поліції за те тільки, що він пише по-українськи. Ви добре знаєте, що єдине спасення — псевдонім. Ви знаєте, що треба доброї відваги і на те, щоб, закрившись псевдонімом, виступати в Галичині!.. Ви добре знаєте лютість цензури проти українських книжок; Ви знаєте, що навіть Одиссея (Ніщинськего) заборонена; Ви знаєте, що діється і тепер у Харкові, і знаючи це все і децю інше — закриваєте очі на це все і ганьбите всіх українських письменників у Росії. Замість заохочування людей — Ви гнобите їх, пригнічуйте їх духово, та ще й лаєте, ще й... Чи може так робити історик, учений, українець? Чи може історик сказати, що «тенденції Антоновича нічим не відрізняються від тенденції Юзефовича»?! Батьку, Боже, що се таке!.. Добродію! між найдальшими крайностями можна знайти дрібну аналогію. От, напр., той самий Юзефович і Ви: він свідомо спричинився до заслання Костомарова і видання закону 18 мая (1876 р., заборона української мови, — прим. Ред.); Ви «въ пылу гнева» написали статті і лист, що відібрали у мене на півроку свободу (та й тепер маю її через те саме тільки наполовину). Аналогії, Добродію, стежка така, що цур їй, найпаче тому, хто не може бути безстороннім.

Безсторонність — се перший обов'язок історика і критика, а у Вас — перший обов'язок інтерес партійний і йому Ви з легким серцем приносите в жертву і чуже ім'я, і чужу честь, і чужу свободу. От маленька ілюстрація Вашої »безсторонности«. Пам'ятаєте, в »Горюхенку« Ви десь вишкребли »донос«. Досі з того »доносу« — жадної шкоди нікому не було. Жандарми добре його студіювали через двох цензорів і особливу комісію експертів, а доносу не знайшли і нікого не брали на опит.

В статті Р. Я. (Ваш близький приятель) доволі таки грубих інсинуацій на Київ. Через них дехто мусів ставати на »допрос«. Тих грубих інсинуацій (прямо таки донощицтва) і з ними незвичайно грубих тенденційно-брехливих вигадок Ви не »поправили«. В органі Вашому, чув... ще й похвалили роботу Р. Я. Що на се можна сказати?

А за цю статтю, як і за статтю другого Вашого годованця і ученика, »радикала« Реви, можна більше причепитися до Вас, ніж за статтю невідомого мені автора, що вразила Вас і »закидала болотом«. Але ж з якої речі Ви її ставите мені у вину й похваляється »іншими ще заходами«? Редактора »Правди« я зовсім не відаю, автора ще, більше, але я певен, що вони люди дорослі. Варвїнський на кілька літ молодший од Вас. Чом же Ви не адресуєтесь до них за »сатисфакцією«? З якої речі вимагаєте, щоб я не »попускав«?.. Ролі інстигатора чи земського начальника — я прийняти і виконати не вдатен і жадним чином не тямлю, чим я спричинився Вашому гніву і похвалкам. Одначе навчений досвідом я розумію, що Ви не жартома похваляється »ужити проти мене інших способів«. Що ж мені чинити? Прохав я Вас, щоб Ви навіки лишили мене в спокої, забули про мене, а люди кажуть, що Ви з свого не вгамуєтесь. Тим-то я вдруге вдаюся. Зрікаючись, по причинах висловленим, солідарности з статтею, де Вас зачеплено, ще більш не можу прийняти на себе жадного опікунства ні над ким, ні над чим; раз тому, що я бачу людей повноправних відповідати за себе, а друге те, що усяка опіка була б образою другим і зневагою для мене самого. Барвїнського я уважаю за чоловіка чесного, освіченого, щирого й доброго діяча і бачу плоди його роботи (шкільні та інші здобутки), уважаю ті плоди корисними, а тому втручатись до його з порадами — не личило б мені. До чужого проса — не сунь свого носа. Але ж я боюсь, щоб Ви не скоїли мені знову чого лихого, мені та іншим людям. Через те єдине і готов принести жертву на Ваш вівтар, і щоб заспокоїти себе і Вас, забезпечити всю мізерну »свободу« і здоров'я, прошу Вас, напишіть коротко, ясно, без мотивів, пунктами, чого Вам треба від мене? Що повинен я зробити, щоб Ви скінчили свої особисті рахунки зі мною? Я вчиню все, що не стоятиме в ростіч з правдою, совістю і достоїнством чоловіка і не зачіпатиме нічийого доброго імені та достоїнства. Але заздалегідь кажу, що ставлячи свої жадання, мусите уважати на чужу свободу і особисте достоїнство. Може, Господь дасть, що хоч таким шляхом забезпечу себе від напастей, а діло від шкоди.

П. С. Чув я, що Ви здорово похваляєте Арабажіна за його статтю в »Словарі« (Брокгауз-Ефрона, т. 7, Галичина), не дивуюся. З Вашого боку

це зовсім консеквентно і »безсторонньо«. Ви, певна річ, знаєте, що над Арабажіним був синедріон, у тому синедріоні були суддями теж історики (Кареев), публіцисти (напр., Михайловський) і критики (напр., Арсенєв). Вони не похвалили Арабажіна. Так знов же й те: то були »ракосвисти«... Гарне слово Ви викували. Навіки добре! Коли б у мене було хоч трохи більше здоров'я, я взявся б написати фізіологію і патологію душі »ракосвиста«.

10 червня, 1893 р.

6-го серпня 1893 року Драгоманов з Парижу писав, між іншим, до Ол. Барвінського:

»Коли будете посилати до Кониського мій лист, то прошу додати до нього, що напечатавши уривки з його листів про напрямок »Правди«, я думаю зробити йому услугу, бо з тих листів явно видно, що він рішуче не хотів, щоб »Правда« стала клерикальною і спеціальним органом митрополита Сембратовича, яким уже найвиразніше себе об'явила в останнім номері (липень)«.

В цьому ж листі до Барвінського Драгоманов нахабно і простацько-грубіянським способом намагається далі знущатися з Кониського, бажаючи ще й самого Барвінського зробити знаряддям для цього цькування. Але Барвінський у своїй короткій, однак гострій відповіді на ганебні провокації Драгоманова дав рішучу відмову. В листі Барвінського (8 серпня 1893 р.) з Відня до Драгоманова, читаємо:

»... Щодо грубостей, то вибачте, я не вмію так поводитися з людьми, як Ви зо мною в »Народі« або хоч би в листах до Кониського. На Вашу думку, діставши в лице, я ще повинен наставити друге і навіть нічого не говорити, лиш констатувати факт. Цікаві претенсії. Щодо спростування, то я ж написав Вам в останнім листі, що на це дана відповідь у червневому випуску (»Правди« — Ред.), що в тій формі не буде поміщене, бо й серія давно безпредметова, позаяк ані »Правда« з Вами, ані Ви з »Правдою« не маєте жадного зв'язку від осені 1888 р., і нічого простувати. Про се було заявлено прилюдно в »Правді«. Коли думаєте Кониському зробити яку прислугу, як уже зробили сим листом своїм уторік, що попався в руки (жандарма) Новицького, то робіть, як хочете. Вам, очевидно, про ніщо інше не йде, тільки щоб заїсти живцем чоловіка. Можете собі на мене і »Правду« писати, що й скільки хочете, що вона езубська, шляхетська, се мені зовсім байдуже і я сим зовсім не дамсь збити з пантелику, бо й радикального тероризму так само, як і його спільника москвофільського не лякаюся і робитиму те, що мені моє сумління народне наказує і що вважаю корисним для наших обставин національних«.

Як бачимо, цим разом Олександр Барвінський дав заслужену відправку і нахабним вимогам Драгоманова. Можна тільки дивуватися такій довгій терпеливості тодішніх українських діячів, що мусіли у своїй і без того тяжкій праці мати ще й такі часті неприємності — провокаторські листи Драгоманова.

Барвінському Драгоманов відповів (13 серпня 1893 р., Париж) надзвичайно зимнокровоно:

«... Я нічим не винен у тому, що моя позаторішня відповідь на лист Кониського попалась Новицькому (шефові жандармерії у Києві), а відповідав я Кониському, бо мусів же відповідати. Так само зробив і тепер і всего менше з «тероризму» (!?!) і для того, щоб живцем заїсти його, а найбільше для того, щоб улегшити його галюцинації...»

Слід зазначити, що в тім листі до Барвінського Драгоманов лиш ще раз проявив свій і без того знаний цинізм у трактуванні українських справ та наших національних щирих і жертвних діячів.

З дальших років збереглися ще листи Кониського до Дикарева, видатного дослідника української народної творчості. З цих малознаних листів, з браку місця, подаємо лиш кілька уривків, які свідчать про неугасимий патріотизм Кониського, яким він відзначався від своїх юних днів аж до свого скону.

Кониський писав до етнографа Дикарева 18 листопада 1894 р.:

«... Я переконався, що Україна за останні 50 років ні з чого не зазнала стільки лиха, як з того, що наші люди віддають себе на службу чужому ділу і чужим, та ще й ворожим людям... Скільки погинуло і гине наших видатніших людей скрізь від Вілюйська до Збруча єдино за те, що вони, як люди молоді, без досвіду, але з надзвичайним огнем благородним кидалися і кидаються служити якомусь абстрактному «человечеству» або, ще гірше, «великому общерусскому делу». Не можливо нині уявити собі чоловіка без національності, а ще більше не можливо зрозуміти реального «общеруса» і «общерусское дело». Останнє мені здається нічим іншим, як катованням усіх народностей, крім москаля; тільки що кати ті повбيرانі в одержу останньої західно-європейської фрази... Про мене ж катюга, прибраний у фрак, геть огидливіший за катюгу в червоній сорочці або в зипуні» (ЗНТШ, СЛ, 379).

А 15 квітня 1895 р. Кониський повідомляв Дикарева про київські новини:

«Властиво у нас — бодай не казати! — на Різдво спорудили були український з'їзд з 10 чоловік (спасибі Богові — мене там не було). Вряди за місяць надрукувати за кордоном брошуру по-французьки і по-німецьки про всі утиски над нами... Добре... але й досі «збирають потрібний на те матеріал». Тим часом Чайченко надрукував «Порабощаемый народ» та й наробив сміху, не кажучи вже про масу помилок історичних і де-не-де дитячий тон, що Україна за утиски рідного слова протестує перед Європою і вживає не своєї мови, не європейської, а тієї самої великоруської, до якої її неволять... Логіка чудна! Брошуру надрукував у... Львові, в центрі сучасної нашої освіти і розвитку нашого слова» (ЗНТШ, СЛ, 385).

Брошура ця дещо згодом була й надрукована у французьким перекладі в Женеві. В останніх роках цю анонімну брошуру, в дійсності складену Б. Грінченком, газети «Наш вік» (Канада) і «Українські вісті» (Новий Ульм) намагаються представити як твір Драгоманова. Однак Драгоманов тільки турбувався за деякі доповнення до цієї брошури, переклад і видання якої були доручені досконалому знавцеві французької мови проф. Хведорові Вовкові в Парижі.

Зрештою подамо тут лист у тій справі (з дня 6. X. 1894 р.) від самого Драгоманова з Парижу до редактора «Діла», Белея у Львові:

»Високоповажаний Добродію.

З України прислана брошура, яка муситьечататись по-французькому, про утиски цензурні для печаті української в Росії. В цій брошурі не достає циркуляра Ігнатєва з поясненням указу 16 мая 1876 р. Цей циркуляр я колись (пам'ятається — в 1886-х роках) переслав Вам, і він був напечатаний у «Ділі». Будьте ласкаві, відшукайте відповідний номер «Діла» і пошліть копію з циркуляра того в Париж (тут подана адреса проф. X. Вовка, — Ред.).

З пошаною zostаюсь, Ваш покірний слуга — М. Драгоманов».

(Лист до Белея. М. Возняк: »Із зносин М. П. Драгоманова з Галичиною«. Україна, кн. 5, стор. 148, 1926 р.).

Італійський славіст Авреліо Пальмієрі у журналі »L'Europa Orientale« за 1922 р. також подає цю брошуру за твір Бориса Грінченка, отже пощо було приписувати її авторство Драгоманову?

Кониського тепер так ґрунтовно забули, що належить нам спробувати дещо згадати про нього, принаймні на основі свідчень його сучасників.

У спогадах відомого колись поета-сатирика і гумориста Володимира Самійленка знаходимо мальовниче накреслену силуету Кониського на тлі українського Києва кінця минулого століття:

»Великою повагою у значної частини молодіжи користувався Олександр Кониський.

Сам вічно зайнятий якоюсь українською роботою, то романом, то оповіданням, то статтею або розправою, він знаходив час, щоб гуртувати біля себе молодь університетську, семінарську й академічну (з Духовної академії), давати їй поради, притягати її до роботи.

У нього редагувались переклади для »Історичної бібліотеки« монографій Костомарова, читались і обговорювались праці для »Записок Наукового Товариства ім. Шевченка« (у Львові), статті для »Правди«. Кімната його на Бібіковському бульварі була місцем найкращих і найсвіжіших інформацій про все, що ставалося з українським життям на Україні і в Галичині, з якою він мав найбільше зв'язків.

Він умів і попрацювати і пожартувати, з вигляду надто старий, але душею ще зовсім молодий. І молодь почувала себе в нього незвичайно любо.

Всі любили відвідувати старого »Перебендю«.

У нього ж, жартуючи, складав я свої пародії на москвофілів: »Разгавори Мракова з Драковим« (натяк на знаного тоді галицького москвофіла Маркова, — Ред), а потім прилучився і Кониський і ми вдвох складали та підписували »Лисий з Сивим«. Друкувались вони (пародії) у львівському »Дзеркалі«...

Із старими громадянами Кониський, здається, не був у злагоді і піддержував найбільше зв'язки з Вас. Мих. Карачевським-Вовком та Володимиром Антоновичем.

Драгоманова Кониський дуже не любив. Сам націоналіст до фанатизму, він не уважав Драгоманова досить щирим українцем і навіть знаходив

у нього прикмети москвофільства» (Володимир Самійленко: »З українського життя в Києві у 80-х роках XIX-го стол.«, Нова Україна, Прага. Січень-лютий, ч. 1-2, стор. 114-115, 1923 р.).

Проф. М. Грушевський окреслив важливість діяльності Кониського, зокрема для Галичини, так:

»Спеціально важливе значення мали відносини Кониського до Галичини — для розвою національної ідеї в Галичині і на Україні... Для на-в'язання спільності між цими двома частинами України, розтятими кордонами, його діяльність була найбільша, на зміцнення українського руху в Росії це мало превелике значення в 60-80-х роках; це був для щойно пробудженої і повної рутенства Галичини провідник, якого голос вів її наперед, до поступу, ширших перспектив» (ЗНТШ, 39).

Сергій Єфремов висловлюється про Кониського так само:

»Власне з Кониського, може, треба починати історію тісного єднання двох, кордонами порізаних частин української землі, бо коли зв'язки бували й до того, то тільки спорадичні, між поодинокими людьми. Кониський же зробив ці зв'язки постійними й систематичними» (Передмова до »Вибраних творів« Кониського, т. I, Київ, 1927).

Марко Антонович у своїй недавній розвідці про Кониського писав, між іншим:

»Роля Кониського для національного збудження Галичини... забута, але ніщо до глибини, ніщо до постійності не знайде собі рівня. Визначну роль відіграв Кониський у боротьбі проти галицького москвофільства... Він умів дуже дотепно розкривати москвофільське неучтво і незнання мови тих, хто хотів усіх галицьких українців »за одну гадзіну« навчити московської мови. Такому продажному героєві москвофільського табору поставив він незабутній пам'ятник в особі Головія у своїй повісті »В гостях добре, дома ліпше«, даючи прекрасні зразки кацапофільської тарабанщини» (Бюлетень »Зарево«, Монтреал, 1951 р., ч. 3, стор. 10).

Про »космополітів« у нашій минулій можна знайти лиш кілька коротких згадок у листах деяких українських діячів середини минулого віку.

В сусідній Литві (й Білорусії) космополітів зустріла в своєму житті знана авторка романів Еліза Оржешкова (1842-1910). Вона їх змалювала у своїм романі »Понад Німаном« (1886). Не маючи під рукою цього роману, наводимо кілька рядків з однієї історичної рецензії:

»На тлі тих просто фатальних умов, з браку власного вищого шкільництва та у зв'язку з поширенням російських впливів, на землях тих виростав спеціальний тип людей, що їх Оржешкова назвала »дітьми світу«. Авторка роману »Над Німаном« дає архиплястичну характеристику типового поверхового космополіта, що з відразою ставиться до всякої народної традиції, що виріс на ґрунті російського принципіалізму і поверхово засвоєних гасел брошуркового позитивізму. »Пануючий у той час дух критицизму, сполучений з браками у вихованні та освіті, витворив тут цілу верству т. зв. космополітів, людей що називали себе »дітьми світу«, але в ґрунті серцем і сумлінням йому чужих, зовсім байдужих і навіть погордливих у справах рідного народу, без почуття жадних громадянських обов'язків« (Ян Гулевіч, »Квартальник історичний«, стор. 295, 1938 р.).

Спогади-діярій**Єпископ ЄВГЕН БАЧИНСЬКИЙ****РІК 1917****ПОЧАТОК ДРУГОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В РОСІЇ, ЯК ВОНА ВІДБИЛАСЯ
СЕРЕД УКРАЇНЦІВ У ШВАЙЦАРІЇ****(За тогочасними нотатками)****(4)**

25 березня. В сьогоднішніх швейцарських газетах читаємо про парад у Києві польського полку добровільців під прапором ще з 1863 року: білий орел з написом «За нашу і вашу свободу». Командир полку ген. Білевські, передаючи цей прапор голові Національного комітету в Києві, сказав: «Цей старий прапор, сподіваємося, знову об'єднає всі слов'янські народи, як на полях битви Грюнвальду, де була назавжди забезпечена свобода націй». Голова Комітету подякував генералові, вітав відроджену Польщу і запевняв, що братерські народи — руський і польський — завжди йтимуть спільно... Чудова єдність «братів» на чужій українській землі, не згадавши навіть її господаря. «Братерство», що не прокує нікому добра і щастя, а про свободу немає й чого казати...

До нашої книгарні прийшов лист від В. Боровика з української книгарні «Діло» в Одесі (Преображенська, 11), в якому він замовляє по 5 прим. усіх українських та чужомовних книжок, що вийшли нашими заходами у Швейцарії. негайно вислали йому дві посилки, теж Бюро Степанківського має вислати свої видання.

У швейцарській недільній газеті «Ля Фей дю Діманш» в Шо-Де-Фон надрукована велика стаття п. з. «Револуція». З цієї статті подам уривок, щоб показати, як на заході Європи уявляли собі Московське царство династії Романових і чому неминуче мусіла прийти революція:

«Росія стояла як безмежний кошмар із Сибіром на обрії красивду. Мужики темні, брудні і забобонні, попи некультурні й п'янички, земля погано загостодарена, безмірна мізерія з величезними природними багатствами, дика неморальність, азійська жорстокість, урядовці неінтелігентні й підкупні, поліція брутальна і нелюдська, справедливість у судах продажна, тюрми переповнені, здебільша невинними жертвами суспільного ладу та політичними в'язнями, шляхта лінива, розбещена і користолюбна. Держава заселена німцями, скрізь німецький вплив, німецьке уярмлення, адміністрація і уряд найгіршого гатунку, без свідомости обов'язку. Цар нерозумний і легковажний, під пантофлем цариці-німки, що сама під впливом містичного, огидного і карикатурного старця Распутіна... Так ведеться експлуатація величезної, небезпечної маси хлопів, у двісті мільйонів, що мов німа отара кориться під ярмом самодержавства».

Вечірні газети принесли вістки про велику, знаменито організовану й показну, українську маніфестацію в російській столиці. Пізніше, читаючи описи цієї української національної маніфестації, ми не могли надивуватися, що так раптово виявився такий потужний український рух до національно-культурної незалежності.

25 березня (за новим стилем) українці в Петрограді святкували одночасно два свята: роковини смерті Т. Г. Шевченка і свято перемоги революції, яку розуміли як волю для українського народу. Перш за все, насторопілість москалів, щезло пришите нам ненормальне назвище «малороси» і всі почали звати себе українцями. Потім, також несподівано для москалів, виявилось, що треба рахуватися з новою потужною силою великого народу, який вимагає йому належних прав і влади. Для тих, хто бачив цю маніфестацію українців у Петрограді, вона залишилася незабутньою на ціле життя. Пюдаю тут опис одного старшини, п. П. К., який був свідком цієї маніфестації і занотував її у своїх спогадах геть пізніше, чи не в 1937 році:

«У величезнім Казанському соборі в неділю відслужено було панахиду по Т. Шевченкові. Зійшлося більше двадцяти тисяч люду, храм не міг усіх змістити. Описля українці поставали в лави, багато з жовтоблакитними стрічками у петельках. Кожний загін солдатів різних полків залогти виступав під окремим жовтоблакитним прапором. Попереду їхали на конях кубанці з конвою колишнього царя в мальовничих жупанах з прапорами і бунчуками Гетьманщини XVII-го і XVIII-го віків, що були переховані в музеях. Величавий похід у чудовому порядку пішов до Таврійського палацу висловити Тимчасовому урядові домагання українців. В ті часи ще не зовсім було ясно, що із зреченням дому Романових скінчилася персональна унія України з Московою, яку предки наші — хмельничани — висловили: волимо під царя східнього, православного. Вимоги маніфестантів обмежувалися національно-територіяльною автономією України у федеративній Росії та негайним полегшенням існування галичан і буковинців... Петроградські часописи з здивуванням і захопленням описували цю маніфестацію, як вияв дисципліни та організаційних здібностей українців. Не лише багато з «малоросів», які ще з часів Петра I-го складали поважну частину «чиновників міністерств», але й російське суспільство зрозуміло, що Україна не зникла остаточно з мапи Європи, відчули що вона ще воскресне»...

В пресі західноєвропейській, за винятком коротенького повідомлення в італійській «Корієре деля Сера» та передрукованих вісток у кількох франкомовних щоденниках, як от «Трібюн де Льозан» та ін., не появилось жадних поважних статей про цю українську маніфестацію, бо ніхто не здецидувався зайняти становище до нового політично-державного фактора, яким раптово стало українське питання.

Був в «Українському Бюрі» Степанківського і нарешті мав «присемність» познайомитися там з італійським большевизаном п. Е. Пелюзю, якого — не знаю для якої ролі — Степанківський досі тримає в себе. Мало симпатична людина...

27 березня. З пізніше одержаних газет довідалися ми, що сьогодні в Києві відбувався Перший вільний кооперативний з'їзд Київщини, але з участю делегатів і з інших губерній. Відбувався він у Педагогічному Музеї під головуванням проф. Михайла Грушевського, Християна Барановського і Миколи Стасюка. Було це перше колективне виявлення волі українського народу на його власній території. В резолюціях, так само як у попередніх відозвах ТУП, виявилось, що українці дальше кучої культурної автономії не йдуть і, що особливо сумно було констатувати, тільки з дозволу центрального уряду всеросійського масштабу. Виразний показник наслідків довголітнього поневолення... З цього приводу пригадується мені запевнення дуже уважного спостерігача, інж. В. Іжицького з Вільна, що якби Польща пробула ще 25 літ під російською владою і систематичною русифікацією, то й поляки стали б якимись «полякоросами» і так само, як і ми, не могли б відразу по революції стати на шлях незалежної держави... Я думаю, що він має слушність, бо це були висновки з його довголітніх спостережень. Іжицький запевняв мене, що ще через одне покоління у Варшаві, як і в Києві, було б стільки росіян, що й мови польської не було б чути... Повертаючись до резолюцій цього кооперативного з'їзду, варта звернути увагу, що в них було виразно зазначено домагання вживати в православних Богослуженнях в українських церквах української мови. Цікаве ще було домагання замінити адміністративний апарат по селах на новий, а попередній, здебільшого зрусифікований, відправити на фронт. Тоді всі ще думали, що війна буде далі продовжуватися. Подібні з'їзди різних культурно-національних рухів почали відбуватися по всій Україні, але спершу на периферіях, а не в центрі, в Києві. Навіть перша всеукраїнська народна маніфестація в Києві відбулася вісім днів після маніфестації в Петрограді.

В газетах у ці дні немає жадних вісток з України.

28 березня. Граф М. Тишкевич із сльозами в очах скаржився П. Є. Чикаленкові, що А. М. Коваленко його запитав, якої він фактично національності? Це тому, що граф Тишкевич почав себе дуже афішувати литовцем, бо рід його, споріднений з литовською династією, належав до магнатів Великого князівства литовського. Тепер граф Тишкевич більше ніж коли стоїть за потребу ввести монархічний лад в Україні і згоден навіть триматися з німцями. Головним стимулом у цьому є в нього його фанатичний католицизм.

Одержали листа з замовленням від «Рутенської книгарні» Фр. Доджа-сека з Вінніпегу, певно «Канадійського фермера» (850 Мейн Стріт).

П. Є. Чикаленко отримав вельми цікавого листа від голови СВУ О. Ф. Скорописа-Йолтуховського. Дав мені його прочитати і з нього випи-сую декілька цікавих речень, що показують нашу тодішню ситуацію. Перш за все Скоропис-Йолтуховський дуже розумно радить: «... Не звертайте уваги на тон листів «коронованих осіб» — Жука і Меленевського, бо не в тоні річ тепер! Ви бачите і знаєте, який нікчемний гурток ми в дійсності є, але добре розумійте і те, яку велику справу заступаємо ми... Вони самі розуміють, що Ви поїхали до Льозанни діло робити, а не сплітки про приватні відносини місцевих українців для них зби-

рати, як то Жук Вам «наказує»!.. СВУ це не є особи, як би вони мізерно й не виглядали, це велика ідея і наше завдання зберегти її та передати нашим наступникам: або ж здійснити її... Тож не поривайте зносин з Віднем. Розсилайте наші таборіві видання до всіх урядових осіб, теж і українцям. До всіх бібліотек і установ...»

Мав довшу розмову з кн. Едвардом Воронецьким, поляком, урядовцем «Польської Центральної Агенції» в Льозанні, про українсько-польські відносини. Кн. Воронецький народжений на Київщині, людина мила й культурна. Добре знає українську мову, навіть пише по-українськи. Є ще інший кн. Воронецький, російський монархіст і агент посла (ще царського правительства) Бібікова з Берна. Вони між собою не мають нічого спільного. Перший кн. Воронецький — приятель України, другий російський патріот, царист, колишній «шарже д'афер» Росії в Каїрі.

29 березня. В сьогоднішньому числі газети «Базлер Нахріхтен» вміщена стаття про євангелістів серед населення Східної Галичини, якими адмініструє пастор д-р Т. Цоклер у Станиславові.

Старий Євген Чикаленко в картці до сина пише:

«Сиджу в Перешорах, морочусь із хазяйством, бо помічника в мене нема, та взагалі і робочих нема, якось мучусь із поденними. Хотів усе ліквідувати, але не можна, бо це було б не патріотично. Тепер треба сіяти якомога більше хліба. Здоров'я моє краще, але духом я неспокійний за майбутнє, боюсь розбрату, безладдя... Взагалі дуже цікаві часи переживаємо ми, але й тривожні: багато ще крові проллється, поки доживем до спокійніших часів. Кривавий цар лишив, певне, і криваву спадщину...»

В «Журналь де Женев» надрукована велика стаття про військову маніфестацію перед Таврійським палацом — Державною Думою і Тимчасовим Урядом, — що відбулася сьогодні, 29 березня. Промовляв голова Думи, наш земляк Родзянко, вітав Литовський полк, що у величезній більшості складається з українців. Говорили й солдати та офіцери. В кінці статті подається досить незрозуміла новинка про те, що в «Києві збори робітників України прийняли резолюцію об'єднати всю територію України і з'єднати її з вільною федеративною Росією». Треба почекати газет з Києва, щоб розшифрувати цю інформацію, що складена, як виглядає, десь за кордоном у якійсь «общейімперській» російській пресовій агенції.

Сьогоднішні газети, зокрема «Фей д'Аві де Льозан», підтверджують, що труп Распутіна, похований в Царському Селі, викопали і спалили. «Берлінер Тагесблят» з Люгано, на підставі італійських інформацій, підтверджує успіх великої української маніфестації в Петрограді (25. 3) і подає промову ген. Корнілова до солдатів.

30 березня. Сьогодні в далекому Петрограді, в осередку російської революції, що досі зв'язана з Україною і не відрізняється ментально і політично, беручи приклад з поляків українська делегація, складена «ад хок», була прийнята головою Ради міністрів Тимчасового Уряду, кн. Львовим. Про цю так важливу для України подію у Швейцарії ми довідалися геть пізніше, бо Петроградська Телеграфічна Агенція не подала цієї вістки до чужинецьких агенцій і преси. Прочитали ми її в «Києв-

ській Мьєслі» з 21 (ст. стилю) березня. Головну увагу ми звернули на зміст домагань українців. Ось вони:

1. Змінити в українських провінціях адміністрацію, щоб усі відповідальні урядовці знали українську мову і місцеві особливості населення.

2. Призначити, замість сучасних губернаторів і генерал-губернаторів, губерніяльних комісарів українців або зукраїнізованих відсмих місцевих людей.

3. Призначити при Тимчасовому Уряді в Петрограді осібною комісара для українських справ.

4. Завести українську мову для всіх судових установ України.

5. Завести українську мову в народних і середніх школах, а ступнево й у вищих закладах, у першу чергу в київськiм університеті.

6. Уділити кредитів Київському Науковому Товариству, яке має бути переорганізоване в Українську Наукову Академію.

7. Уділити кредитів Петроградському Добродійному Видавничому товариству.

8. Дозволити духовництву проповідувати в церквах українською мовою.

9. Усунути православну церковну адміністрацію в Галичині й повернути права греко-уніятській Церкві.

10 Відновити національну автономію для Галичини і Буковини.

Як бачимо, домагання дуже мінімальні й недостатні навіть для початків національного відродження. Не дивниця, що кн. Львов заявив депутації, що принципово погоджується на них. Делегація складалася з таких осіб: А. Лотоцький, М. Славинський, М. Корчинський, М. Чечель, Гайдар і Лобода. Всі вони були делегатами місцевих українських організацій.

Граф Михайло Тишкевич прислав листа з проханням вислати книжку проф. Рудницького «Україна, край і нарід» (німецькою мовою) для одинадцяти високопоставлених з міжнародної аристократії осіб, що мешкають у Швайцарії. Подав їх адреси.

«Ле Журналь» сьогодні подає, що селяни Катеринославщини обрали до Екзекутивного провінціального комітету депутатами кількох жінок.

В паризькій газеті «Л'Еклер» — надрукована довга стаття Альсіда Еб-рая п. з. «Революція та інородці». Автор реферує, і дуже прихильно, не-давновидану в Берні книжку барона Роппа (за ред. Д. І. Донцова) «Ро-сія і недержавні народи». Автор уважає, що питання про недержавні народності, які заселяють нову російську республіку, є одним з найваж-ливіших питань, які має вирішити уряд. Потім констатує, що в Європі й Америці цього питання зовсім не знають і навіть не уявляють собі, яке значення воно має. Автор подає, на основі даних із згаданої книжки, детально склад і ревіндикації головних націй у Росії, а теж кількість окремих релігій та їх вірних. Остерігає перед надто максимальними до-маганнями, подає приклад французької революції і вказує на наслідки, які можуть бути, якщо уряд нової російської республіки буде продов-жувати русифікацію з метою зберегти єдність імперії.

До подій сьогоднішнього дня треба ще згадати оголошення маніфесту Тимчасового Уряду в Петрограді про незалежність Польщі. Це наочний

приклад, що волю і самостійність здобувають не деклараціями і не проханнями дозволу в заінтересованих окупантських чинників, а тільки силою. Польща, завдяки ген. Ю. Пілсудському, на землях австрійсько-німецьких мала вже своє військо і свою державну адміністрацію, тому російська революція, так як і Фінляндії, мусіла дати їй право на державність. А нам українцям? На це питання ми тут, у Швейцарії, звернули увагу і на своїх щоденних сходинах дискутували й нарікали на наших відповідальних політиків.

31 березня. Дуже серйозна франкомовна газета «Ля Ревю» пише сьогодні дослівно: «Тенденції антикомуністичні і федералістичні для нового російського режиму все більше акцентуються і прецизуються обставинами і життям. Після Фінляндії і Польщі виникло питання надати певний ступінь незалежності латишам і українцям. Козаки Дону й собі вимагають свого. Здається, що Росія піде в напрямі союзу або конфедерації незалежних автономних держав».

Федір Л. Королів пише з Верну, що очікує мене і має дещо важливого порадитися. Потім висловлює свій погляд на становище революції. Пише, що в Австрії розповсюджують чутки, що наша газета «Л'Юкрен» ніби заборонена швейцарським урядом. Французький уряд закрив газету «Начало».

До Льозанни приїхав, не на довго, Йосиф Полінковський з Сен Галлена. Дуже мила і щира людина, на жаль, хворий на сухоти і нещасливий у родинному житті. Його діти виросли для нього чужими і не признаються до України. А він тепер, навпаки, все більше і більше відчуває, що він не якийсь там «інтернаціоналіст» і «безбатченко», а справжній українець, патріот. Признається, що все більше відчуває відчуженість від москалів...

Наша книгарня далі виконує своє призначення, продає книжки і газети і улегшує знайомства з чужинцями. Перед нашою вітриною завжди є люди, що розглядають книжки, ілюстрації і картини. Цього місяця продаж була дуже дрібна, всього на двадцять франків, але познайомилися майже з півсотнею нових людей.

На закінчення своїх нотаток у місяці березні подаю свої спостереження про те, як прийняли чільні українці у Швейцарії революцію в Росії в березні 1917 року.

Володимир Якович Степанківський. Директор «Українського Пресового Бюро» в Льозанні, газети «Л'Юкрен», комунікатів до преси і численних видань чужими мовами про Україну.

Був радий, що нарешті прийшов час розвинути інформаційну діяльність свого «Бюро» і взагалі розвинути працю для самостійності України. В перспективі часу сподівався, що його «Бюро» і газета стануть офіційними органами автономної, якщо не незалежної України. Своє домінуюче становище зберігав усякими способами і не вагався нищити своїх суперників.

Граф Михайло Тишкевич. Революцію прийняв виразно негативно, боюся, що вона може розвинутися в революцію соціальну і відбере економічні й станіві прерогативи дідачам (він теж був дідачем). Почав вираз-

но схилитися на бік монархії та шукав способів, щоб серед православних наддніпрянців створити унію з римо-католицизмом і папським престолом. Одночасно надіявся, що в майбутнім українським уряді буде грати репрезентаційну роль. Якщо українського уряду не буде, тоді буде діяти в порозумінні з відреставрованим царизмом.

Олександр Михайлович Коваленко. Радів революцією, як колишній член РУП, але далі автономії України в Російській федеративній республіці не йшов. Навіть заперечував самостійність України. Почав відразу готуватися до повернення в Україну. Погоджувався з т. зв. «оборонцями», себто російськими патріотами і централістами типу Чернова з партії соціал-революціонерів, членом якої був і він.

Володимир Левинський. Ілюзій соціалістичної революції не мав. Уважав, що революція вибухла під гаслом «проч з германофілами», себто з правительством, яке не вміло вести війну до переможного кінця. Війна в Росії стане тепер дійсно народною і популярною, не зважаючи на значну частину свідомого російського робітництва, яке хоче миру. Революція в Росії для нас означає усунення головних перешкод боротися за національний розвиток українського народу в Росії. Тепер двері одкриті, пічнеться національна боротьба в Росії, а в Україні зокрема. Перед нею буде бліднути національна боротьба в Австрії, якщо взяти під увагу, що великоруська ліберальна буржуазія, яка тепер при кермі, не здасть добровільно російських позицій на невеликоруських землях і не згодиться на Російську федерацію автономних народів. У цьому напрямі головна баталія буде розграватися в Україні і українська справа буде одною з перших національних справ у Росії. (З його листа з 20 березня 1917 р.). Практично В. Левинський був заклопотаний виданням своєї книжки про Росію і Україну.

Євген Васильович Бачинський. Був захоплений революцією, але не вірив у можливість української національної революції і не надавав цьому питанню жадного значення. Не готувався до повернення в Україну, бо уважав, що й за кордоном є подостатком праці. Найбільше уваги приділяв розбудові й розвитку духовно-церковної справи на Батьківщині. Уважав, що без цього підложжя не можливий жадний політичний успіх, а тим більше відділення України в самостійну державу. Крім цього, як колишній військовик, цікавився організацією власної національної армії.

Петро Євгенович Чикаленко. З вибухом революції всі його думки й почуття перейшли з чужини на Батьківщину. Тільки й мріяв про те, якби якнайскоріше добратися в Україну і взяти активну участь у відбудові національної держави. Мав персональні симпатії до О. Ф. Скоропис-Йолтуховського і хотів йому допомогти, посередничаючи в Києві. Не вірив російським демократам, ставив собі за мету незалежну від Росії Українську державу, навіть монархічну чи гетьманську.

Федір Лаврентієвич Королів. Уважав, що прийшов час для його спекулятивних мрій: одержати добру посаду й заробити багато грошей... Щодо політичної ситуації, то уважав, що російські ліберали залишаться переможцями. Сумнівався, чи в тих обставинах Україна дістане автоно-

мію, але для неї відкриваються досить широкі перспективи. Не вірив, що прийде соціальна революція, зокрема українська. Мир прийде хіба загальний.

Дмитро Іванович Донцов. Не мав нагоди зустрітися з ним у березні і обмінятися прогнозами, але знаю що він був за самостійність України, рішуче проти будь-якої Росії, хоч би й коштом спілки з німцями... З вибухом революції почав негайно ліквідувати «Бюро Національностей» у Берні й готуватися до повернення в Україну, де сподівався стати на чолі пресової агенції.

Антон Михайлович Ляхоцький-«Кузьма». Революція не зрушила його малоросійського світогляду. Як був, так і залишився автономістом. Почав готуватися до повернення в рідний Житомир, де хотів кандидувати в члени Городської управи міста, якщо не на голову.

Левко Юркевич-Рибалка. Твердо далі тримається автономізму і українського соціал-марксизму. Навіть став російським патріотом і збирається виїздити разом з москалями в Росію.

Дмитро Мануїльський. Хитається поміж українцями і росіянами. Покірний і вірний холоп партії большевиків Леніна. Рішуче проти відділення України від Росії. Він теж проти війни і оголошення національно-культурної автономії України, лиш за муніципально-обласну автономію... А зрештою, буде так, як ухвалить його партія.

Микола Рогдаєв-Музиль. Як анархіст, є за поглиблення революції і за новий соціальний лад. Як українець, буде радий, якщо Україна стане незалежною державою. Збирається виїздити десь на Кавказ.

Олександр Сарматів-Оболенський. Яка буде Україна — йому не цікаво, важливе, якими методами буде визволений нарід з соціальної неволі. В політиці він максималіст.

Ольга Скоропис-Макарова. Родом росіянка з Костроми, але стала свідомо українкою і бажає, щоб Україна була самостійною. Готується до виїзду в Київ, щоб там служити українському народові. Як революціонерка сприяє революції.

Юлія Ждановська. Не має певної політичної орієнтації, але як стихійна українка бажає Україні волі. Готова служити визволенню України, швидко «українізується», себто приходить до національної свідомости. Революції боїться і не довіряє «товаришам». З походження — стопоцентовка киянка-шляхтянка.

Артур Зеліб. З походження німець, колоніст, із суспільних і територіальних впливів — українець, з освіти — поляк, з культури — західний європеець польсько-українського культурного впливу. Як «галичанин» — буде там, де буде Галичина. Революції не розуміє і не сприймає. Щораз більше відходить від польських впливів.

Володимир Полісадів. Талановитий маляр і різьбар, захоплений революцією, бо вона відкриває йому духове повернення до народности його предків. Щораз більше стає свідомим українцем-самостійником, але як римо-католик — мріє стати місіонарем серед українців.

Йосип Політковський. Давній марксист і противник національного відродження українців, але під впливом революції усвідомляється і стає на шлях визнання державної незалежності України.

1 квітня. Минулого місяця почалася російська революція, так довгождана всіма революціонерами-соціалістами, але й не менш бажана і національними діячами всіх народностей, що були під московським самодержавством. Революція прийшла, побачимо, що вона позитивного принесе національно пригніченим народам, зокрема нашій Україні, та соціально визискуваним працюючим. Події розвиваються з шаленою швидкістю, здебільшого непередбачено...

Насамперед мушу занотувати, що я теж несподівано піддався загальному впливові і маю бажання їхати на Батьківщину, якої я не бачив уже майже 10 літ, ще від 1908 року. Вписався до політичних емігрантів, бажуючих повернутися до краю, але не дуже вірю, що мене, підозрілого «сепаратиста» й «германофіла», візьмуть зі собою російські єдинонеділимці й федералісти. Все ж поволі почав готуватися, мушу знищити декотре листування, документи та мій «Щоденник», що я його вів від дня мого виїзду з Петербургу. Побачимо «льобальність» і «справедливість» моїх колишніх товаришів-росіян.

Вчора ввечорі мав поганий настрій, бо посварився із старим «народовольцем», жидом Савелієм Левковим, і все через національне питання. Він є рішуче проти автономії України. Лихом дихають на мене і мої землячки — друкар Кузьма-Ляхощкий і давній приятель, морський техник Олександр Коваленко, який став запеклим «есеровським» патріотом всеросійського типу «бабушки» російської революції, теж землячки, Катерини Брешковської.

Сьогоднішні швейцарські газети пишуть, що російська конституанта («учреділка») не може скоріше зібратися ніж при кінці літа, та взагалі нема певности, що вона буде скликана, бо має велику опозицію в колах большевицької фракції есдеків і занадто сильні відосередні рухи народів цієї величезної імперії. Фінляндія, можна сказати, вже відірвалася. Польщі теж офіційно пообіцяна незалежність, хоч і у вільному військовому союзі з російською республікою. Латиші вимагають адміністративної автономії, українці теж настирливо бажать собі територіально-етнографічної автономії, нагадуючи про свої історичні права до самостійности на підставі Переяславського договору. Теж усі інші «інородці» піднесли голови і одверто говорять, а то й діють, про захист своїх національних аспірацій.

Тимчасовий Уряд у Петрограді склав сьогодні присягу Державному сенатові, що буде правити державою згідно з законами. Цього ще ніколи не було в російській історії, тож справді новина.

Маєтності, як кажуть — «рухомі і нерухомі», царської фамілії Романових поставлені під секвестер-заборону.

Ще один поганий знак для майбутности: Тимчасовий Уряд покликав відомого теоретика анархізму кн. Петра Крапоткіна, що був на вигнанні, допомагати реорганізувати російську державу. Цікаве видовище, чисто азійського гатунку, щоб анархіст та помагав «упорядковувати» буржуазну республіку.

В Одесі, кажуть, почався реакційний рух, що загрожує погромами жидам, які стали на чолі революції. А, може, жида дали таку телеграму за кордон з переляку, на »всякий випадок«?

День закінчився вісткою вечірніх газет про те, що з Сибіру повернулися в Петроград колишні засланці соціал-демократи, депутати до першої Державної Думи. Приїхав теж із заслання (з монастиря центральної Московщини) уніятський митрополит Галичини граф Андрій Шептицький.

2 квітня. Ранішні газети сповіщають, що в Києві населення зруйнувало пам'ятник, поставлений російському націонал-імперіалісту, кол. прем'єрові Столипину, вбитому російським революціонером і провокатором Багровим у Київському театрі, ще перед революцією.

Одержав з Централі СВУ, з Берліну, великий пакунок з книжками українського красного письменства, переважно з Видавничої спілки у Львові.

В сьогоднішніх газетах надрукована заява адмірала Максимова, українця з походження, командира балтицької флотії, що на доручення Тимчасового Уряду промовляв на університетському зібранні в Гельсінґфорсі. Він заявив, що майбутність російської республіки може бути забезпечена тільки тоді, коли буде визнаний національний принцип. Не може бути й мови про поворот до царського режиму, що поневолював і русифікував усі народності Росії. Росія, без сумніву, стане федеративним союзом автономних держав, подібно як США. В федеративному союзі фінляндії, українці, поляки, латиші, естонці та інші історичні народи матимуть повну національну свободу і автономію. Це дійсно далекоїдуче запевнення, але чи не тільки в устах українського патріота, командира морських сил, що в більшості складаються з українців? Пізніше, як центральний московський уряд стане міцніше на ноги, почуємо що інше. Не вірю москалям!

Петро Чикаленко отримав два листи з Відня — від А. Жука і М. Меленевського. Цікаві, дещо з них записую для історії СВУ на чужині. А. Жук пише: »Остаточних рішень у справі нашої дальшої політичної позиції не прийняли. Коротко, моя особиста гадка така: Хай тепер говорять російські українці, а ми мусимо зайняти неутральне становище, домагатись закінчення війни і повернення автономії на основах свободи і рівності всіх народів, у тому і українського... Щодо нашого особистого положення, так ми бідуємо самі і не знаємо, як скінчимо... Читайте »Вісник СВУ«, що буде далі видаватися, як і »Україніше Нахріхтен«.

Маркіян Меленевський пише: »Прошу вислати копії наказу всіх полонених українців табору Фрайтаґ в Австрії, з підписами багатьох тисяч полонених українців в усіх воєнних таборах Австро-Угорщини, до Ради робітничих і солдатських депутатів у Петрограді, всім депутатам Думи від України і проф. Михайлові Грушевському, президентові УЦРади в Києві. Також до головних газет«. (Наказ цей домагається повернення краєві народоправства, національних прав Україні на основі Переяславського договору з 1654 р.). Далі він пише: »Серед полонених велика радість і революційно-національне піднесення. Розвиваємо роботу ширше,

не дивлячись на зовнішні перешкоди. Варта познайомити і швейцарську опінію з настроями і поглядами тисяч полонених українців.

Насьогодні припадає велика маніфестація в Києві, що відбулася тиждень пізніше по петроградській. У київській маніфестації брало участь усе населення, як потім писали київські газети, біля ста тисяч людей. Але в Європі про цю маніфестацію жадна газета не подала ні словечка. Ми про неї довідалися щойно пізніше з російських газет і не могли вже використати її у вигляді комунікату до преси. До нашого Бюра преси з України ніхто не відзивався і не присилав нам жадних інформацій. На це ми, за кордоном, дуже нарікали, бо треба було інформувати про Україну, що ставала предметом зацікавлення в дипломатичних сферах, а ми не мали жадних інформацій, що діється на українських землях. Маніфестація в Києві була тим більше цікава, бо започаткувала формування національного парламенту — Української Центральної Ради.

3 квітня. Пишу огляд франкомовної преси про Україну від початків війни. Це для редакції «Вісника СВУ», що замовила його. Цей огляд був потім надрукований у «Віснику» чч. 122, 128 і 130 під заг. «Франкомовна преса про український рух за роки війни (1914–1916)». Додатково, в числі 133, була ще моя стаття «Галичина в голосах французької преси».

Одержали сьогодні одне число польської газети, що видається в Києві — «Дзєннік Кїйовскї». Він пише, що під час київської маніфестації була присутня делегація Польського езекутивного комітету в Україні, що складалася з пп. Бартошевича, Езерського і Москалевича. Вона вітала український народ, а Бартошевич виголосив промову по-українськи. Відповідав проф. М. Грушевський, дякуючи полякам за дружні почуття до України.

Відомий на чужині вчений, барон Борис Нольде, що написав французькою мовою наукову розвідку про Переяславський трактат з 1654 р. «L'Ukraine sous le protectorat russe» (була видана Вол. Степанківським у Льозанні), зїстав покликаний на секретаря закордонних справ Тимчасового Уряду в Петрограді. Барон Нольде, одружений з українкою, ставиться прихильно до національних аспірацій України.

Не відомо чи правда, але петроградська газета «Речь» подає, що в «Советі робітничих і солдатських депутатів» заснувалася фракція українців з Гайдаром і Лободою на чолі. Вони були недавно в складі української делегації до кн. Львова і домагалися адміністративної автономії України.

Бачився з графом Тишкевичем. Оповідас, що нарешті одержав з Ватикану повідомлення про те, що Папа погодився, щоб у католицьких церквах цілого світу, в один визначений день була організована колекта на користь рутенців (так Ватикан називає українців), як це було вже зроблено на користь поляків і литовців.

Сьогодні Володимир Степанківський, як директор «Українського Бюра» у Швайцарії і видавець газети «Л'Юокрен», вислав проф. А. Мілюкову, міністрові закордонних справ у Петрограді, таку телеграму (по-французьки, подаю в перекладі):

«Українське Бюро у Швайцарії вітає у Вашій особі Тимчасовий Уряд Росії, що звільнена від давлячого тягару царизму.

Жаден інший нарід Росії не страждав стільки від гніту старого режиму, як українська нація.

Відколи Українська козацька республіка за гетьмана Богдана Хмельницького добровільно приєдналася до Московії 1654 р. договором у Переяславі, який власне припечатав той союз, Україні було забезпечене постійне існування як автономній державі в лоні Росії. Однак, не дивлячись на урочисті запевнення царів поважати і тримати непорушно права і вольності української нації, ці права були брутально потоптані одні за одними.

Священне право мати міжнародні зносини з чужими державами, посідати національну армію, незалежний уряд, юстицію і навіть вільне уживання материнської мови в адміністрації та школі, було знесене, знищене і скасоване.

У такий узурпаторський спосіб вільну Українсько-козацьку державу, нечесними вчинками російських царів, протиставними їх власним урочистим обітницям, було доведено до значення звичайної провінції без прав і власних законів.

В цей історичний момент, коли сам нарід московський, підтриманий усіма іншими народами Росії, потрапив розбити вікові кайдани неволі й уярмлення, увесь український нарід, від Карпат до Кавказу, шле Вам своє побажання. Він міцно упевнений, що буде бачити відтепер свою Отчизну в повному користуванні всіма національними правами і свободами, яких вона досі була так підло позбавлена.

На руїнах старого режиму український нарід сподівається бачити піднесену Російську федеративну республіку, якої бажали всі великі українські державні діячі, від Хмельницького до Драгоманова, в якій він бажає мати належне йому місце, як рівний між рівними, з усіма іншими народами Росії.

Українська Канцелярія, Видавництво
і Пресове Бюро у Швейцарії».

4 квітня. У французьких і швейцарських газетах надрукована телеграма, що імператриця, мати Ніколая II-го, Марія Федоровна, з дому княжна Дагмар у Данії, знаходиться в Києві, столиці автономної України, в якій тихо та спокійно. Вона має 70 літ, готується виїхати до Данії. Великий князь Ніколай Ніколаєвич під доглядом двох комісарів приїхав в Алушту на Кримі.

Читаємо, що нарешті заборонені відомі чорносотенні антиукраїнські видання, як от «Земля», якої редактори — поляк Глінка і Катков — арештовані, «Русское Знамя», орган московських терористів націоналістів-реакціонерів, і «Колокол», орган російської православної Церкви, редагований митроп. Пітірімом, фаворитом відомого Распутіна.

Телеграфічна російська агенція подає з Петрограду, що в Тифлісі на Кавказі була грузинська маніфестація, яка винесла резолюції підтримувати Тимчасовий Уряд у його заходах створити російську федерацію, в якій Грузія мала б свою національно-територіальну автономію на демократичній базі.

(Далі буде)

П. САВЧУК

РЕВОЛЮЦІЙНА ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(Закінчення)

Як справжній борець за національні ідеали українського народу, Т. Г. Шевченко виявив різко негативне ставлення до московського деспотизму. Почувши, що в Києві існує таємне політичне антимосковське товариство — Кирило-Методіївське Братство, Шевченко виявив бажання брати в ньому активну участь. М. Костомаров каже так: «Коли я повідомив Шевченка про існування Братства, він зараз же виявив готовість пристати до нього, але поставився до його ідей з великим запалом і крайньою нетерпимістю, що стало вже тоді приводом до багатьох суперечок між мною і Шевченком» («Русская Мысль», май 1885 р., стор. 211).

Шевченко читав на засіданнях Братства свої революційно-полум'яні твори і гостро виступав проти московського самодержавства. Виступав він теж і проти українських дворян-космополітів, що гнули спину перед Московщиною. Хоч вони та їх сини привозили з-за кордону ліберальні фрази про «волю» і «братерство», на ділі залишалися далі вірнопідданими московській монархії, зовсім забуваючи про українські національні справи. Про них поет каже:

І хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру дерете
З братів незрячих, гречкосіїв!..

Слід ствердити, що Шевченко під час своєї подорожі по Україні був бажаним гостем і в панських сальонах, але відчував себе самотнім. Не скрізь він чув справжню вільну думку, особливо національно-революційну, хоч траплялися йому зустрічі з досить розумними людьми. Не всі були «мочеморди» і «собачники-кріпосники». Але й ті розумні стояли набагато нижче від Шевченка. Для них чужими були соціально-політичні ідеї поета і сміливість думки про національно-визвольні прагнення українського народу.

«Серед українського панства, — пише проф. Ю. Бойко, — Шевченко у своєму національному антимосковському радикалізмі чувся самотником. Ніхто з його сучасників не підносився до верхівель його полум'яного антимосковського революціонізму» («Шевченко і Москва», стор. 14, 1952 р.).

Шевченко був дійсно самотнім із своїми революційно-національними ідеями. «Його думка, — каже далі проф. Ю. Бойко, — ширяла в такому сміливому леті, що навіть найрозумнішим, найосвіченішим його друзям, як от Костомарову, вона немов «роздирала завісу», відкривала заховані процеси життя, від цього їм ставало не лише «солодко», а й «страшно». На цій шпиль своїй геніяльності стоїть Шевченко у своєму «Великому Льохові», через який снує золоті нитки свого впливу на українське майбутнє» (Там же, стор. 15).

Шевченко, проповідуючи боротьбу за національне і соціальне визволення — вірив у її перемогу. Тому так гостро ставив питання визвольної боротьби і в Кирило-Методіївському Братстві. Перейнятий революційно-визвольними ідеями, закликав український народ, зокрема його провідних мужів, до національної єдності («Послання»). В національно-революційному питанні Шевченка можна порівняти з Байроном (1788-1824), який, перебуваючи в Італії, захопився ідеями італійського національно-визвольного руху і у своїй поемі «Пророцтво Данте» змалював яскравими фарбами поневолення Італії чужинцями, закликаючи італійський народ об'єднатися для спільної боротьби за своє національне визволення. Можна порівняти теж і з Петефі (1823-1849), угорським поетом-революціонером, який під час угорської національно-визвольної революції 1848 р. проти Австрії, став на чолі революційної угорської молоді в боротьбі за національно-політичне визволення.

Шевченко закликав своїх земляків рішуче діяти революційним шляхом, бо так вимагає національна справа українського народу, ідеями якого було просякане ціле ество поета-борця. Революційні ідеї Шевченка не були стихійним переходовим явищем, — вони були в його крові з покоління-поколінь, які боролися за свої національні права. Іншими словами — були виявом українського націоналізму, що формувався віками у вирі національного збудження, в революційному ренесансі, з вічно живими надіями на перемогу. «Шевченкова націоналістична революційна постава, — каже проф. Ю. Бойко, — гартувалася в атмосфері глухोї реакції Російської імперії» («Творчість Т. Шевченка на тлі західноєвропейської культури», стор. 36).

Про глибокоїдейну революційність Шевченка згадує теж і советський дослідник західноєвропейської культури Р. Самарін. Характеризуючи Шевченкову поему «Гайдамаки», каже:

«Гайдамаки» писані 1841 р., коли Європа була ареною глухої, захованої, але з кожним роком гострішої боротьби проти феодално-монархічної реакції, проти режимів, опертих на традиції й на методи «Священного Союзу».

«Європейська політична поезія тих років була багата і різноманітна. Але й на цьому багатому фоні поема вражає своєю силою — силою справедливості, селянської ненависті до феодалного устрою й безмежної вірою у великі можливості народу, в його перемогу». (Р. Самарін. Рецензія на «Собр. соч. Т. Г. Шевченка», «Советская книга», ч. I., стор. 110, 1950 р. Цитата за проф. Ю. Бойком: «Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури», стор. 37, 1956 р.).

Думку Самаріна проф. Ю. Бойко розвиває і пояснює, він каже, що Самарін, обмежений цензурними умовами советської дійсності, «не може докінчити, що селянська революційність політичної поезії Т. Шевченка була нерозривно зв'язана з животворчою силою націоналізму. Однак, Самарін відзначає все таки дуже важливу сторону Шевченкової революційності — ця революційність підносить значення селянства як історичної сили. І взагалі, не тільки в «Гайдамаках», Шевченкові надії на революцію

зв'язані із селянством, що власними руками визволить свою країну. Це думка, що проходить через ряд його творів» (Там же, стор. 37).

Слід згадати, що Т. Шевченко слідував і за революційними рухами європейських країн. Знав про Джузеппе Мадзіні (1805-1872), духового провідника «Молодої Італії», який «проповідував ідею єдності революційних сил Європи» (Ю. Бойко). Шевченко був добре обізнаний з революційно-політичною романтикою А. Міцкевича (1798-1855). Революційні твори Міцкевича мали деякий вплив на революційно-політичні ідеї Шевченка, зокрема в національно-визвольному українському питанні. Шевченко навіть був вислав Міцкевичеві (в Париж) свою політичну поему «Кавказ». Як бачимо, він шукав політичних зв'язків з західними революційно-визвольними силами молодих ідеалістів-революціонерів. Опирався у своїх революційно-визвольних поглядах на західні поступові ідеї, а не на московських революціонерів. Це безперечний факт і його ніяк не можна відкинути.

Отже Шевченкова революційність не є відірвана від історичного процесу, що відбувався в країнах західного світу, вона органічно пов'язана з розвитком національних революційно-визвольних сил народів Європи. Шевченковий революціонізм можна вважати зразком для інших поневолених народів. Він культивував революційну гідність, віру і психічну незламність, яка є основним чинником у боротьбі за національні ідеали. Хто духом сильний, той сильний ідейно. Про це повинен пам'ятати кожний. Шевченко дуже радів, коли находив між своїми земляками психічну незламність та ідейну стійкість.

Московські критики, як і треба було сподіватися, творчість Шевченка зустріли вороже, бо зрозуміли, що його націоналізм і революційність ударяють у самі основи Московської імперії. Але революційного слова Шевченка злякалися і його земляки. Про це яскраво пише М. Міхновський:

«Одно можна сказати, що первозвісника сучасного політичного українства — Шевченка не зрозуміло ні його власне покоління, ані поблизькі до нього. Коли Шевченко своїми стражданнями і смертю освятив шлях боротьби за волю політичну, національну та економічну українського народу, то поблизькі до нього покоління з т. зв. українофільського табору на своїм прапорі написали: «Робім так, щоб ніхто ніде не бачив нашої роботи!» Ці покоління «білих горлиць» своїм псевдопатріотизмом деморалізували ціле українське суспільство на протязі півстоліття».

І далі: «Ці покоління зробили український рух чимсь ганебним, чимсь смішним, чимсь обскурантним! Ці покоління надали українофільству характер недоношеної розумом етнографічної теорії. Ці покоління самі найліпше назвали себе українофілами, себто людьми, що симпатизують Україні. Вони не хотіли навіть звати себе українцями. Тактика і політика українофілів довела до того, що ціла молода Україна з відразом від них відсахнулася, симпатій же старої України вони не могли собі приседнати. Таким чином українофіли лишилися без потомства, і сучасна молода Україна вважає себе безпосереднім спадкоємцем Шевченка, а її традиції йдуть до Мазепи, Хмельницького та короля Данила, минаючи українофілів...» (Міхновський: «Самостійна Україна»).

Ми навели цю довшу цитату визначного ідеолога українського націоналізму, безкомпромісного політичного діяча української національно-визвольної боротьби, щоб показати ідейно-політичне обличчя сучасників Шевченка та їх ставлення до визвольної справи українського народу.

Про значення виступу Т. Шевченка на літературну арену І. Франко пише так:

»Коло року 1840 в європейській літературі сталася важна і характеристична подія. В літературу вступив простий мужик з села. Перед тим поети і романтики ледве добачали його або коли й займалися ним у своїх працях, то дивились на нього лиш як на декорацію, як на вульгарну фігуру, безцвітну сіру масу, або, в найкращім разі, як на щось далеке глибоким людським почуванням. Треба лиш згадати ті сентиментальні і заслужено осміяні селянські постаті, що траплялися у французьких і німецьких ідилічних поетів XVIII століття; або знов селянські постаті Шекспіра, такі живі і трактовані з таким могутнім натуралізмом, та все ж зовсім епізодичні; або персонажі німецького письменника XVIII століття Гріммелгавзена чи, ще пізнішого, Гете — »Götz von Berlichingen«; нарешті — з оповідання Кльоновіча в його латинській поемі »Rocholania« (1584) — гарні, але більш епізодичні, — і декоративне значення селянських персонажів у таких польських поемах, як Гоцинського »Zamek Kaniowski« і Міцкевича »Pan Tadeusz«.

»Тільки коло 1840 р. появляються в різних європейських літературах твори, в яких селянин виступає як герой повісти, а його життя служить її темою. У Франції ця нова течія зв'язується з іменем одної з найблисучіших письменниць, Жорж Занд, якої оповідання »La mare au diable«, »François le Champi« та інші взяті з селянського життя.

»В Німеччині Бертольд Ауербах відкриває 1839 р. серію своїх »Schwarzwälder Dorfgeschichten«, які безумовно були перехвалені. В тім же часі і польською мовою з'явилися оповідання Крашевського »Ułana« і »Jermola«, а російською подібні речі появились при кінці 40-х років, а саме Тургенєва »Записки охотника«, Грігоровіча — »Антон Горемыка« і Достоевського — »Бедные люди«.

Нарешті в українській літературі, тоді ще слабкій і незаметно захованій від широкого світу, вже в 1829 р. появились оповідання Григорія Квітки-Основ'яненка, писані виключно з селянського життя, і раптом у 1840 р. появилася фігура, що не має паралелі у світовій літературі, — за виїмком хіба Роберта Бернза в Шотландії, — селянський син, що більше як двадцять літ провів під ярмом кріпацтва. І він не з'являється як герой якогось роману чи поеми, але як живий творець, працюючи і борючись за потоптані людські права поневоленого народу, разом з тим — як борець покривджених». (І Франко: »Т. Шевченко«, »Україна«, ч. 1-2, стор. 6, 1925 р.; цит. за проф. Ю. Войком »Творчість Т. Шевченка на тлі західноєвропейської літератури«, стор. 54-55, 1956).

З появою творчості Т. Шевченка (1840) царська поліція зорієнтувалася, хто виступив на літературно-політичну арену і негайно почала таємний нагляд за поетом. Відтоді Шевченка переслідували аж до його смерті,

а навіть і по смерті поета його невмирущий дух не давав спокою царським сатрапам.

Чимало було доносів на Шевченка, зокрема тоді, коли він перебував в Україні і читав свої палкі революційні твори, що вивчалися напам'ять і поширювалися серед українського народу. Не раз хотіли арештувати Шевченка, але його «вчинки» не могли ще правити за підставу до цього, тому арештування відкладали, а за поетом ще більш посилювали таємний нагляд.

Тим часом слава Шевченка росла в Україні з кожним днем і поширювалася на інші народи. Це ще більше непокоїло поліцію. Теж і праця Кирило-Методіївського Братства поширювалася, зокрема ширилися національно-революційні ідеї, Братство набирало політичної популяризації і мало чимало своїх прихильників. Але разом із зростом популяризації Братства його спіткав жорстокий удар. При допомозі зрадника-донощика, студента Петрова, царська поліція викрила діяльність Братства і приготовлялася до арештування його членів, чекаючи наказу з Петербургу.

Врешті київський шеф московської жандармерії дістав з Петербургу наказ арештувати всіх членів Кирило-Методіївського Братства, в тому числі і Шевченка, та негайно відставити в Петербург. Ця сумна подія в житті українського народу сталася в 1847 р. Кирило-Методіївське Братство було розгромлене царською владою, а його члени арештовані.

Шевченка арештовано 5-го квітня 1847 р. в київській пристані, коли він вертався з Чернігівщини, з весілля Куліша. 17-го квітня під сильною вартою його привезли до Петербургу і передали III відділові (політичній поліції). Поета посаджено в сумнозвісну Петропавлівську цитаделю (кріпость) у Петербурзі, де вже сиділи інші «братчики». При арешті у Шевченка відібрано альбом поезій «Три літа». Слідчі політичної поліції негайно переглянули справу Шевченка і того ж дня, 17-го квітня, зроблено йому допит. На допиті Шевченко тримав себе мужньо, сміливо, багато не говорив і не плутався у словах.

Ознайомившись з творами Шевченка, шеф III відділу граф Орлов виділив його справу як окрему, вважаючи його великим «злочинцем»: «По бунтівливому духу і зухвалості, що виходить за всякі межі, його слід визнати одним із важливих злочинців».

Шевченко заперечив свою приналежність до Кирило-Методіївського Братства, а слідство не могло довести обвинувачення. Теж інші члени Братства заперечували приналежність Шевченка до цього таємного товариства; свої взаємини з поетом пояснювали виключно літературно-мистецькими зв'язками. Лиш один студент, Андрузький, свідчив на допиті, що Шевченко був активним членом і улюбленцем Братства. 15-го травня було зроблено очну ставку Андрузького з Шевченком у присутності графа Орлова. В наслідок цього допиту обвинувачення поета було сформульовано так: «Шевченко був непоміркований представник малоросійської партії в Слов'янському Товаристві (себто Кирило-Методіївському Братстві), що мало за мету відновити гетьманщину, якщо можна незалежну, а якщо не можна буде, то в складі цілої Слов'янщини... З малоросійських гетьманів Шевченко величав Мазепу і на зібраннях у Костомарова

читав пасквільні вірші» («Соборна Україна», квітень, стор. 39, Париж, 1947 р.).

Помічник шефа жандармів III відділу генерал Дубельт, зробив огляд поезій Шевченка за 1836-1842 рр. і звернув найбільшу увагу на «Сон» («У всякого своя доля»), про який зазначив так: «... Шевченко тут уживає їдких і пасквільних висловів, торкаючись государя імператора і взагалі росіян... Виливає жовч на Петра I і Катерину II, твердячи, що Петро I здушив свободу Малоросії, а Катерина II доконала те, що він почав». Про поему «Катерина» сказав, що вона «розбуджує ненависть до росіян». А «Тарас Трясило», — зауважує Дубельт, — написаний з явною метою порівняти колишнє життя Малоросії з теперішнім.

Загальний критичний висновок аналізу поезій Шевченка Дубельт робить такий: «Автор постійно йде раз назавжди взятим напрямом, усе скаржиться на страждання України в теперішній час, бажає розбудити ненависть до російського панування і, згадуючи про колишню свободу, подвиги і славу козаків, закидає теперішньому поколінню його байдужість» (Там же, стор. 40).

Як бачимо, жандармський нюх відчув і зрозумів значення Шевченкових творів для відродження українського народу.

Шевченко, перебуваючи в цитаделі, чекаючи вироку, відчував що вирок буде суворий, але духом не падав, не каюся, не зрікався своїх ідей, а писав далі, криючись від очей вартових. У тій цитаделі Шевченко написав 13 поезій на тонкому поштовому папері, складеному вчетверо; на засланні переписав їх, спочатку в маленьку книжечку, а згодом — у велику книжку, під загальним заголовком «В казематі», з допискою: «Моїм союзникам посвящую». В цих поезіях ще раз підтверджена глибока ідейність і стійкість Шевченка — борця за національне й соціальне визволення українського народу. Майже всі поезії поета спрямовані проти московського імперіялізму, гнобителя України.

Не про себе і своє життя думає поет у тюрмі і на засланні, а про Україну, її доля не дає йому спокою. От тому він і пише:

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені!
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені!
(у цитаделі, травень 1847)

28-го травня цар Микола I затвердив справоздання шефа III відділу політичної поліції графа Орлова про «Украино-Славянское Общество», в якому про Шевченка сказано, що він «складав малоросійською мовою вірші найбільш брутального змісту. В тих віршах Шевченко висловлював плач про вигадане уярмлення і лихо України, величав славу гетьманів

і колишню козацьку вільність; із нечуваним грубіанством виливав клевету і жовч на осіб царської родини, забуваючи, що вони були його особистими добродіями. Шевченко зажив між своїми друзями слави знаменитого малоросійського письменника, тому його вірші подвійно шкідливі й небезпечні. Через такі улюблені вірші в Малоросії могли засіятися і пізніше вкоренитися думки про вигадане щастя за часів Гетьманщини, про бажання повернути ті часи й про можливість існування України як незалежної держави» («Соборна Україна», ч. 5, стор. 40, 1947).

Орлов визначив з-поміж братчиків Шевченка за «найголовнішого злочинця» і рекомендував цареві заслати поета в Орську фортецю рядовим солдатом, «беручи до уваги його міцну будову тіла», а начальству дати доручення наглядати за поетом, щоб він не міг писати «пасквільних творів». Орлов підкреслив, що важливими є не так ідеї братчиків, як «брутальні» твори Шевченка.

30-го травня 1847 р. III відділ (жандармське управління) оголосив свою ухвалу:

«Малюра Шевченка за складання бунтівливих і зухвалих віршів, як наділеного міцною будовою тіла, призначити рядовим в Оренбурзький окремих корпус із правом вислуги, доручивши начальству мати найсуворіший нагляд, щоб від нього ні в якому разі не могли виходити бунтівливі й пасквільні твори».

До цієї адміністративної ухвали цар Микола I власноручно дописав:

«Під найсуворіший нагляд, з заборонаю писати і малювати».

Так розправилися московські гнобителі, тоді ще царські імперіялісти з великим поетом української нації. Пізніше про цю ухвалу жандармського управління Шевченко записав у своїм щоденнику так:

«Коли б я був недолудок, кровопивця, то й тоді для мене влучнішої карі не можна було б придумати, як заслати мене в окремих оренбурзький корпус солдатом. Ось де причина моїх невимовних страждань. І до всього цього мені заборонено рисувати. Відняли шляхетну частину мого бідного існування! Трибунал під головуванням самого сатани не міг би виробити такого холодного, нелюдського присуду. А бездушні виконавці присуду виконали його з обурливою точністю. Август-поганин, засилаючи Назона¹⁾ до диких гетів, не забороняв йому писати і рисувати. А християнин Н. (цар Микола I, — П. С.) заборонив мені те і друге. Обидва кати. Але один з них кат-християнин, і християнин з XIX-го віку... Фльорентійська республіка — напівдика, несамовита середньовічна християнка, але все ж таки як матеріальна християнка вона поступила з своїм непокірним громадянином Дантом Аліг'єрі²⁾. Боже мене борони від усякого

¹⁾ Публій Овідій Назон — римський поет (43 рік до Р. Х., 17 рік по Р. Х.) був засланий цісарем Августом на узбережжя Чорного моря біля гирла Дунаю, де жило войовниче плем'я гетів.

²⁾ Данте Аліг'єрі (1265-1321) — великий поет італійського й цілого середньовіччя, автор невмирущої «Божественної комедії», був засуджений за політичну діяльність на вигнання з рідного міста Фльоренції (1302), а потім, заочно, й на смертну кару.

порівняння себе з тими великомучениками і світочами людства. Я лише порівнюю матеріального, брутального поганина і напівосіяну середньовічну християнку з християнином дев'ятнадцятого віку» (Т. Шевченко: «Твори», Київ 1955, т. III, стор. 102-3).

Інших членів Кирило-Методіївського Братства засуджено на різні строки ув'язнення та заслання. М. Гулака посаджено у Шліссельбурзьку фортецю на три роки.

9-го червня 1847 р. Шевченка відправлено до Оренбургу (нині Чкалов), а звідти його вислано до Орської фортеці, куди й прибув 22 червня того ж року.

Тяжкі умови солдатчини — цілоденна муштра, приниження тощо — знесилювали тіло поета, але його дух, дух національного борця за волю і правду був незламний, непереможний. У своїй поезії «N. N.» Шевченко твердим, незламним словом кинув у вічі московському деспотизмові:

»Караюсь, мучуся..., але не каюсь!..«

Палка, націоналістична революційно-визвольна величя муза геніяльного Шевченка осяяла своїм духом грядучі покоління українського народу, повела їх до дальшої незламної боротьби з московським імперіалізмом. Ідеї не можна ні вбити, ні зупинити в переможньому поході, вона жива доти, доки живе нація, оті — «мертві, живі і ненароджені». Ні заслання, ні солдатчина, ні переслідування не змусили Т. Г. Шевченка відійти від національно-визвольних революційних ідей, він передав їх майбутнім поколінням, щоб вони довершили будову великого національного храму.

Ю. БУРЯКІВЕЦЬ

КИЇВ

Влітку, чи в сніжний грудень
Постріли, сивий дим.
Сила, яка розбудить
Знову Тебе молодим.
Бачиш замислений обрій,
Плити, і трупи, і кров.
Визріє в битвах хоробрість,
Зродиться щира любов.
Клич полетить полум'яний
В днини зневіри, журби.

Люд піднесеться Богдана,
Вибороть волю Тобі.
Ще у мовчанні Софія,
Лавра приишкла, мовчить.
Вітер схвилювано віє
Там у руїнах Воріт.
Зводяться люди на жертви,
Виграти лютий двобій...
Встанеш живим з-поміж мертвих,
Повен завзяття й надій.

(Із збірки «Виноградник»)

БОРИС АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

УКРАЇНО, МОЯ УКРАЇНО

Майже 30 років тому їздив Борис Антоненко-Давидович «Землею українською»*) туди, де «тіні забутих днів», де навколо розлягалися «колишні запорозькі вольності». Їздив молодий, бадьорий на Хортицю, Січ, через Дніпрові пороги, над річку Збруч, над якою «когут піє на три держави», до Кам'янця, Жванця і Канева... І бадьоро та сміливо писав тоді про те, що «запорозькі вольності затопили рябою масою безрідні зайди», які «не мають розгаварівать по-українски». Одначе вірив, що ті зайди пропадуть, бо хоч «Москва стане лагерьями, а ми — куренями, Москва стане із штиками, а ми — з кулаками...» Писав він і про Дніпро, що «пережив Польщу й Росію, але не пережив України», про «прокляту річку Збруч». Свої описи щедро пересипав історичними згадками, славою минулого; він же любив «нашу історію, буйну, далеку, неповторну романтику, яку жадні тенденції істориків не могли вкласти в Прокрустове ложе Польщі й Росії», а не любив «Петрівської доби Росії», — і взагалі Московщини — бо «не для нас, не для України Петро поставив колись дибки клишоногоу Московію і погнав гарпаником загнuzдану Росію на північ, захід і південь...»

За цю любов і ненависть пігнала Московія нового Петра Скаже-ного-Сталіна українського письменника в концтабори півночі. І тут роками обламлювано йому крила, поки не приборкано, не навчено «любити Московію». Зламаного віком і горем письменника пустили большевики в Україну, в нову подорож. Знову він поїхав туди, де zostалися «тіні його забутих днів», і знову описав свої враження (в журналі «Україна» 16, 17, 18 чч. за 1958 р.), поквално складаючи словесно похвальну данину своєму катові — Москві. З цих описів і даємо нашим Читачам виїнятки, пропускаючи всю вимушену, каззонну огиду — «історичні» згадки і розповіді про «щасливе життя і працю» в під'яремній Україні. Оцінку теперішніх описів Антопенка-Давидовича залишаємо самим Читачам. —

Ред. «Визвольного Шляху»

* * *

1. Харків

Ви пам'ятаєте, певно, як у двадцятих роках Павло Тичина писав про це місто:

Харків, Харків, де твоє обличчя?

*) Твір Антоненка-Давидовича під такою назвою, написаний у 1929 році. У 1942 р. його перевидало Українське В-во у Кракові, а в 1957 р. вийшло нове видання на чужині в США. Цитати і слова в лапках взяті з краківського видання твору.

І тоді це було цілком слушно. Сучасне обличчя культурного та індустріального Харкова тоді ще тільки формувалось...

Заснований легендарним Харком у середині XVII століття, коли по обох берегах Дніпра палахкотіла Україна в огні визвольних боїв проти польської шляхти, Харків, спочатку як фортеця, а далі й місто, що стояло вже за границею... вабив до себе в ті тяжкі й ворохобні часи тисячі знесилених у довгій боротьбі, а, може, й зневірених у власних силах. Так почалося українське заселення Харкова й всієї Слобожанщини...

Ще гриміли гармати на Правобережжі, ще в світлі далекої уманської заграви виблискували ножі коліїв, а на Слобожанщину давно вже зайшли тиша і спокій. Але Харкову не судилося стати провінційальним сонгородом, яких так багато було в дореволюційній Україні. На початку минулого століття він розворушився справою відкриття університету, на який пожертви збирав і батько української повісти Григорій Квітка-Основ'яненко, що народився під Харковом у селі Основі; воно давно вже стало частиною сучасного міста...

1955 року Харківський університет святкував 150-ліття свого існування. І коли сьогодні ми дивимось на Харків, як на місто наукової думки, з його дослідними інститутами, що мають республіканське, а подекуди й ширше значення (назвимо, наприклад, фізико-технічний інститут Української Академії Наук, дослідний інститут лісового господарства, інститут ендокринології), ми у великій мірі повинні завдячити університетові, що поклав їм початок.

У другій половині XIX століття увійшов у життя промисловець і від його залізної ходи стало змінюватись обличчя патріархального Харкова. Зникали одноповерхові дворянські будинки з колонами, на їх місці виростали в центрі кам'яниці банків, контор, готелів і біржі, а на околицях — на місці хат з солом'яними стріхами й садків — випинались до закопченого неба фабричні димари.

Навіть ще за моєї пам'яті до 30-х років на Іскрінській вулиці, яка не так уже й далеко одбігла від центру, стояла між кам'яницями звичайна селянська хата під стріхою, а її старий господар ще пам'ятав ті часи, коли навколо була сільська вулиця з тинами, соняшниками й лопухами. Зходжу з трамваєм і йду Іскрінською вулицею до того місця, де так довго й уперто стояла та чудернацька хата, тривожно прислухаючись до індустріального гуркоту нового Харкова. Ге, нема й сліду її! На тому місці стоять стіни ліжкової фабрики, а коло них уже встигли вирости чималі дерева!..

(«Захопившись» заводами Харкова та «радісною» працею в них, автор, напевно, щоб віддихнути іншою атмосферою, їде до музею будинку народної творчості).

Про цей заклад, що міститься в гарному особняку на Пушкінській вулиці, слід сказати кілька слів окремо. Він виконує величезну роботу, виховуючи мистецький смак, даючи пораду й допомогу талантам з народу. У Будинку є секції: музична, хорова, драматична, хореографічна та образотворчого мистецтва... Хореографічна секція знайшла в Печениському районі забутий танець «Марина» і популяризувала його по всій Україні.

З великою приємністю оглядаю в просторах кімнатах тутешнього музею дбайливо зібрані експонати народної творчості Харківщини. Тут і гончар-

ські вироби — куманці, ведмедики тощо, і чудове різьблення по дереву, і, звичайно, вишивки, корсетки — вбрання колишньої Слобідської України. Привертають увагу самі тільки червоні й чорні кольори на вишивках, немов ті жіночі руки, що вишивали так двісті-триста років тому, хотіли перенести на полотно кров запеклих боїв і тугу та жалобу по давно полеглих, що їх могили лишилися десь на Подніпров'ї...

Але треба вже покидати цей гостинний будинок: скоро — автобус на Запоріжжя.

2. Степ широкий, край веселий

Світлий, наче зроблений з самого тільки скла, наш автобус-люкс повільно вибирається з бетонно-цегляного річища гомінких харківських вулиць. Але ще довго тягнуться будинки передмістя, ще кілька разів ми переїжджаємо мостами через залізничні колії, поки, нарешті, опиняємося у полі. І ось перед очима, замість стиснутих кам'яницями клаптиків неба, — широчезний небесний океан.

Обабіч шляху стоять невисокі деревця. Вони однакового віку з автострадою — післявоєнні. Далі пересікаємо діброву, промчали трохи полем — і знову діброва. Це повторюється кілька разів, а під Мерефою назустріч нам підступають до автостради стрункі сосни. Дивно бачити оцей ліс там, де ось-ось має початися степ. Бір розпросторився, аж забіг окремими соснами в саму Мерефу, і он між високими стовбурами видно де-не-де біленькі хати. Та насправді воно, звісно, навпаки: сьогоднішня Мерефа не вміщується в давніх межах і натискає на старий бір...

Минаємо останні хати, але думка ще держиться Мерефи. Це батьківщина Івана Сірка, кошового Запорозької Січі, що еславився обороною України від татарських і турецьких хижаків. Це він, той «шайтан Сірко», здобув і спалив турецькі фортеці на Україні Аслан і Очаків, а 1675 року вперше перейшов з військом по дну Сиваша, змусив самого хана тікати на турецький корабель і визволив з неволі тисячі полонених бранців. Пам'ять цього народного полководця, цього «лицаря без страху й докору», варта пошани сьогоднішніх його нащадків.

Коло села Піщанки мої очі, милуючись, затримуються на довгих струнких рядах молодих яблунь з свіжопобіленими стовбурами...

А ось уже й Красноград. Тут 15-хвилинна зупинка, коли «заправляються» і машини, і шофери, й пасажирки. Красноград дав українській радянській літературі Копиленка, Сенченка й Первомайського; тут народився відомий художник та етнограф Мартинович.

Красноград — це кінцевий пункт нашого лісостепу. Далі — степ. Широкий, неозорий.

Високо в небі ширяє шуліка. Який він самотній і несучасний; цей хижий птах, над рівною лінією автостради, над блискучим автобусом, над тракторами на обрії! Який вітер заніс його сюди з давнини «Дикого Поля», коли ще шелестіла незаймана тирса і на степових могилах вартували таємницю віків кам'яні баби!.. Так висів він у високості за печенізьких наскоків, за половецьких кочовиськ, за лихої татарви, коли гоголівський Тарас Бульба мчав оцим степом з синами на Січ...

Проїжджаємо через Новомосковськ. Бульбині нащадки давно вже пересіли з коней на велосипеди і мчать назустріч нам міськими вулицями. І раптом серед майдану, неподалік кам'яних будинків, як марииво старовини, — великий дерев'яний дев'ятиглавий собор. Це відомий історичний пам'ятник XVIII віку — викінчений зразок української церковної архітектури, збудований ще запорозцями. Ретельно відремонтований, стоїть він на невисокому пагорбі, як корабель, що його весняна прибутна вода історичної річки Самари принесла сюди, в наші дні, з часів минулих. А за мостом самарським — знову степ, відкриті обрії і пряма лінія автостради, що біжить через балки й вибалки на південь.

Надвечір погода міняється; суцільною пеленою облягають хмари небо-звід, і ось уже січе дрібний надокучливий дощ. Сіра видовжена смуга автостради скидається в мряці на ртутний стовп термометра. Отак під дощем і в'їжджаємо в Запоріжжя.

Ранком другого дня розпогодилось і я вирушаю до Великого Токмака... Скоро ми проминули останні будівлі Запоріжжя й узяли курс на південний схід, як праворуч на відстані кілометра від шляху засиніла смуга води. Що далі, то вона більшає, ширшає, голубішає, і ось уже майже не видно протилежного берега, немов би ми наближаємось до Азовського моря. Це таки і є море, тільки — Каховське, величезне водоймище, що ввїбрало в себе Дніпро, плавні, колишній запорозький Великий Луг...

За десять кілометрів до Токмака пересідаю на першу принагідну колгоспну машину, яка завертає вбік від автошляху. Ось він, родючий таврійський степ, що розлігся від Дніпра аж до Дону, до самого Азовського моря. Це про нього лунав колись у пісні гіркий докір українського народу російській царичі-німкені:

Катерино, вража мати,
Що ти наробила?
Степ широкий, край веселий
Та й занастила!...

... З-за обрію виринають села. Вони всі в садах і, коли дивишся здаля на ці зелені вали листя, здається, що попереду не населений пункт, а суцільний великий культурний сад. Чи ж не тому й села тут мають такі поетичні назви: Кохане, Червоне, Зелений Гай, Любимівка...

... Злажу з машини і йду любимівською вулицею. Тут не побачиш ні стріх, ні тинів, ні високого журавля коло криниці, як подекуди на Харківщині чи Полтавщині. Вулиця широка, з двома рядами одштукатурених домів під черепицею, вздовж неї зникають у перспективі високі стовпи з дротоми, по яких тече сюди електричний струм із Дніпрельстану. А замість криниць — колонки з артезіанською водою.

Знайомлюся з бригадиром тутешнього колгоспу Іваном Івановичем. Середній на зріст, з розумними, проникливими очима, він так і кипить енергією... Нові проекти, різні пляни весь час рояться йому в голові, і бригадир захоплюється ними, доводить, переконує. В цьому він цілковитий антипод голові артїлі — Михайлові Прокоповичу, до якого я теж завітав перемовитись словом-другим. Чутка, що приїхав «якийсь кореспондент», з швидкістю радіограми вже долетіла до голови, і він, не стільки заці-

кавлений, скільки, здається, збентежений, одразу ж приходить до правління. Але розговоритись з ним важко: це чоловік обережний, вичікувальний. Видимо, в глибині душі він ніяк не може повірити, що я оце так, з доброго дива, заїхав поцікавитись життям колгоспу: тут щось криється, щось та є! (Може скарга яка або що?..) Напустивши на себе вираз байдужої людини, що всяке бачила в житті і вже ні з чого не здивується, голова сідає насупроти мене за стіл, немов би займає заздалегідь оборонну позицію... На запитання він відповідає туманно, завульговано, користуючись малозначними загальниками: »Діло нове, невипробуване«, »Вказівок про це ще не одержували«, »Хтозна, як воно покаже«...

Вичерпавши всі можливості розговоритися з ним, я прошу Михайла Прокоповича приставити мене якось до Великого Токмака...

Великий Токмак — рівне степове місто. Черепичні дахи, акації і сади. А своєрідне і найголовніше — дизельбудівний завод...

Вечері зустрічаємося з 72-літнім Лукою Семеновичем Денисенком, діти якого працюють на заводі... Ми йдемо до нього на Причепилівку, давню околицю Токмака.

— Отут за панщини, ще батько мені оповідав, — як перепливе бувало, котрий кріпак Молочну, так уже ні пани й ніхто інший до нього не чіплялися, вже він як на волі, сказати, був...

Ми переходимо широким залізним мостом на високих биках над Молочною, і я дивуюся: навіщо такий великий міст через цю миршаву річечку?

Я порівнюю заводський двір-парк з цими спустошеними берегами, де ще недавно росли верби, густі очерети, буяли луки, й думаю про легко-важних господарів, що забули про завтрішній день, про своїх нащадків, яким треба буде колись передати гарною та квітучою рідну землю. Чи ж мало було тому колгоспові степової землі під городи та парники? Чи не краще було б, замість вирубувати верби, посадити на берегах гаї, як то роблять інші?

Лука востаннє дивиться на Молочну, де вже починають несамовитий вечірній концерт жаби, й повертається до мене:

— Заходьте до хати. Прошу!

3. Нема Збруча

Поїзд Київ—Кам'янець Подільський відходить з Києва якось непомітно — не з гомінкого пасажирського вокзалу, а з приміського. Тягнеться він не прямою дорогою через Вінницю та Жмеринку, а кривульками. Перед Вінницею звертає раптом на північ, привезе серед ночі кількох заспаних пасажирів у Хмільник, поверне на захід до Старо-Константинова, а відтіля вже круто візьме на південь, щоб ранком опинитись на вузловій станції Гречани.

З Гречан колись починалася прикордонна смуга. Там тихо тече до Дністра Збруч — маленька річка, що була кордоном різних держав на українській землі. Немов би в унісон тій течії Збруча і поїзд іде по-малу, не кваплячись. На путі оживають тихі, сумирні станції, щоб зустріти

київський і прийняти його знову, коли він буде вертатися з Кам'янця. На хвилину спокійну тишу порушить стурбований голос учительки, що поспішає посадити в поїзд своїх школярів-екскурсантів, та он ще молодичка плескає з одчаю в долоні й слізно лає свого Петра, який вивантажив оце з вагона три важкі мішки, а сакву з рибою забув на полиці. Та все це дарма — поїзд на станціях стоїть довго і, поки десь глухо бовкне другий дзвінок, можна посадити ще десять екскурсій і знайти сто забутих саков. Спішити нема куди: за якусь годину ми вже й у Кам'янці, а далі — залізничний тупик.

Просто передо мною, по той бік мосту, — старий Кам'янець. Щойно пройшла громовиця. Розірвані клаті каламутних хмар, як недобитки погромленого війська, тікають кудись на захід, туди, де край неба темна сіра хмара ще відбивається блідими блискавками і кволо гуркотять останні залпи небесної артилерії. Скільки громовиць історії пронеслось над цим містом, зведеним на скелястому півострові, який оперезала звивиста річка Смотрич!

Якщо видертись крутими кам'яними східцями нагору й глянути здалека вниз, усе це — і скляна вода Смотрича, і хатки передмістя Карвасар і заціліла башта над урвищем — скидається більше на величезний макет, ніж на реальний фрагмент сучасного міста. Стоїть, густо вкритий риштуванням, понівечений фашистською артилерією старовинний домініканський костюл, темне каміння якого, здається, увібрало подих століть. Старовинна міська ратуша з годинником на вежі... Кожний крок, кожний камінь у цьому незвичайному місті — історія.

Як виглядає тепер гордість Кам'янця, його древня фортеця, після страшної воєнної бурі, що пронеслась над нашою землею в 1941-44 роках? Спустисть трохи вниз, перейди вузьким турецьким мостом, — і опишишся перед цим винятковим пам'ятником сивої давнини...

Оглядаю охайний фортечний двір, на якому скрізь видно групи екскурсантів. Загоєно в баштах і мурах недавні воєнні рани... Лиш постать Устима Кармелюка, безстрашного ватажка селянських повстань на Поділлі в першій половині XIX віку, .. ясно проступає і сьогодні з далекої минувшини.

Екскурсовод музею Тамара Андріївна Сись, добрий знавець і ентузіаст своєї справи, образно розповідає про боротьбу народного героя, показує малюнки Пустовойтенка «Пісня про Кармелюка»... Нарешті ми йдемо в башту Кармелюка. Ось вона, чи не найбільша у фортеці, височить над самісіньким краєм урвища. В стіну вмуровано меморіальну дошку з барельєфом Кармелюка, яку прекрасно виконав львівський студент Амбицький. Вузькі сходи вгору, кам'яний поріг, високі вікна і — тиша. Лунка тиша віків... Тут у 1818-1823 роках був ув'язнений Устим Кармелюк. Он через те, мабуть, вікно над прірвою і втік з цієї башти нездоланий, улюблений народом, ватажок, що про нього й досі лунає по Україні пісня:

За Сибіром сонце сходить,
Хлопці, не зивайте, —
Ви на мене, Кармелюка,
Всю надію майте...

Кам'янець-Подільський — місто-музей, де кожний куток промовляє про недавнє й далеке минуле... Та було б хибно думати, що це — місто минулого і в минулому, місто, що застигло в непорушності віків... Молодості надають йому не тільки нові будинки, що постають на місці руїн, чи недавно вивершена прекрасна будівля кінотеатру або наново відтворений широкий міст, що з'єднує старе й нове місто. Молодість у людях. На кожному кроці бачиш у Кам'янці якщо не шкільну екскурсію, що приїхала сюди з ближніх чи дальніх місць, то студентську молодь. У Кам'янці багато технікумів, є й вищі школи, а серед них сільськогосподарський інститут, де вчаться студенти і з Поділля, і з Тернопільщини, і з Буковини... І коли дивився на цю бадьору, веселу студентську молодь, прислухаєшся до безжурної розмови, ще раз думаєш про те, що душа міста — не в архітектурних будівлях, не в історичних дахах, а в тих людях, які живуть у ньому сьогодні.

... Жванець — колишній крайній пункт УРСР. Просто за Дністром, одразу з берега, село Атаки — раніш уже територія боярської Румунії, тепер наша Чернівецька область. А втрьох кілометрах на захід, за Збручем, була панська Польща, нині Тернопільська область. »Тут когут піє на три держави«, казали селяни. Та справдились пророчі Франкові слова: »Щезнуть межі, що помежували чужі між собою!.. Нема більше кордону. Люди з Атак ходять новим мостом через Дністер брати в жванецькій крамниці хліб, бо вважають його за смачніший, а жванецькі жителі воліють купувати крам в Атаках, бо там продавці чемніші. А хіба не символічно, що будинок колишнього кордонного поста над Дністром у селі Бразі править тепер за курник колгоспної птахоферми?..

Гарячої сонячної днини проходжу через село Ісаківці до Збруча. Для людей мого покоління, що бачили за Збручем і Австрію, і Польщу, то не тільки географічне поняття, назва маленької річки, — то цілий комплекс історико-політичних категорій, що глибоко врзались в наш мозок і серця. Протягом століть ця нікудишня річка, в якій і рибалити нема чого, і скупатись добре ніде, по живому краюла нашу землю, стала чорною рікою для українського народу. І знову з радістю усвідомлюю: цього Збруча вже нема...

Ранком другого дня через Буковину й Покуття їду на Гуцульщину. Тепер, коли зник Збруч-кордон і лишилась малопомітна річка Збруч, цю подорож можна здійснити за одну добу.

Ось вони, мальовничі Карпати, з їх верховинами й полонинами, буками й смереками. Про ці зелені гори, що заступили колись туркам шлях на північ, а полякам — на південь, співалося в гуцульській пісні:

Там пан не клав ланцюгом меж,
Чужий не станув стопою,
Буйная там землі одеж,
Плекана піснев. росюю...

Карпати бачиш ще здалека, як тільки автобус виїде з Коломиї, але по-справжньому їх починаєш відчувати лише в Косові. Їхню приналежність важко порівняти з суворою красою Кавказу чи епічним спокоєм Тянь-Шаню, хоч є щось спільне в краєвиді на Чорну гору з села Жаб'є

і на Столову гору з Орджонікідзе, в карпатських смереках і в тянь-шанських ялинах. Але Карпати мають свою, притаманну тільки їм ліричність, свою тональність і у звуках і в барвах. Лірикою зеленого шуму карпатської весни пройняті грайливі мелодії гуцульської флюяри, барви верховини міняються в гуцульських вишивках і килимах, мрійність гір надихає гуцульського різьбяра, що виконує мистецьки витончений малюнок на дереві...

Косів — центр тутешніх майстрів. У місті й довколишніх селах живуть славетні різьбярі, килимарки й вишивальниці... Дарма, що різьбярський цех, як і інші цехи артілі, має промисловий характер, його продукція йде на широкий ринок, — різьбярі виводять візерунок не за штампом, не за готовим взірцем, а за власним уподобанням, і через те кожна шкатула, чи таріль являє собою в остаточному вигляді твір мистця.

Щоб побачити гуцульських лісорубів, треба з села Жаб'є податись випадковою машиною до лісопункту, далі верхи і нарешті «на батьківських», за допомогою рук, видряпуватись на верховину. Та найгірше, мабуть, їхати автомашиною. Вузька, вибоїста дорога вибирається усе вище й вище. Місцями вона робить небезпечні круті повороти, як ось це «Чортове коліно», де під кручею на дні скелястого міжгір'я гуркоче по камінню Черемош. Машину раз-у-раз спиняє «маржинка», як ніжно звуть гуцули худобу. Чуються вигуки дівчат, покрикують вівчарі, грузовик ледве продирається крізь масу овець, що вовняним потоком затопили дорогу. Тільки старий ватаг у чорному капелюсі-крисані на голові й у вишиваній сорочці під кептарем спокійно йде попереду, флегматично попихуючи люлькою.

... Високо на верховині рубають ліс. Хоч би як переконував себе в доцільності, потребі й неминучості цього, а кожного разу мимоволі стає журно, коли гучно, немов віддавши останній могутній подих, гупає долу струнка смерека, і далеко в горах, як скорботний спів трембіти, возвіщає луна про смерть дерева. Але деревини потребує країна, а для гуцула-верховинця «бутин» чи лісозаготівля, — його постійний «зарібок».

— Габов!... — лунко чується над краєм урвища пересторожливий крик легіня. То скинули з гори в долину ще одну зрубану смереку.

По той бік Карпат, коли їдеш від Мукачєва до Ужгороду, звикле українське око дивується і з великих площ виноградників, і з вигляду тамтешніх сіл, що скидаються на одірвані міські квартали. Та найбільше вражає інше. Довге панування над цим краєм феодальної Угорщини й порівняно коротке — Чехословаччини відклали свої нашарування і на пам'ятки старовини, і на архітектуру будівель, і на мову. В Ужгороді і тепер чуєш на вулицях і угорську, і чеську, і словацьку мови, та все ж найбільше скрізь — українську. І мимоволі хочеться уклонитись перед цією маленькою закарпатською частиною українського народу, що на роздоріжжі віків, одрізана горами й кордонами від материного лона, в умовах жорстокого соціального визиску й національного гноблення все ж зберегла своє національне обличчя, вірність своїм єдинокровним братам...

В. Г. ЯН

ЧИНГІЗ-ХАН

Василь Григорович Ян (Янчевецький) народився 1875 року в Києві. Його батько був педагогом і перекладачем творів грецьких класиків.

Закінчивши 1897 року історико-філософський факультет Петербурзького університету, Ян вирушив пішки у мандри по північній і центральній Росії. Дворічна подорож по селах, мисливських і рибальських селищах, по Дніпру з плотарями дала йому глибоке знання народних звичаїв і народної мови. Свої подорожні нариси Ян друкував у газетах.

У 1901 році Ян верхи пересік піщану пустелю Кара-Куми і побував у Хіві й Бухарі. Звідти він вирушив в Іран; уздовж афганського кордону проїхав у Сеїстан і Белуджистан, добравшись до кордонів Індії.

Тут, на стародавніх шляхах Азії, де досі збереглися сліди навал колишніх великих армій Олександра Македонського, Чингіз-хана, Тамерлана, Бабура та інших східних завойовників, у Яна еперше зародилася думка написати про історичне минуле Азії...

1939 р., вже за большевицької влади, вийшов з друку його роман «Чингіз-хан», талановито написаний з використанням історичних документів. Походи Чингіз-хана та його наступників відіграли неабияку роль в історичній долі України, тому роман цей, без сумніву, зацікавить і наших Читачів.

Редакція «В. III.»

ЧИТАЧУ, САЛЯМ!*

»Сокіл у небі безсилий без крил. Людина на землі немічна без коня.

Все, що трапляється, має свою причину, початок мотузка тягне за собою кінець його. Обраний правильно шлях через рівнини всесвіту приводить блукача до наміченої мети, а помилка і безтурботність затягнуть його на солончак загибелі.

Якщо людині трапляється нагода спостерігати надзвичайне, як-от: вибух вогнедишної гори, що знищила квітучі селища, повстання поневоленого народу проти наїзника або вторгнення

*) Салям! — привіт! Такі «звертання до читача» характеристичні для рукописів східних авторів домонгольського періоду.

на землі батьківщини небаченого і неприборканого народу, — все це очевидець мусить повідати на папері. А якщо він не навчений мистецтва нанизувати кінцем очеретинки слова повісти, то він повинен розповісти свої спогади досвідченому переписувачеві, щоб той написав сказане на цупких аркушах на науку внукам і правнукам.

А людина, яка пережила надзвичайні події й умовчала про них, схожа на скупого, що, загорнувши в плащ коштовності, закопує їх у пустинному місці, коли холодна рука смерти вже торкається його голови.

Проте, загостривши очеретяне перо і вмочивши його в чорнило, я замислився в нерішучості... Чи ж вистачить у мене слів і сил, щоб правдиво розповісти про нещадного винищувача народів Чингіз-хана та про його люте військо?.. Жахливе було вторгнення цих дикунів з північних пустель, коли на чолі війська мчав їхній рудобородий владика, коли розлючені воїни на невтомних конях проносились мирними долинами Мавераннагру і Хорезму**), лишаючи на дорогах тисячі порубаних тіл, коли кожна мить породжувала нові страхіття і люди запитували одне в одного: »Чи засяє знову небозвід, застелений димом палаючих селищ, чи то вже настав кінець світу?..«

Багато хто умовляв мене повідати на письмі все, що я знав і чув про Чингіз-хана і про вторгнення монголів. Я довго вагався... А тепер я прийшов до думки, що в моєму мовчанні немає ніякої користі і я наважуюсь описати величезне лихо, подібного якому не бачили на землі ні день, ні ніч і яке спіткало все людство...

Тут моя розповідь уривається, щоб не забігати надто далеко. Старі люди підтвердять, що все, описане мною, дійсно сталося.

Наполегливий і терпеливий побачить щасливий кінець розпочатої справи, той, хто шукає знання, знайде його...»

**) Мавераннагр — назва місцевості між Аму-Дар'єю і Сир-Дар'єю. Слова »Туркестан« тоді ще не знали. Хорезм — держава, яка існувала в пониззі Аму-Дар'ї. У XIII ст. Хорезмові належала величезна територія від Аральського моря до Перської затоки.

У ПЛАЩІ ДЕРВІША

(Частина перша)

ЗОЛОТИЙ СОКІЛ

Наша населена земля схожа на
розгорнутий старий вицвілий плащ.
Вона являє собою острів, що його з
усіх боків омиває безмежний океан.

(З старовинного арабського
підручника).

Ранньої весни запізнiла сніжна буря пронеслася над мертвими барханами великої рівнини Кара-Кумів. Вітер люто рвав рідкі покалічені кущі, які пробилися крізь піски. Білий лапятий сніг кружляв над землею. Десяток верблюдів безладно збився до купи біля глиняної хатини з куполоподібним дахом. Куди поділися провідники каравану? Чому погоничі не зняли важких в'юків і не покладали їх рядами на землю?

Верблюди підводили обліпліні снігом мохнаті голови, їхні тужливі схлипування зливалися з завиванням вітру. Вдалині продзенькав дзвоник... Верблюди повернули голови в той бік. Показався чорний осел. За ним, учепившись за хвоста, пленталась бородата людина в довгому плащі і високому ковпаку дервіша¹⁾ з білою пов'язкою пілігрима, який побував у Мецці.

— Вперед, вперед! Ще з десяток кроків, і ти одержиш свою пайку соломки. Дивися, мій вірний друже Бекір, кого ми зустріли! Де стоять верблюди, там відпочивають їхні хазяїни, а слуги вже розпалили багаття. А хіба там, де біля багаття зібралось десять чоловік, не знайдеться жмені рижової каші і для одиннадцятого? Гей, хто тут? Правовірні, відгукніться!

Ніхто не відгукнувся. Глухо дзвякнув тріснутий дзвіночок на шиї верблюда-вожака.

Поганяючи осла, запорошений снігом подорожній поволі обійшов будівлю з низьким глиняним муром. Двері з майстерно вирізьбленим візерунком були підперті колом. Позад хатини на площадці, оточеній піщаними барханами, вишикувались ряди німих могил, старанно прикрашених білими й річними камінцями.

— Дервіш Хаджі Рахім аль Багдаді вітає вас, шановні мешканці цієї тихої долини, що заснули навіки! — мурмотів подорожній, прив'язуючи осла під очеретяним піддашком. — Де ж сторож цих мовчазних зборів? Може, він у хатині?

¹⁾ Дервіш — перське слово, означає «жебрак». Дервіші становили окрему касту, об'єднувались у громади на чолі з старшиною («піром» або «шейхом»). Дервіші носили особливі плащі, навмисно покриті безліччю грубих латок і підперезані мотузкою замість пояса — ознака добровільної бідности. Спочатку серед дервішів були і видатні поети і вчені, що займалися філософськими питаннями.

Накришивши хліба в строкату торбу, дєрвіш підв'язав її до голови осла.

— Віддаю тобі, мій вірний друже, останні залишки їжі... Тобі, вона потрібніша. Якщо ми за ніч не замерзнемо, завтра ти потягнеш мене далі. А я зігріватимуся згадками про те, як було нам жарко під пальмами благодатної Арабії.

Дєрвіш відкинув кіл і одчинив двері. Посеред хатини, де звичайно тліє багаття, згаслі жарини вкрилися попелом. Дах куполом зводився вгору, закінчуючись отвором для диму. Біля стінки навпочіпки сиділо чотири чоловіки.

— Мир, благоденство і простір! — сказав дєрвіш. Йому не відповіли. Він ступив крок уперед. Нерухомість, безмовність і блідість тих, що сиділи, примусила його швидко позадкувати до дверей і вислизнути надвір.

— Хаджі Рахім, ти не повинен ремствувати. Четверо мерців ждуть, хто загорне їх у савани²). А ти хоч убогий і голодний, але ще дужий і можеш блукати по безмежних дорогах всесвіту... Поруч цілий караван, що втратив свого хазяїна. Коли б тільки я захотів, я міг би стати власником оцих верблюдів, навантажених багатими в'юками, але шукачеві правди, дєрвішу, нічого не потрібно. Він залишиться убогим і піде далі, співаючи пісень. Однак треба пожаліти і бідну худобу...

Дєрвіш обійшов верблюдів, розплутав на них мотузки, поставив тварин у ряд одну біля одної й опустив їх на коліна. Серед в'юків він знайшов мішок з ячменем і насипав з нього по кількка жмень перед кожним верблюдом.

— Коли б хто спитав, чи зробив Хаджі Рахім за своє життя добре діло, то ці верблюди йому могли б хором заспівати: »В холодну бурю дєрвіш нагодував нас, і тому ми не замерзли«.

Всю ніч дєрвіш пролежав на в'язці очерету, притулившись спиною до осла, що тихо дрімав, підібгавши ноги. Вранці вітер розвіяв хмари, і на сході з'явилося сонце.

Побачивши рожеві промені, що сковзнули по могилах, дєрвіш схопився.

— В дорогу, Бекір, ходімо далі!

Нав'ючивши осла мішком із залишками ячменю, дєрвіш зазирнув до хатини. Замість чотирьох чоловік, що сиділи біля стіни, тепер лишився тільки один. Розплющені карі очі дивилися тьмяно й не моргаючи.

— Куди ж поділися інші мерці? Невже вони полягали в могили? Ні, Хаджі Рахім не хоче залишатися тут; він піде далі, в міста Хорезму, туди, де багато радісних людей, де точиться бесіда мудреців, свіжа, як молоко і мед.

— Допоможи мені, правовірний! — хрипко прошепотів чоловік, і в нього заворушилася хвиляста борода.

— Хто ти?

²) Саван — смертна одежа.

— Махмуд...

— Ти з Хорезму?

— У мене золотий сокіл...

— Ойє! — здивувався дервіш. — Правовірний, помираючи, думає про свого сокола! Випий води!

Хворий з зусиллям відпив кілька ковтків з тикви. Його блукаючі очі спинилися на дервіші.

— Мене тяжко поранили... розбійники Кара-Кончара³⁾... Трое моїх супутників чекали гіркого кінця, хтось замкнув двері, і ми не могли вийти... Якщо ти, правовірний, покинеш правовірного в біді, то це гірше за вбивство... — так говорить «благородна книга»⁴⁾...

Його зуби цокотіли від гарячкового джоту, рука з благанням простягнулася до дервіша і безсило впала. Хворий повалився набік.

Хаджі Рахім розстебнув шерстяну одержу хворого. На грудях теміла рана і сочилася кров.

— Треба спинити кров... Чим перев'язати його?

Поруч лежала товста, вправно згорнута біла чалма⁵⁾. Дервіш почав її розмотувати.

З тонкого серпанку чалми випала овальна золота пластинка. Дервіш підняв її. На ній майстерно був викарбований сокіл з розгорнутими крилами і вирізьблений напис з дивовижних літер, схожих на мурашок, що біжать по стежці.

Дервіш замислився й уважніше подивився на хворого.

— На цій людині вогняні відблиски майбутніх великих потрясень. Ось де прихована таємниця ожилого мерця, — шепотів дервіш. — Це пайцца⁶⁾ великого татарського кагана⁷⁾. Цього золотого сокола треба зберегти; я віддам його хворому, коли розум і сила до нього повернуться, — і дервіш сховав золоту пластинку в зборках свого широкого пояса.

Він довго порався біля хворого, доки не обмотав йому поранені груди тонким серпанком чалми. Потім він вийшов з хатини, підняв одного з верблюдів і підвів його до дверей. Він опустив верблюда на коліна, переніс хворого і посадив його між мохнатими горбами, прив'язавши волосяними мотузками.

3) Кара-Кончар — чорний меч.

4) Благородна книга (масхарі шериф) — так мусулмани називають Коран, збірник легенд і повчань, написаних засновником мусулманської релігії арабом Магометом (570-632).

5) Чалма — тонка довга тканина, якою мусулмани вміло обмотують голову.

6) Пайцца — пластинка з металу чи дерева з вирізьбленим на ній повелінням Чингіз-хана; пайцца була перепусткою для вільного проїзду по монгольських володіннях. Пайцца давала великі права: власті на місцях повинні були допомагати, давати коней, провідників і поживу особам, які мали пайццу.

7) Каган — «хан ханів», повелитель монголів і татар.

Коли сонце піднялося над барханами, дівіш ступав по талому снігу ледве помітною степовою стежкою. За ним дріботів копитцями осел, а за ослом рівномірно крокував високий двогорбий верблюд. На ньому безпорадно погойдувався прив'язаний хворий.

— Вперед, Бекір! Швидше, дійдемо до Гурганджа⁸⁾, де на тебе чекає оберемок сухої конюшини. Тут небезпечно. З-за горбів вимчить розбійник Кара-Кончар і зробить рабом твого хазяїна, а з тебе здере твою чорну шкуру. Мерщій, далі звідси!

В ЮРТІ КОЧІВНИКА

Джелаль ед-Дін Менгбурні, наслідний син хорезм-шаха⁹⁾, полював у пісках Кара-Кумів. Двісті бравих джигітів на добірних конях супроводжували молодого хана. Вони виконували таємний наказ шаха — стежити, щоб Джелаль ед-Дін не зник за межі Хорезму. Джигіти посувалися півколом по степу, намагаючись загнати джейранів¹⁰⁾ і диких ослів до пасма горбів, де слуги заздалегідь поставили чорний намет з білим верхом і готували бенкет для всіх учасників полювання.

Весна розсипала по пісках перші рідкі квіти, і під сліпучим сонцем швидко танули рештки снігових заметів. На третій день полювання небо раптом потемніло. З півночі, з Кипчацьких степів¹¹⁾, подув холодний вітер і завихрила хуртовина.

Джелаль ед-Дін на баскому вороному аргамаку, переслідуючи пораненого джейрана-самця, віддалився од своїх супутників. Він бачив, як козел накульгував і озирався, нашорошивши вуха. Вже близько була здобич, але джерайн, труснувши зігнутими ріжками, знову помчав у степ. Упертий і гнівний хан скакав на змиленому жеребці, не зводячи очей з чорного хвоста, що мелькав спереду.

Нарешті джейрана було прибито стрілою і прив'язано за сидлом. А тимчасом буря посилилась, стежки замело снігом. Джелаль ед-Дін зрозумів, що заблудився і може загинути, якщо буря триватиме кілька днів. Ведучи коня за повід, він пішов проти вітру. Насувалася ніч. Знесилившись, хан розгорнув попону, укрит коня і, напівзасипаний снігом, просидів так цілу ніч.

8) Гургандж (або Ургенч) — столиця Хорезму, розташована в пониззі ріки Аму-Дар'ї, згодом зруйнована монголами.

9) Хорезм-шах — правитель Хорезму, на початку XIII ст. наймогутніший з мусулманських владик.

10) Джейран — газеля, різновидність антилопи.

11) Кипчацький степ — величезна територія від Дніпра і на схід до Семиріччя, що була населена численним кочовим народом тюркського кореня, кипчаками. У Київському літописі кипчаки звалися «половцями», на Заході їх називали «куманами». В Угорщині є області «Велика Куманія» і «Мала Куманія», населені нащадками половців, що втекли в XIII ст. від навали монголо-татар.

Зійшло сонце, вітер ущух. Сніг почав танути, між барханами потекли струмочки. Вдивляючись у далечінь, Джелаль ед-Дін помітив сигнальну вишку — горб, складений з хмизу і кісток; вона позначала шлях серед одноманітної, як море, рівнини. Хан попрямував до неї. У глинястій долині між піщаними горбами притулилися чотири бідні, задимлені юрти.

Несамовите гавкання собак викликало з юрти старого кочівника-туркмена. Притримуючи накинута на плечі козлиний кожух, він з гідністю підійшов до вершника і гостинно торкнувся повода.

— Якщо мій дім не здасться тобі занадто бідним, то ввійди з миром, шановний бек-джигіт! — сказав старець, вражений багатим вбранням, малиновими шараварами з товстого шовку, а найбільше величним вороним жеребцем, на якому можуть їздити лише султани.

— Салям! Чи є в тебе ячмінь? Я заплачу подвійну ціну.

— У пустелі хліб дорожчий за гроші. Але для виняткового гостя знайдеться все, чого він забажає. Замість ячменю твій кінь буде нагодований добірною пшеницею...

З близької юрти чути було шум ручних жорен, на яких жінки мололи пшеницю.

— Ойе, ви там! Візьміть коня!

Дві дівчини в темночервоних сорочках до п'ят, брязкаючи срібними прикрасами і монетами на грудях, вибігли з юрти, прикриваючись краєм напівпрозорої тканини, накинutoї на голову. Вони взяли з двох боків за повід коня і повели його.

Хан увійшов до юрти. Там було тепло. Посередині курилося багаття з смолистих коренів. Біля стіни на повстині лежала горілиць людина. Сіре безкровне обличчя з чорною бородою і складені на грудях руки свідчили про близьку смерть. Переривчасте дихання виявляло, що життя ще відчайдушно бореться в цьому знесиленому тілі.

Біля ніг хворого сидів бородатий дєрвіш у високому ковпаку з білою пов'язкою, знаком хаджі¹²⁾. На його напівголе тіло був накинута широкий плащ з безліччю яскравих латок.

— Салям-алейком! — сказав Джелаль ед-Дін і опустився на повстину біля хворого. Підповзла закутана до очей жінка-рабіння і стягла з хана промоклі зелені чоботи. Джелаль ед-Дін відстебнув шкіряний пояс з кривою шаблею і поклав біля себе.

— Ти хто? — спитав він дєрвіша. — З твого одягу видно, що ти бачив далекі країни?

— Я ходжу по світу і шукаю серед моря брехні острови правди...

— Де твоя батьківщина і куди ти йдеш?

¹²⁾ Хаджі — прочанин, який здійснив «хадж» (мандрування) до Мекки, міста в Арабії, де є пам'ятки культу, що їх мусулмани вважають священними.

— Мене звуть Хаджі Рахім, а прозвали мене ще Багдаді, тому що я вчився в Багдаді. Моїми вчителями були найбільш визначні, великодушні і обізнані люди. Я вивчив багато наук, багато перечитав сказань арабів, турків, персів і написаних стародавньою мовою пехлеві. Але, крім жалю і крім тягару гріхів, я не бачу іншого сліду моїх юних днів...

Джелаль ед-Дін підвів недовірливо брови:

— Куди ж і чого ти йдеш?

— Я ходжу по цій плоскій таці землі, що лежить між п'ятьма морями, відвідую міста, оази й пустелі та шукаю людей, опалених вогнем нестримних прагнень. Я хочу побачити незвичайне і схилитися перед справжніми героями і праведниками. Тепер прямую до Гурганджа, як чув, найпрекраснішого і найбагатшого міста Хорезму і всього світу, де, кажуть, я знайду і видатних знаннями мудреців і найдосвідченіших майстрів, які прикрашають місто взірцями великого мистецтва...

— Ти шукаєш героїв, що записують свої подвиги кінцем меча на полях битв? — сказав Джелаль ед-Дін і замислився. — А чи зумієш ти такими полум'яними рядками описати подвиги героя, щоб юнаки і дівчата заспівали твоїх пісень, щоб їх повторювали відважні джигіти, кидаючись у бій, чи старці, роблячи останній крок до могили?

Дервіш відповів віршами:

Хоч на пісні багатий і славний Рудегі¹³,
Та я не менше слів чудових знаю.
Сліпий, він віршами зачарував увесь світ,
А я для друзів степового вогнища співаю¹⁴).

Хазяїн втягнув до юрти забитого ханом джейрана. З нього була вже зідрана шкура і випатрошені нутроці.

— Дозволь передати жінкам частину м'яса, щоб вони приготували для тебе вечерю?

— Пригощайтесь всі! Беріть усе! — відповів Джелаль ед-Дін. — Я не ловчий у бека. Я сам бек і син бека, не зобов'язаний передавати здобич хазяїнові... — Він витягнув з піхов вузький кинджал, вирізав із спини джейрана кілька тонких шматочків м'яса і, нанизавши їх на прутик, став підсмажувати над жаринами вогнища.

Господар передав тушу джейрана жінкам, а сам сів поруч гостя. Погладжуючи бороду, він почав задавати питання ввічливості:

— Чи ти здоровий? Чи ти дужий? Чи зігрівся? Чи здорові твої батьки?

Хан, додержуючись звичаю, також задав кілька співчутливих запитань і потім сказав:

— Хай не здадуться образою мої слова: чий це намет і де я знаходжусь?

¹³ Рудегі — найвидатніший перський поет IX ст., родом з Бухари.

¹⁴ Усі вірші в книзі переклав Терень Масенко.

— Моя юрта на відстані одного переходу вбік від великої караванної дороги до міста Несси¹⁵), а я — звичайнісінький кочівник, загублений у великому степу, мене всі звуть Коркуд-Чобан¹⁶).

Собака, що гарчав за стіною юрти, надсадно загавкав. Долинули крики, схвилювання й плач. Кінський тупіт наблизився і затих. Сильний голос гукнув:

— Хто в юрті? Відгукнися, Коркуд-Чобан!

СТЕПОВИЙ ДЖИГІТ

Старець підвівся і вийшов. Ледве долітали слова розмови.

— Для чого він приїхав сюди? — пошепки хрипів вершник.
— Чи настав його смертний час?

— Всі троє — мої гості.

— Я покажу, який вирок Аллаха написано на їх блідому чолі...

— Ти їх не посмієш зачепити. А ці нові твої п'ять невірників звідки?

— Це досвідчені майстри: мідники і зброярі. Вони йшли разом з караваном. Я хотів «підстригти бороди» цьому караванові, але звідкись шайтан приніс дві сотні джигітів, які гнали джейранів для якогось знатного бека. Довелося верблюдів покинути, погоничі розбіглися, і я погнав тільки п'ятьох оцих майстрів. Тепер я їх відсилаю до Мерва, де продам за добру ціну.

— Хай допоможе тобі в цьому Аллах!

Господар з новим гостем увійшли до юрти.

Незнайомець був молодий, високий, з прямими плечима і дуже тонкий у талії. Збоку в зелених сап'янових піхвах висів довгий меч-кончар. Жовті чоботи з верблюжої замші на тонких, високих каблучках, висока кругла шапка з овчини й особливого покрою чорний чапан¹⁷) свідчили, що він туркмен. Про це свідчило і смагляве рішуче обличчя з випнутими вилицями.

— Проходь до вогню, сідай! — запросив господар. Гість, проте, не опустився на килим, а, як і раніше, стояв біля входу. Його очі розширились і стали круглими, як у сови.

— Ти хто? — спитав, не підводячи очей, Джелаль ед-Дін.

— Степовик...

— Кочуєш з худобою чи промишляєш іншим?

— Я стрижу бороди караванним купцям...

Така відповідь, за степовим звичаєм, вважалась грубістю.

Зустрічаючись біля багаття з незнайомими, навіть бідно вдягненими, всі стають рівними, обмінюються запитаннями ввічливості: про здоров'я, про стан худоби, про дальність дороги. Туркмен, очевидно, хотів посваритися.

15) Несса — колись сильна стародавня фортеця поблизу теперішнього Ашхабада, зруйнована згодом монголами і засипана пісками.

16) Коркуд-Чобан — пастух Коркуд.

17) Чапан — верхній одяг, каптан.

Джелаль ед-Дін підвів і опустив очі, і тільки куточок рота ледь здригнувся. Хіба стане знатний хан сперечатися з простим кочівником пісків?

— Хазяїн сказав, що ти шукаєш дороги до Гурганджа? Я можу тебе провести, — помовчавши, сказав туркмен.

Джелаль ед-Дін був хоробрий, але його кінь притомився. Тут він у безпеці, його охороняє закон гостинності. А на дорозі цей туркмен буде так само на нього полювати, як нещодавно він сам полював на джейрана. І хан відповів:

— Зараз до Гурганджа я не поїду.

— А хто оцей, що стогне і збирається відійти з нашого печального світу?

— Поранений розбійниками, — сказав дервіш. — Напевне це справа рук одчайдушного Кара-Кончара. Кажуть, що цей барс пустелі не дає пощади нікому.

— А ти гадаєш, що інші не грабували Кара-Кончара?

Дервіш відповів:

— Що можу гадати я, пустий горіх, гнаний по степу вітром блукань!

— Кара-Кончар живе на безводному, неприступному солончаку. Він невловимий, мов ящірка, що пірнає в пісок, чи як та змія, що шурхає в очеретах. Ніхто не може дістатися до нього, а він проникає всюди.

— Хто промишляє розбоем, готує собі славний кінець: його голова підійметься вище за всіх, настромлена на кіл на стіні Гурганджа, — байдуже сказав Джелаль ед-Дін, повертаючи прут з м'ясом, що смажилось.

— Кара-Кончар — нічна тінь, яка доганяє лиходія, — вів далі туркмен. — Кара-Кончар сам один, немає в нього ні сина, ні брата. Настане день, коли він упаде мертвим, і те місце, де стоїть його юрта, спорожніє. Чи добре це?

— Це невесело, — сказав Джелаль ед-Дін.

— А раніше у Кара-Кончара був і сивобородий батько, і сміливі брати, і ніжні сестри. Та коли шахові Мухаммеду потрібна сотня коней, він їде з кипчацькими воїнами у наші кочовища і бере замість однієї сотні коней — три сотні найкращих жеребців. А з жінок він знімає срібні прикраси, кажучи, що цим карає за те, що якісь кочівники десь пограбували пихатого кипчацького хана. А коли у шаха є в палаці триста дружин, він з своїми кипчаками забирає нашу найкращу дівчину, Гюль-Джамал, за яку змагалися сто джигітів, і силоміць тримає її в своєму палаці, називаючи триста першою дружиною. Чи добре це?

— Це теж невесело, — сказав спокійно Джелаль ед-Дін. — Але те, що сто джигітів дозволили забрати з кочовища найкращу дівчину і не відбили її, — ось це недобре.

— Тоді в кочовищі наших джигітів не було. Кипчаки хитрі і вибирають час, коли до нас приїздити.

— Слухай мої слова, джигіте, — сказав Джелаль ед-Дін. — Ти кажеш, що в тебе були батько, брати і сестри? Чому їх більше нема?

— Білобородого батька схопили шахські кати і на майдані Гурганджа повільно розрубали на шматки, починаючи від ступнів ніг. Брати втекли на схід і на захід. Сестер схопили кипчацькі вершники й повезли. Хіба це добре?

— Це теж недобре, — сказав Джелаль ед-Дін.

— Де ж мені тепер блукати під сонцем? Що ж мені лишається робити?

Джелаль ед-Дін палко заговорив:

— Якщо сяюча шабля в твоїх руках блискає для захисту рідного племені, якщо, крім забав на караванних шляхах, ти хочеш здійснити подвиг і стати опорою нашого зеленого прапора, то приїзди до мене в Гургандж, і я навчу тебе, як набути слави ім'я.

— Слухай, бек-джигіт, — відповів туркмен, з люттю витираючи рукавом губи. — Коли я приїду в Гургандж, то по моїх слідах, мов шакали, побіжать шпигуни-«джазуси» шаха, але я їм не здамся і загину в сутичці. Чи потрібно це?

— Цього не буде, — сказав Джелаль ед-Дін. — Коли ти під'їдеш до Західних воріт Гурганджа, ти побачиш сад з високими тополями. Спитай у воротарів: »Чи це новий палац і сад Тіллялі? Проведіть мене до господаря!«, і ти покажеш оцей аркушик.

Джелаль ед-Дін дістав із зборок шафранової чалми аркуш паперу, зняв з великого пальця золотий перстень. Палаючою гілкою він закоптив печатку персня і, змочивши слиною різжок аркуша, приклав перстень. На папері кіптявою відбилосся гарною в'яззю написане ім'я. Згорнувши аркуш трубочкою, він перегнув її пополам, розгладив на коліні і передав туркменові. Той приклав аркуш до губів і до лоба і сховав у мідній коробочці для трута, привішений до пояса.

— Я вірю твоєму слову, бек-джигіте, я приїду. Салям! — і туркмен зник за дверною завісою.

Господар мовчки пішов за ним. Перед юртою, де на багатті кипів великий мідний казан, на мокрій від танучого снігу землі сиділо п'ять виснажених рабів у пошматованому лахмітті. Руки у всіх були закручені за спину, шиї затягнуті петлями, кінці яких прив'язані до волосяного аркана. Поруч рабів стояв високий рижий кінь з срібним нашійником на вигнутій шиї, з туго притягнутим до луки поводом. На луці був намотаний кінець аркана, що тримав полонених.

Туркмен сів на коня.

— Вперед, тварюки-інородці! Якщо не будете плентатись, я вас порубаю і лишу, як падло, на дорозі.

П'ятеро рабів підвелись і пошкандибали один за одним. Туркмен змахнув канчуком, і незабаром усі зникли за горбом. Господар вернувся до юрти.

— Шановний госте, близько сотні джигітів з'явилося вдалині, і вони прямують сюди.

— Знаю, це джигіти хорезм-шаха розшукують мене. А хто був чоловік, з яким я зараз розмовляв?

— Це, — і господар продовжував пошепки, немов побоювався, що туркмен повернеться, — це барс Кара-Кумів, гроза караванних шляхів, славний розбійник Кара-Кончар, хай розсудить його Аллах!..

ХАКІМ ПРАВДИВО ВИРІШУЄ

Після зупинки у кочівника Хаджі Рахім два дні йшов вузенькою стежкою через пустелю, прямуючи на північ до оази в пониззі Джейхуну¹⁸), де були міста і селища багатолюдного Хорезму. Поволі дріботів осел, і рівномірно ступав за ним верблюд з хворим купцем, який все ще не приходив до пам'яті. Дервіш співав арабські і перські пісні і вдивлявся в далечінь, чекаючи, коли ж, нарешті, з'являться кольорові куполи мечетей Хорезму.

На третій день вузька стежка серед піщаних барханів обернулася в широку дорогу і піднялася на кам'янисту високість. Звідти відкрилася квітуча, радісна рівнина, покрита садами, галями і квадратами зеленіючих ланів. Всюди між деревами виднілися будиночки з плоскими дахами, групи чорних, задимлених юрт і схожі на фортеці садиби багатих кипчацьких ханів з вежками по кутах. Де-не-де, наче списи ісламу, стриміли гострі мінарети, і біля них переливались різнобарвними кахлями куполи мечетей. Немов великі дзеркала, виблискували квадрати нив, залиті водою. По них ходили напівголі, в лахмітті, люди з ланцюгами на ногах.

Дервіш спинився на горбі.

— Ось земля, створена, щоб стати раєм, — шепотів він, — але вона стала долиною мук і сліз. П'ятнадцять років тому я втік звідси, задихаючись від страху, озираючись, мов злочинець. Хто зможе пізнати тепер в обпаленому сонцем чорному дервіші того юнака, якого прокляв сам верховний імам¹⁹)? Вперед, Бекір, скоро ми будемо ночувати біля воріт столиці всіх столиць, найбагатшого з усіх міст світу — Гурганджа, де царює хорезм-шах Мухаммед, наймогутніший, але найзловісніший з мусулманських владик...

Дервіш знову рушив далі. Дорогою стали частіше зустрічатися двоколісні гарби, запряжені великими довгорогими волами, пішії подорожні, пишно вбрані вершники на прикрашених конях і почорнілі від сонця селяни на охлялих ослах; звідусіль було чути мукання корів, бекання овець, крики погоничів.

У першому ж селищі дервіша оточили люди з довгими білими палицями.

¹⁸) Джейхун — назва ріки Аму-Дар'ї в XIII ст.

¹⁹) Імам — духовний голова магометан. Настоятель мечеті.

— Ти що за людина? Якщо ти дервіш-безсребреник, то навіщо тягнеш за собою верблюда? Ходімо до хакіма²⁰), він прочитає тобі твій смертний вирок.

Дервіша привели на подвір'я, оточене високою глиняною стіною. На терасі, застеленій широким килимом, сидів, схрестивши ноги, худий прямий старик у смугастому халаті. Величезна білосніжна чалма, старанно розчесана сива борода, суворий, пронизливий погляд і повільність рухів викликали трепет у всіх, хто наближався до нього, і вони падали ниць. Поруч, зігнувшись, сидів молодий писар з очеретяним пером у руці, чекаючи наказів.

— Хто ти? — спитав хакім.

— Я грішний син моєї шановної матері, на ім'я Хаджі Рахім аль Багдаді, учень святих багдадських шейхів²¹). Я ходжу довгими дорогами і марно шукаю слідів праведників, схованих холодною темрявою могили.

Старець недовіриливо підвів брову і втупився очима в дервіша.

— А хто цей хворий на верблюда? Чому він без чалми? Чи він правовірний мусулманин, чи іновірець? Мені кажуть, що ти його поранив, пограбував і розпродав усе його добро. Чи це правда?

Дервіш звів руки до неба.

— Ти, всевидюче небо, єдиний мій захист! Дивуюсь я з плетуна, який нічим, крім брехливих чуток, не дихає! Що йому до моїх турбот і журби!

Хакім багатозначно підняв догори вказівний палець і прошепотів:

— Розкажи мені правдиво, що ти знаєш про цього хворого?

Тоді дервіш розповів про зустріч з пограбованим караваном і про свої намагання врятувати життя пораненого.

Старець провів рукою по сріблястій бороді і сказав:

— Може, цей поранений дуже знатна людина і рука його дістане до самого сонця? Я сам огляну хворого. — Просунувши боці ноги в туфлі, він спустився з тераси і підійшов до верблюда. Його оточили мешканці селища, намагаючись перекричати один одного.

— Ми знаємо цього хворого чоловіка. Це багатий купець Гурганджа, Махмуд-Ялвач. Ось і на верблюді випалено його тавро. Каравани Махмуд-Ялвача в двісті-триста верблюдів ходять і до Тавріза, і до Булгара²²), і до священного Багдаду.

Хакім, вислухавши жителів, помовчав, пожував губами і поважно проголосив своє рішення, а писар записав його.

²⁰) Хакім — правитель округи. Первісне значення: вчений, законознавець.

²¹) Шейх — голова мусулманської релігійної громади.

²²) Булгар — у X-XIV ст. багате торговельне і промислове місто, столиця волзьких болгар, розташоване при впадінні Ками у Волгу. Тавріз — велике місто у північному Ірані.

»Тому, що люди, які знають і заслуговують на довір'я, заявляють, що хворий — це найдостойніший купець Махмуд-Ялвач з Гурганджа, то я наказую зняти його обережно з верблюда, покласти в моєму домі і викликати лікаря-табіба, щоб він добре вилікував його цілющими травами. Дервіш, який зробив добру справу, турбуючись про пораненого правовірного, може йти далі, і його повинен винагородити врятований купець. Через те, що верблюд не може належати дервішеві, він залишиться в мене, доки не вилікується його хазяїн. За проголошення судового вироку і прикладання печатки залишити при моєму управлінні чорного осла, який належить дервішеві».

— Записав? — звернувся хакім до писаря.

Той прошепотів:

— Істину сказав мій володар!

Правитель додав:

— Учений дервіш, візьми від моїх скудних коштів один дирхем²³).

Хаджі Рахім узяв мідну монету, потер нею лоба і приклав до губів. Тримавши її в стулений долоні, він сказав:

— Твоя мудрість велика, о хакім, що правдиво вирішує. Ти звільнив мене від турбот про пораненого, про верблюда і про осла, на якому мені не доведеться їздити, але якого мені зате і не доведеться годувати. А я, наймізерніший з тих, що гинуть, подібний до легковагої монети, що зсковзує з щедрої руки давця у дерев'яну чашку сліпого. І якщо твоя щедрість така ж чиста, як срібло твоєї бороди, то ця мідна монета дирхем обернеться в золотий динар²⁴).

Хаджі Рахім розтулив долоню. На ній блищала золота монета — динар.

— Істинно говорю тобі, шановний начальнику, що та земля, на яку ступить твоя нога, ніколи не зазнає неврожаю.

Хаджі Рахім знову стулив долоню і стояв нерухомий. А правитель і всі навколо безмовно дивилися, роззявивши роти, то один на одного, то на стулений кулак дервіша.

— Я дав йому мідний чорний дирхем. Це я добре пам'ятаю. Але всі ви щойно побачили в його руці золотий динар, — сказав начальник. І з швидкістю, якої ніхто не сподівався від завжди поважного старця, хакім кинувся до дервіша і вчепився в його руку.

— Віддай золотий динар! Ним ти повинен оплатити судові витрати.

Хаджі Рахім розтулив долоню, і начальник схопив монету, але це знову був чорний мідний дирхем. Поважний хакім подув собі на плечі й ророчисто піднявся на терасу.

²³) Дирхем — срібна монета вартістю близько 20 копійок, чорний мідний дирхем — близько 2 копійок.

²⁴) Динар — золота монета, приблизно 10 карбованців.

Хаджі Рахім підійшов до осла, зняв свій мішок, перекинув через плече і, не озираючись, рушив далі до Гурганджа, вигукуючи на повний голос заклик дервішів:

— Я-гу-у! Я-хак! Ля ілляхі ілля-гу-у!²⁵⁾

ЗАВІТНА ХВІРТКА

»Все залишилося таким самим, як багато років тому, — думав Хаджі Рахім, притулившись до високої глиняної огорожі безлюдного провулка Гурганджа. — Такі самі будиночки з плоскими дахами серед абрикосових і тутових дерев, так само на бірюзовому небі в'ються зграйками білі голуби, а ще вище над ними, з тривожним криком поволі кружляють бурі коршаки... Так само над огорожею звисли білі віти розквітлої акації, і під ними причаїлась та сама маленька завітна хвіртка. На її сірих вивітрілих дошках ще помітні кола майстерно вирізьбленого взору.

Колись з огієї хвіртки виходила дівчина в рожевому одязі і оранжовому покривалі. Де вона? Що з нею сталося?»

Хвіртка відчинилась, і вийшла дівчина-підліток у довгому рожевому вбранні з шафрановим покривалом. У руці вона тримала лопату. Злегка випнуті вилиці, трохи скошені очі, крій убрання і вузол шафранної хустки засвідчили б знаючому, що ця дівчина з тюркського племені. Наспівуючи пісеньку, вона розчистила відвідну канавку²⁶⁾ до свого саду, і вода повернула у пробитий отвір під глиняною огорожею.

Раптом дівчина швидко випросталась і, прикриваючи очі вузькою смуглявою рукою, подивилась в кінець вулиці.

Там хтось співав високим переливчастим голосом:

Надійде ніч, заснуть не маю сил,
Милуюсь до зорі на синій небосхил.
Коли ж молодика побачу ріг,
То пригадаю серп коханих брів.
Чи доля то моя? Життя поріг?
Я хочу взнати таїну прийдешніх днів...

У глибині провулка показався молодий вершник у темнозеленому чекмені²⁷⁾ туго стягнутому строкатим поясом. Насунувши на праву брову баранячу шапку, він повільно їхав, гарцюючи на карому жеребці. Вершник хльоснув коня і з місця кинувся назскач. Порівнявшись з дівчиною, він одразу осадив коня.

Дівчина кинула лопату і вбігла у двір, зачинивши хвіртку. Вершник пересунув шапку на потилицю і повагом поїхав далі провулком.

Хвіртка прочинилась, і дівчина визирнула. Боязко глянувши на всі боки, вона підняла лопату і знову зникла.

²⁵⁾ Цей звичайний арабський заклик дервішів означає: »Так, це він справедливий, нема іншого Аллаха, крім нього!«

²⁶⁾ Канавка — рівчак.

²⁷⁾ Чекміль — святочний чоловічий одяг (каптан, козакин).

Бородатий, почорнілий від спеки дервіш, у гостроверхому ковпаку з білою пов'язкою хаджі і в різнокольоровому плащі, гучно, як сліпий, стукаючи довгим посохом, перейшов дорогу. Озирнувшись, він обережно зняв клаптик рожевої матерії, що зачепилася за хвіртку, і сховав за пазуху.

— Так, — мурмотів він, — тут лишилося все, як і колись: те саме дерево, тільки воно стало ще вищим і густішим, та сама хвіртка — вона лише потемніла і перекосилася... і дівчина схожа на ту, що я любив у шістнадцять років, але це не вона. А де та, що стояла тут багато років тому з кошиком абрикосів, і сама смуглява й солодка, мов абрикос?!! Все лишилося таким самим, навіть он там, над старою вежею, як і раніше, кружляють яструби. Тільки Хаджі Рахім не той...

Дервіш постукав посохом у хвіртку. За старими карагачовими дверцятами почувся старечий кашель. На порозі з'явився старець, сухий і згорблений, у білосніжній чалмі.

— Я-гу-у! Я-хак! — заспівав дервіш.

Старець, здивляючись сльозавими червоними очима, пошукав у зборках згорнутого з матерії пояса і витягнув старий шкіряний гаманець. Він порився в ньому безкровними восковими пальцями і вийняв чорну тонку монету.

— Аллахум селла! — вигукнув дервіш, притискаючи монету до лоба і губів. — Хто живе в цьому домі? За кого я можу помолитися єдиному?

— Я живу в цьому домі, але належить він не мені, а ковалеві Кари-Максуму. На головному базарі всі знають простору кузню і зброярську майстерню Кари-Максума. Служителям віри він у подаваннях не відмовляє.

— А яким ім'ям доля наділила тебе, майстре чудес?

— Не називай мене високим словом «майстер чудес». Я старий шахський літописець Мірза-Юсуф і можу тільки додати віршами поета:

Я вік прожив, як в'ючна та худоба,
Я — раб своїх дітей і бранець у сім'ї.
На пальцях полічу я все, що маю, —
Мій вбогий дім і сотні тисяч лих!
Та не надіюсь я позбутись їх!²⁸⁾

— Ні, ні! Ти все ж майстер чудес, — сказав дервіш. — Ти пожертвував чорний дирхем, і тому що твоя милостиня виходила з благородного пориву серця, дирхем відразу обернувся в повноцінний динар з чистого золота.

Старець нахилився до темної, схожої на пташину лапу, долоні дервіша, на якій лежав золотий динар з опуклим написом.

— У моєму довгому житті я ніколи не бачив чудес, про які говорять священні книги. Чи ти, дервіше, здатний робити чудеса, чи ти, як фокусник на базарі, хочеш поглумитися з напівсліпного діда.

²⁸⁾ З вірша Кесаї (ІХ ст.).

— Але ти можеш випробувати цей динар. Пошли твого слугу на базар, і він принесе тобі цілий кошик і смаженого кебабу²⁹⁾, і вареної локшини, і меду, і солодких динь. Може, ти навіть даси тоді від цього достатку бідному подорожньому, який прийшов сюди просто з далекого Багдаду?

— Так ти прийшов із славного Багдаду? В такому разі заходь у мій дім і розкажи про те, що ти там бачив, а я випробую силу твого дивовижного динара.

ШАХСЬКИЙ ЛІТОПИСЕЦЬ

... Він вирушив до мене, незважаючи на далеку відстань наших жител, довгий шлях і страхіття дороги.
(Ібн-Хазм, XI ст.)

Човгаючи жовтими замшовими чобітьми, старець попрямував через двір і піднявся на терасу.

— Проходь за мною, подорожній!

Дервіш увійшов за старцем до кімнати з цегляною підлогою і розстеленими вздовж стін вузькими килимками. На полицях у ніші стояли два срібних глечики і скляна іракська ваза. Купол кімнати, майстерно складений з переплетених розмальованих колод, мав у середині отвір для виходу диму. Посеред кімнати у квадратній заглибині чадила жарівня з вугіллям. Вздовж задньої стіни стояли три розкритих, обкованих залізом скрині, і в них виднілися оправлені в жовту шкіру великі книги.

Дервіш поклав біля дверей посох та інші свої речі. Скинувши туфлі, він пройшов до старця, приклонив коліна й опустився на п'ятки.

— Бент-Занкидж! — деренчливим голосом гукнув старий.

Увійшов хлопчик у довгому до п'ят смугастому халаті і голу-бій чалмі. Схрестивши руки, він схилився, чекаючи наказу.

— Візьми оцей золотий динар. Передай його старому Саклабу і поясни йому так: »Піди, діду Саклаб, на базар у той ряд, де сидять індуси-мінйали перед скриньками з срібними і золотими монетами. Ці ж мінйали продають дзиги і кості для гри. Вибери того, у кого найсивіша борода, і попроси оцінити цю монету: чи це справжній повновагий золотий динар?« Який мінйало-індус скаже, що в динарі немає обману, то хай він його розмінє на срібні дирхеми. Одержавши срібло, нехай Саклаб піде в той ряд, де подорожні можуть зазнати насолоди від їжі, і купить те, що зараз тобі перелічить оцей шановний шукач істини.

— Що повинен слуга купити? — звернувся хлопчик до дервіша.

Той дивився на хлопчика. Ніжні риси його обличчя здалися дивно знайомими. Де він його бачив? Дервіш сказав:

²⁹⁾ Кебаб — страва з дрібно нарубаного підсмаженого м'яса.

— Нехай слуга візьме з собою кошик і купить усе те, що він купив би для брата, якого він не бачив багато років. Хай слуга сам вибирає.

Старець поманив до себе хлопчика і сказав йому на вухо:

— Хай Саклаб, повернувшись з базару, не входить сюди, як звичайно, обірванцем, а спершу надіне мій старий халат. А ти, віддавши йому динар, вертайся сюди і захопи з собою чорнильницю з калямом³⁰⁾ і папір. Зараз ти будеш записувати його розповіді.

Хлопчик зник і незабаром вернувся з папером і приладдям для письма.

— Скажи мені, подорожній, спочатку твоє ім'я, звідки ти родом і як ти потрапив до славного Багдаду?

— Мене зовуть Хаджі Рахім аль Багдаді. А родом я з маленького селища поблизу Басри. Я ладен відповідати тобі на всі запитання, але спочатку дозволяй мені торкнутися чогось іншого, про що непокоїться моє серце.

— Ну, говори, — сказав старий.

— У Багдаді я вчився у великому медресе³¹⁾ у найславніших учених. Серед студентів, які разом зі мною шукали світла в оцих факелів знання, був один юнак, завжди скорботний і мовчазний, що відзначався надзвичайною старанністю. Коли я йому сказав, що хочу надіти «пояс блукання» і, взявши «посох мандрування», вирушити до славного Гурганджа, благородної Бухари і прекрасного Самарканду, оцей юнак звернувся до мене з такими словами: «Хаджі Рахім аль Багдаді, якщо ти потрапиш до багатого міста хорезм-шахів Гурганджа, то пройди на третю вулицю, що перетинає головний шлях від базару до Західних воріт, знайди там дім коваля і торгівця зброєю Кари-Максума і дізнайся, чи живі там мої шановні батьки. Розкажи їм усе, що я роблю в Багдаді. А коли ти повернешся до Багдаду, то ти розповідь мені все, що про них дізнаєшся». Я обіцяв йому це і вирушив у путь. Але вітер несподіванок і гроза випробувань кидали мене в різні боки всесвіту. Я йшов під палаючим промінням сонця Індії, проходив далекі пустелі Татарії³²⁾, доходив до Великої стіни, що охороняє царство китайців від наскоків татар; я відвідав берег ревучого океану, пробирався через круті снігові гори Тань-Шаню і скрізь знаходив мусулман³³⁾.

Так минуло багато років, поки я, нарешті, потрапив до Гурганджа, на оцю вулицю, яку мені вказав мій багдадський друг.

³⁰⁾ Калям — гостро застругана очеретинка, що правила за перо.

³¹⁾ Медресе — вищий духовний навчальний заклад.

³²⁾ Татарія — так у ті часи називали територію теперішньої Монголії і Західного Китаю, населену численними кочовими племенами тюркського походження, які мали загальну назву татар.

³³⁾ Вихідці з Середньої Азії (мусулмани) согди, а потім їхні нащадки таджики, відмінні ремісники і заповзятливі купці, з найстародавніших часів розселилися по великому торговому шляху з Середньої Азії до Китаю, де всюди були їхні торгові і ремісничі оселі.

Я знайшов і дім, і хвіртку під білосніжним деревом акації, і, нарешті, я розмовляю з тобою, майстре чудес, який, мабуть, пам'ятає юнака, що жив тут, в оцьому дворі, і пішов п'ятнадцять років тому з Гурганджа?

— Як звали цього юнака? — спитав старець суворо.

— Там, у високому палаці знань, він називався Абу-Джафар аль Хорезмі (з Хорезму).

— Як ти наважився вимовити це ім'я, нещасний! — закричав старий мірза (переписувач), і піною вкрилися його губи. — Чи знаєш ти, що він дуже великий грішник? Не зважаючи на свої юні літа, він укрит ганьбою і себе і своїх батьків і мало не кинув у вир лиха всіх родичів.

— Але ж він був дуже юний! Що такого міг він зробити? Чи вбив він когонебудь, чи зробив замах на знатного бека?

— Цей жажливий Абу-Джафар, на жаль, з юних років відзначався великими здібностями і старанністю. Він учився разом з іншими учнями в наших найкращих учителів, намагаючись осягти і читання, і красу витонченого письма, і глибокий зміст великої книги Корану. Він мав успіх у всьому і почав вдало складати вірші, наслідуючи Фірдоусі і Рудегі, і Абу-Саїда. Але вірші його були не на науку іншим, а тільки для спокуси легковірних... Імами прокляли його і наказали схопити. Вони хотіли на мадаїні міста одрізати йому отруйний язик і обидві руки, щоб він не міг більше писати свої розтлінні вірші. Але Абу-Джафар із зміною спритністю зник. Спочатку думали, що батько з жалю денебудь переховує злочинного сина. Тому сам хорезм-шах Мухаммед, дізнавшись про цю справу від імамів, наказав схопити батька, кинути його в зиндан з блошицями³⁴⁾ і надіти ланцюг з написом: »Навіки і до смерті«. А коли батько помер, то замість нього шах наказав посадити найближчого родича, доки Абу-Джафар добровільно не повернеться.

— І батько досі у в'язниці? — тихо спитав дервіш. Його розширені очі блищали, а обличчя стало сірим, як у мерця.

— Батько помер, не витримавши вогкості, темряви і страшних кліщів і блошиць підвалу. Виконуючи наказ хорезм-шаха, кати схопили молодшого його сина Тугана, наділи на нього той самий ланцюг і кинули в той самий підвал.

— Який злочин! — прошепотів дервіш.

— Мені дуже шкода цього хлопчика Тугана, — вів далі старець. — Я багато піклувався про нього. Не бажаючи, щоб Туган пішов по слідах його зіпсованого старшого брата, я намагався просвітити його. Туган учився в мене читати й писати, але його більше вабило до майстерства і військових забав, і я віддав його в науку до коваля Кари-Максума, який показував, як виготовляти чудову зброю. Тепер заміняє мені Тугана маленька сирота, дочка рабині, Бент-Занкиджá. Вона дуже здібна до читання, письма і запам'ятовування різних віршів та пісень. З ро-

³⁴⁾ Зиндан — підземна в'язниця.

ками очі мої почали сліпнути, і все переді мною двоїться, і я бачу замість одного одразу три місяці. Бент-Занкиджя стала моїм помічником, переписувачем. Вона записує мої бесіди і переписує книги. Ось вона сидить перед тобою з калямом у руці.

Тоді дервіш зрозумів, що переписувач з голубою чалмою — це дівчина, яка нещодавно виходила з лопатою з хвіртки.

Дервіш пильно глянув на неї й опустив очі, не сміючи спитати про іншу дівчину, яку він бачив тут таки, коли йому було шістнадцять років. Одганяючи від себе хвилювання, дервіш вигукнув:

— Хіба ти не майстер чудес? Ти навчив дівчинку тонкощів читання і письма, і після цього вона має право закручувати навколо голови тюрбан тим вузлом, яким хизуються лише мірзи. Я бачу, що в твоєму домі все сповнено турботами про знання.

Старець сплів тонкі пальці і пильно глянув на дервіша.

— Тепер розкажи про себе, чи довго ще ти збираєшся блукати?

Дервіш труснув скуйовдженою головою і втупився в старця чорними полум'яними очима.

— Мій батько — голод, що погнав мене через пустелі. Моя мати — нужда, що виплакала очі від суму, не маючи молока в груді для новонародженого. Мій учитель — страх перед мечем ката. Але я чую голос: «Не горюй, дервіше, ти завжди робив те, що тебе гідне».

Старий мірза похитав головою.

— Ти прикрашений знаннями, і тебе може охоче взяти до себе писарем усякий суддя чи правитель округи. І я так само зараз же міг би тебе взяти переписувачем книг до шахської бібліотеки. Там є рідкісні унікальні книги, нікому не відомі, навіть з назви, і їх слід переписати, щоб вони не загинули для людства. Навіщо тобі блукати по дорогах? Невже тебе приваблюють мандри, і курява, і бруд, і каміння під ногами?

Дервіш заговорив глухо:

— Мені кажуть: «Чому ти не прикрасиш свій пригулок барвистими килимами?» Але, «коли пролунав закличний крик героїв, що робити з піснею співака?» «Коли кінь мчить у бій, як я можу прилягти серед квітух троянд³⁵⁾»?

Старець, здивований, розвів руками.

— Про які війни ти говориш? Хто може загрожувати султанові преппишному, найсильнішому з усіх мусулманських володарів? Тільки тоді запалають вогні чужих бойових таборів, коли він сам захоче воювати...

— Грізний вогонь насувається зі сходу, і він спалить усе.

Старець похитав головою.

— О ні! Поки хорезм-шах вклав меч у піхви, буде тихо і в долинах Мавераннагру, і на всіх кордонах царства Хорезму.

(Далі буде)

³⁵⁾ З віршів Ібрагіма Монтесера (X ст.).

ДЖЕЙМС-ОЛІВЕР КЕРВУД

Долина мовчання

(Продовження, 6)

На волосинці

Пополудневі години проминули для них, як мрії. Заліснені береги ріки, серед глибокого мовчання і спокою незалюднених околиць, ставали дедалі більш величними. Заледве два або три рази вони побачили сліди людського життя: барку, прив'язану до кореня дерева, індіанське селище, хатки траперів, збудовані при вході на малі лісові галявини.

Без небезпеки вони досягли проходу, в якому на просторі багатьох миль мчала ріка, перемінена у рвучку бистрину. Тут уже не треба було веслувати.

Сидячи разом при стерні, Кент і Маретта розмовляли про свою минувшину. Дівчина хотіла довідатися про враження, яких Кент зазнав під час своїх мандрівок по далекій півночі. Він розказав їй про деякі пригоди і свою любов до пралісу. Своїми спогадами повертався у далекі дні, описуючи своє дитинство на фермі.

Дівчина слухала, усміхаючися ніжно. Вона також оповіла про своє шкільне життя і зробила Кентові велику радість, згадуючи, що хотіла б залишитися десь серед лісів і там жити. Але вона не заторкувала ніяких подробиць свого родинного життя, не говорила йому ані про батька, ані про маму, чи про братів або сестер. Це поминення не було штучним, тому Кент не давав їй ніяких запитань. Він знав, що і про це вона йому розкаже, коли прийде той час, що вони будуть поза всякою небезпекою.

— Подумайте лиш, я не була серед своїх чотири роки. Чотири роки, Джіме! Який це довгий час!

— А тепер ми вертаємося до ваших, Маретто!

Замість відповіді дівчина потиснула Кентові руку.

— Думаю, що я вмерла б, якщо б мусіла довго жити в Мон-треалі, — сказала вона. — Там є лиш одна річ, яку я люблю.

— Що саме?

— Гарні троянди.

— І гарні черевички...

— Ох, ви надокучливий! Я ж їх ненавиджу!

— Тому у вас така велика їх збірка?

— Завжди треба берегтися вас, бо ви постійно проводите слідство. Отож, добродію, я мовчатиму...

А все таки, під впливом своїх спогадів, вона не забарилася звійоватися знову.

— Ні, я не повинна жалітися на прийняття, яке зготували мені в Монтреалі у віллі Марія. Зі мною поводитися дуже чемно, думаю, отже, що мене там любили. Але кожного вечора я говорила молитву. Ви знаєте, яке значення мають для нас, людей Півночі, Три Ріки? Атабаска є бабкою, Невільничка — мамою, а Мекензі — донькою. А понад ними завжди панує богиня Ніска — Сіра Гуска. В своїй молитві я просила про швидке повернення до тих рік. В Монтреалі я почувалася дуже самотньою. Хотіла йти геть, бо в мені є кров Сірої Гуски, Джіме. Я люблю ліси, і богиня Ніска не живе в Монтреалі. Її сонце не сходить там, її місяць не такий, як над Монтреалем. Люди з-над Трьох Річок мають навіть інакший погляд. Я люблю їх усіх без різниці.

Кент уважно слухав слів Маретти, але милувався передусім її голосом, що зачаровував його. Це був голос з такою ніжною мелодійністю, що здавався якимсь містерійним — як оксамит, перетканий сталлю.

Тоді, коли дівчина говорила про Ніску, богиню Трьох Річок, Кентові здавалося, що в ній насправду є душа цієї невтомної богиньки.

— Чи ви знаєте околиці Сірчаної Країни поза фортом Сімплон, на захід, поміж двома Нагані?

— Так. Це десь там пропав з своєю патрулею Кільбан. Індіани називають їх також Країною Чорта, правда?

Маретта притакнула.

— Кажуть, що ніяка жива істота ще не перейшла через Сірчану Країну, — сказала вона. — Але це неправда — я перейшла її. І ми разом також перейдемо її, Кенте. Завтра я покажу вам дорогу, що веде до Долини Мовчання. Цією дорогою ми підемо разом, Джіме.

Вже від деякого часу човен плив по спокійнішій воді, тому Кент знову почав веслувати. В ньому наростало бажання приспішити ту годину, коли вони покинуть ріку й вступлять у ліс.

Кент вияснив Маретті причину, чому вони не повинні постійно плисти рікою. Ріка була великим шляхом, яким ішла вся торгівля Півночі, тому її завжди берегла поліція. Отож на ріці є завжди ризико, що їх швидше чи пізніше можуть зловити. В лісах, навпаки, вони знайдуть тисячі догідних стежок.

— То чому ж нам уже тепер не зійти на ті стежки, Кенте? Аджеж ми вже досить далеко віддалилися від Атабаска-Ляндінг?

— Безперечно. Але поза Водоспадом Смерти ми дістанемося в таку околицю, в якій вже остаточно будемо поза всякою небезпекою.

— А якщо нас раніше здоженуть моторовим човном?

— То ми все ще будемо мати час вискочити на берег і треба б більше зусиль для того, щоб викрити нас, ніж на те, щоб

знайти голку в стозі сіна. Але в тому випадку ми мусіли б накласти багато дороги. Зрештою, нам треба бути приготованими на все.

Утікачі з захопленням почали збирати в каюті свої речі.

— Ви схожі на великого ведмеда в печері, — сказала Маретта до Кента, який на кожному кроці зачіпав об шафу, то об піч, лежанку чи стілець.

— Скажіть краще, що я подібний до слона в клітці пташки, моя маленька гарна Сіра Гуско.

Коли ж Кент знову взявся за весла, він споважнів. Його мучив неспокій відносно часу й віддалі, тому він намагався орієнтуватися по деяких знаках уздовж берегів.

— Десь о п'ятій годині, або трохи пізніше, — сказав він, — ми будемо вже коло водоспаду. Найгірший переїзд триватиме десять хвилин, а опісля ми вже не повинні боятися довгої руки закону.

Маретта пригадала собі, що вона перепливала через водоспад, але це було досить давно. Тоді була злякалася. Одна зі скель нагадувала собою якусь потвору, що ревом заманює до себе жертви.

— Так, пригадую собі велику скелю повище водоспаду, у вигляді ножа чи великого зуба якогось дракона. Вона ділить течію на дві частини.

— Це якраз там, Маретто. Треба триматися переходу ліворуч. Лиш там можна переплисти і врятуватися. Скеля справді реве страшенно, просто неможливо, але це гавкіт нешкідливого собаки. В загальному, випадки є дуже рідкі. Однак якщо хтось не має змоги керувати човном, коли його вдарить Зуб Дракона або попаде в перехід праворуч, то тільки тоді є справжня небезпека.

Маретта засміялася.

— Себто, ви Джіме, хочете сказати, що за винятком тих трьох неприємностей, ми маємо шансуйти ціло з того страшного водоспаду?

— Цілком певно, Маретто. Ніяка з тих трьох неприємностей не загрожує нам, бо в нас міцний, малий човен. Ми не вдаримося об скелю і пройдемо в лівий перехід так гладко, що навіть не оглянемося. Я перепливав його сотню разів.

Десь біля четвертої години вода в ріці змінилася. Кент засміявся з радості, побачивши, як віддаль поміж берегами звужується. Водоспад був недалеко. В одній хвилині ріка цілком перейшла в бистру течію. Кент покинув весла, щоб відпочати. Але при найменшому сповільненні руху човна він брався за них, а Маретта помагала йому. Вона всміхалася. Вітер і сонце гралися її волоссям, уста були червоні, а обличчя зарожевілося. Її очі нагадували дві нагріті сонячним теплом фіялки, що ростуть на скелі.

Розглядаючи красу Маретти, Кент не раз запитував себе в душі, чи не є вона тільки привидом, і скільки разів він переставав веслувати, вибухав радісним сміхом без явної причини. Опісля, вдячний Богові, налягав на весла з тим більшою силою.

Була без чверті п'ята, коли Кент поглянув на свій годинник. Він почав надслухувати. Вуха Маретти зловили якийсь неясний шум, якого Кент не міг ще розрізнити. Над горизонтом уносився безмежний випар. Там, звідкіля доходив шум, поволі, але безперервно нарастив глухий гуркіт.

— Ось, і пороги! Наближаємося до водоспаду, — закричав Кент тріумфуюче, зворушеним голосом. — Ми врятовані!

В своїй радості він стиснув Маретті руки. Його власне існування видалося йому чимсь мізерним у порівнянні з теплом і відчуттям життя тієї істоти, що була біля нього. Ніжність, безмежна вдячність залили його серце так сильно, що вимовляючи ім'я Маретти, він вдячно зідхнув.

— Ми врятовані! — повторив він. — Чи чуєте, Маретто, ми врятовані!

Човен закреслив великий лук і опинився на милю перед білою піною водоспаду. Кент перекинув увесь тягар свого тіла на стерно, щоб направити човен на середину ріки. Довгу хвилину втікачі мовчали.

— Мені хочеться врешті пізнати вашу таємницю, моя люба, — сказав Кент.

Але, не докінчивши своїх слів, він побачив, як Маретта здригнулася. Вона навіть не глянула на нього, звернувши очі десь убік. Дівчина зблідла.

— Чуєте?

Кент обернувся в напрямку зору Маретти. В тій хвилині він почув почерез шум ріки виразне «пут-пут-пут» моторового човна поліції з Атабаска-Ляндінг. Кент змолв зубами прокляття.

— Ми вже не встигнемо доплисти до водоспаду, — сказав він голосом, який видався Маретті неприродним. — Користуючись течією, ми мусимо причалити до берега.

З цими словами Кент натужив усі свої сили, щоб повернути човен до берега. Він знав, що не можна втратити і сотої частини миті. Човен якраз підхопила сильна течія і Кент спрямував його до західного берега. В одній хвилині Маретта зрозуміла всю загрозу їхнього становища. Якщо б їх ухопив вир, поки їм пощастить добитися до берега, вони обов'язково попадуть на водоспад. У цьому випадку моторівка наздожене їх при виході з водоспаду. Але п'ядь за п'яддю їхній човен почав наближатися до берега.

Обличчя Кента проясніло. Він побачив малий, зарослий лісом шматок землі, що як палець руки висувався з берега далеко у воду. Кент показав його Маретті. Поза ним уже можна було розрізнити перший вал чорних скель, які позначували початок водоспаду.

— Доб'ємося! — сказав крізь затиснені з напруження зуби Кент. — Не думаю, щоб моторовий човен міг там причалити. А коли ми будемо на суходо, вони не наздоженуть нас.

— Сміливо, сміливо! — закричала Маретта, обличчя якої знову зарожевілось, а очі заблищали.

— Яка з вас відважна мала жіночка! — сказав захоплено Кент.

Поліційний човен був уже близько, але й спасенна земля не була далі, ніж на кілька сяжнів. Нараз роздався вибух. Опір, що його відчував Кент, налягаючи з усіх сил на стерно, раптово послаб і Кента кинуло на дно човна. Вертлюг стерна переламався надвое. Човен проскочив попри заліснений шматок землі й шугнув у дрейф. Його знесло просто на горішній вир. Вп'яливши очі в чорне гирло, де їх ждала смерть, Кент обняв Маретту.

Катастрофа

Кент відчув, як руки Маретти все сильніше стискають його шию. Її обличчя було мертвно-біле і він знав, що зайвими є всякі вияснення про їхню ситуацію.

Але погляд дівчини швидко оживився, вказуючи, що вона не втратила своєї холоднокривності. Мозок Кента працював гарячково. Мабуть, не було більше шанс, ніж одна на десять, що їхній човен без стерна зможе переплисти щасливо поміж чорними стінами і зубами скель. Навіть, якщо б їм удалося проскочити через небезпечний коридор, треба було сподіватися, що поліція зловить їх при виході з вузину, коли якась примха долі не викине їх раніше на берег.

Кент сподівався також, що коли їхній човен виштовхне вода досить далеко на слабшу течію, вони зможуть доплисти до берега. Якщо треба буде вжити рушниць, він зробить це. Кент пригадав собі, що в моторовому човні вміщається не більш трое людей. Якщо б вони намагалися переслідувати його з Мареттою ще далі, він повбиває їх. Кент чув, як у його душі наростає дика ненависть до того права, яке він колись боронив. Тим часом бистрина несла їх зі швидкістю випущеного до старту перегонового коня. Човен підстрибував під їхніми ногами, мов скажений. Мокрі від води зубасті скелі неначе б уже ждали їх.

Маретта обняла Кента за шию і дивилася небезпеці просто в вічі. Ось, перед ними виринув увесь лисніючий Зуб Дракона, погрожуючи зловорожо смільчакам, що порушили його царство.

Не маючи часу дати Маретті хоча б слово вияснення, Кент кинувся до свого клунка і добутих з кишені ножом відрізав шматок ремня. Він обвинув ним стан Маретти і дав їй знак обв'язати кінець довкола його зап'ястя. Роблячи вузол на реміні, вона бадьоро усміхнулася, щоб переконати Кента, що не лякається і цілком покладається на нього.

— Я вмю плавати! — закричала вона. — Якщо зустрінемо пороги...

Але Кент не слухав її. Він з досадою вдарив себе у груди, бо забув про найважливіше. А їхнє ж взуття? Як позбутися його? Піднявши ногу, він одним помахом розтяв шнурки своїх черевиків, а опісля Мареттиних. Навіть у тих хвилинах жаху Кент був зворушений свідомістю того, що Маретта так швидко реагує на його думки, що саме треба робити в даній хвилині. Але тепер їм не залишалось нічого, крім того, щоб чекати на дальшу гру долі. Дівчина знову обняла за шию свого приятеля, довірливо, як мала дитина.

Десять мить пізніше прийшла катастрофа. В повному розго-ні човен вдарився об Зуб Дракона.

Кент був приготований на удар, але його намагання з Мареттою втриматися на ногах, були даремні. Однак облявок човна захистив їх перед смертю. Кент зрозумів, що в'язання човна пустили і він не потопає тільки завдяки великому тискові зі споду. Але цей тиск може кожної хвилини перекинути човен і затопити його. Все таки човен почав легко пересуватися вздовж скель.

Тримаючи ремінь, яким був зв'язаний з Мареттою, Кент з жахом побачив, що діється. Човен звернуло в правий перехід течії. Тут уже не було ніякого рятунку... Це була смерть.

Він побачив смертельну блідість Мареттиного обличчя й остовпів на вид її спокійних очей, що так контрастували до тремтячих уст. Зруб човна зачепив у цій хвилині об шорстку стіну Зуба Дракона, піднісся і мала каюта скрутилася, мов домок з картону. В тілі Кента спалахнуло останнє полум'я енергії. Ні, він не сміє згинутися! Це було б страшне! В боротьбі за неї, за цю дорогу істоту, яка всміхається до нього навіть у хвилині, коли надходить смерть, він зуміє перемогти.

Човен віддалявся від Зуба Дракона. Але він уже був тільки тінню човна, що безвільно поринала у воду. І Кент, тримаючи в обіймах Маретту, опинився серед пінистих чорторіїв.

Він розпачливо боровся з чорною водою і білою піною, вчуваючи, що захлистується без повітря.

— Добре, все добре! — кричав він до Маретти.

— Все гаразд...

Знання плавця не приносило Кентові ніякої користі. Він був схожий на пливучий пеня дерева. Всі його зусилля скерувалися тільки на те, щоб заслоняти своїм тілом дівчину від гострих стін скель. А їх були десятки і сотні, мов зуби потужної дробильної машини. І ця каменодробарка мала чверть милі довжини. Кент відчув один удар, другий, а при третьому він закричав з люті, бо цього разу він не зумів захистити перед ним Маретту.

У пінистому вирі Кент бачив дівчину з закиненою назад головою, з розсіпаним на всі боки волоссям. Він відчув, що її ніжне тіло було зламане. Однак вона дала йому підбадьорюючий знак.

Глухий на свої рани, він боровся ще, але запаморочення охоплювало його мізок, а сила рук утікала. Втікачі переплили були вже половину коридора, коли Кент ударився головою об скелю. Сила удару відірвала від нього Маретту, яка все таки встигла зловитися руками за зуб скелі. Кент ухопився також.

Розділені поміж собою віддаллю п'ять стіп, вони дивилися одне на одного, важко віддыхаючи. Кент був увесь у ранах. Найбільше мучила його глибока рана на зап'ясті, яку залишив відірваний ремінь.

— Найгірше ми вже перейшли, Маретто, — кричав Кент. — тримайтеся міцно. Як тільки відіхну трохи, я вилізу на скелю, щоб урятувати вас. Не рухайтесь, бо випустите з рук опору.

Кент однак не мав заміру відпочивати, бо становище дівчини нагнало йому великого страху, але він хотів приховати його перед нею.

Він подякував Богові за надхнення обв'язати свій клунок шнуром. При його допомозі він затримає на деякий час Маретту. І Кент намагався зловити кінець того шнура. Помаленьку він почав підтягати своє тіло по скелі, що була гладка, мов полив'яна. Але він зісковзнувся і тільки чудом знову зловився рукою за камінь.

Протихвиля знесла до нього волосся дівчини. Чи може він досягти його? А може б було краще опуститися у воду, щоб зловити Маретту в переході? Та Кент зразу зрозумів, що така спроба була б дуже небезпечною.

Нагло Кент почув крик дівчини, що випустила з рук свою опору. Її тіло сточилося в піну й зникло. Кент кинувся у воду, намагаючись дігнати її. Вода втягнула його в глибину і тільки з важким трудом йому вдалося знову виринути на поверхню. Двадцять, а може тридцять стіп перед собою він побачив руку Маретти, опісля її голову, що зразу зникла за заслоною піни. Кент пустився доганяти її.

Ще страшніші й численніші скелі кинулися на нього, немов жахливі звірки, щоб мучити його і знищити. Вони били його, ревучи грізно, мов Ніягара.

Кент почув, що в голові йому мутніє і несподівано заперестав боротися з водою. Він знепритомнів...

Вигнанець

Годину пізніше Кент повернувся до свідомости. В нього було таке почуття, немов би прокидався з страшного кошмару, але він не здавав собі справи з свого становища.

Перед ним височіла велетенська чорна скеля. На її вершкун висіла забарвлена відблисками заходячого сонця хмара. Клеко-

тіння диковіруючої води: творило моторошний галас. Врешті, Кент пригадав... Залізний обруч стискав йому скроні. Він з трудом підвівся на коліно, опісля став, хитаючись, на ноги. Ім'я, яке прийшло йому на гадку, було ім'ям Маретти, тієї Маретти, з якою він був розлучений, може, вже назавжди. Хотів кричати, але не зміг навіть вимовити її ім'я, бо язик у нього був спаралізований, як у жаху агонії.

Врешті Кент відзискав свідомість. Його очі могли розрізнати довкілля. Він побачив білу піну, що підстрибувала в скельних прірвах, потемнілих від надвечір'я. Вода при його ногах була спокійна, бо течія знесла його тіло на косу. Але він все ще так знаходився в коридорі бистрини поміж високими кам'яними стінами. Маретти не було. Вся його істота відмовлялася сприйняти таку дійсність. Чи Маретта не жила? Це було неможливим, бож він жив. Вона напевно є десь подалі... Напевно жде його.

З грудей Кента вийшло криком ім'я Маретти, що його заглушив несамопитий шум у скельному коридорі. Кент крикнув знову. Врешті ним оволоділо почуття безсилости і він упав.

Сто метрів далі був вихід з водяного коридора. Як дістатися до того виходу? Кент намагався уявити собі ті зусилля, яких треба було, щоб видістатися: він бачив себе, як його поштовхує вода, як він притримується скель, щоб тільки зловити віддих, знову поринає у хвилі, і знову чіпляється стін коридору. Ця уява викликала в нього задущливість, хоч він міг вільно віддихати. Чому ж, отже, він бариться на цьому місці? Без дальшої надуми Кент кинувся у воду.

Він ніколи не зміг довідатися, що діялося в тих кількох хвилинах, коли він був іграшкою ревучих хвиль. Урешті Кент вийшов з подертим на лахміття убранням, неспізнаний, півбожевільний.

Останні проміння сонця золотили зеленіючий світ на високому березі ріки, куди вода прибила тіло Кента. Шум водоспаду долітав далеким гудінням. Ріка знову поширилася і пливла спокійно й лагідно. Кент міг мати страх, що його зловлять, але він не думав про те.

А в дійсності, коли люди з поліції побачили, що човен Кента розбився об Зуб Дракона і що тіла втікачів понесла вода в правий коридор, вони затримали свого моторового човна й опісля вернулися, вважаючи свою місію закінченою.

Кент почав ридати, хлипаючи мов мала дитина, вщерть знеможений своєю трагедією. В ньому наступила реакція. Заспокоївшись трохи, він хотів кликати Маретту, але вже не сумнівався, що більше її немає, що вона відійшла від нього назавжди.

Все таки він шукав її аж до останніх пробісків присмерку. Коли ж зійшов місяць, десь опівночі, Кент шукав знову. Він не відчував своїх ран, аж поки не звалився на піщаний берег.

Світанок застав його блукаючого далеко від ріки ідесь в обідню пору старий, сивоголовий метис, Андрій Буальо, який полював над Крік-Бернвуд, зустрів його. Зворушений співчуттям на вид Кентових ран, метис забрав його з собою і, підтримуючи, повів до своєї хатини, що стояла оподалік у лісі.

Кент залишився в старого Андрія шість днів, бо просто не мав ані сил, ані охоти йти далі.

Андрій здивувався, що в Кента цілі кості, але жахливі рани на голові привели гарячку і Кент промучився в ній три дні й три ночі. В ці дні і ночі Кент був між життям і смертю. Четвертого дня до нього повернулася притомність і Буальо напоїв його росолом з дичини. П'ятого дня Кент підвівся, а шостого заявив Андрієві, що відходить.

Старий метис даремно намагався затримати хворого Кента. Врешті дав йому стару одежину, трохи харчів і Боже благословення. Кент подякував за все і залишив Андрія Буальо в тому переконанні, що він відходить до Атабаска-Ляндінг, а відійшов у напрямі водоспаду.

Це не було розважливе. Кент знав добре, що треба було йти якраз у протилежному напрямі, але він утратив всю охоту до боротьби й повинувався тільки якомусь імпульсові, що штовхав його до місця трагедії. Він не мав страху, стративши всю свою розсудливість, також не старався уникати небезпеки. Навіть, якщо б його зустріла поліція, він сам, мабуть, дав би себе, без найменшого вагання, в її руки, бо так йому все збайдужіло. Один промінь надії міг би був прогнати в нього цей духовий стан, але Кентові не залишалася ніяка надія. Впевнений, що Маретта вмерла, він почував себе самотнім на світі, безжалісно самотнім. Все в ньому завалилося.

Коли ж Кент прийшов над ріку, він не міг залишити її. Ідучи й вертаючися вздовж ріки від водоспаду — від того місця, де ріка виходить з-поміж скель — аж туди, де вона знову приймає свій спокійний біг, дві милі пониже, Кентові ноги витоптали справжню стежку. Два або три рази денно він перебігав її, закладаючи сильця, щоб здобути собі їжу. Вночі він спав у щілині скелі коло водоспаду. Наприкінці тижня колишній Кент зник з цього світу. Він стався цілком іншим, із скуйовдженою бородою, з запаленими очима й лицями, бо й борода не могла закрити його худости. Навіть О'Коннор, переходячи попри нього, не впізнав би свого давнього приятеля.

Восьмого дня Кент випадково знайшов між двома скелями малий клучочок Маретти. Він сів зворушений і пригорнув його до грудей. З цього часу в ньому зайшла нова зміна.

Кентові здавалося, що Маретта вислала йому вістку про себе. Він вірив, що душа дівчини живе біля нього, розпалюючи його серце новим огнем. Вона відійшла, але й вернулася до нього. Кент був переконаний, що дух Маретти не покине його аж до смерті. Його очі зясніли, немов би Маретта була при ньому.

Тієї ночі Кент спав у скельній щілині останній раз. Обнявши раменами дорогий клуночок, він так і заснув. Наступного дня він вирушив на північний схід.

П'ятого дня з того часу, як Кент покинув околицю Андрія Буальо, він зустрів метиса, в якого виміняв за свого годинника рушницю, набої, накривало, трохи борошна й деякі речі для готування їжі. Так забезпечений, Кент без вагання пірнув у глибину лісів.

Колись найбільш охайна людина з Н-ської дивізії, Кент був тепер у лахмітті, з патлатою бородою, і реалізував свій намір бути самотнім та якнайдалі відійти від ріки. Припадки зводили його деколи з метисами або з індіанами, але він говорив з ними лише декілька слів і поспішно відходив.

Не зважаючи на те, що погода була гарна і тепла, Кент кожної ночі розкладав мале таборове багаття, бо при вогні він краще відчував присутність Маретти. Тоді він розгортав клуночок, брав до рук кожну річ і розглядав усі дороговці, що належали його коханій. Він милувався ними, головню маленькими черевичками, які опісля старанно загортав у тонку березову кору. Кент був готовий боронити ці речі навіть ціною власного життя, дякуючи Богові за ласку, що ріка не все забрала у нього.

Кент намагався пригадати собі всі Мареттині вчинки, кожне її слівце, всі вияви ніжності, яких він зазнав. Кожного дня вона ставала для нього більш реальною. Він завжди відчував, що вона маршує разом з ним, рука в руку. Ця її присутність заставляла його вище підносити голову, випинати груди й знову дивитися сміливо життю в очі.

Початок осені застав Кента в околицях Глибокого Озера. Опісля взимку він познайомився з одним французом і аж до лютого вони полювали разом. Кент шанував француза, але не зрадив йому нічого з своїх таємниць, ані не виявив бажання, яке наростало в нього. А це бажання ставало все більше, впарі з тим, як наближався кінець зими. Кент думав про нього вдень і вночі. Він хотів іти до дому.

Це слово ніяк не означало дім у Ляндінгу, чи країну на півдні. »Додому« — значило для Кента місце, де жила Маретта.

Маретта, що її тіло забрали річні скелі, повернулася до себе, там недалеко підніжжя Північних гір, туди, де простягається Долина Мовчання. Туди гнала його душа Маретти, прохаючи не баритися. Кент віднайшов у тому нову причину, щоб жити. Він відшукає дім Маретти, її батьків, долину, яка могла бути для них двоє раєм.

Отож, наприкінці місяця лютого Кент попрощався з французом і знову вирушив у бік ріки.

(Закінчення в наступ. числі)

ЮРІЙ ТИС

КЕРАМІКА ЛІДІЇ КРЮКІВ

Коли довідуємося, що незабаром відкриють мистецьку виставку, мимоволі асоціюється думка про образотворче мистецтво, графіку або книжку. Інші ділянки залишаються поза нашою увагою і в нашій свідомості, можна сказати, вони майже не існують. Тому, в нашому духовому житті, виставка керамічних студій Лідії Крюків була чимсь новим і для публіки подією небуденною тим більше, що виставлені праці відзначалися високим мистецьким і культурним рівнем.

Названа виставка відбулася в обширному приміщенні Товариства «Прогресу» в Буенос-Айрес, у днях від 6 до 20 вересня 1958 р., і на відкритті зібрала добірну численну публіку. Виставка складалася з праць двох наших мистців — малярки Ольги Гурської*) та її дочки Лідії Крюків.

Л. Крюків: студії з трипільської культури.

У звичайному розумінні, праці Л. Крюків (керамічні експонати підписані монограмом ЛК) не є випалюваною керамікою, а тільки розмальованою і покритою барнісом, бо мистець насьогодні не диспонує відповідним технічним устаткуванням, ні не має можливості випалювати свої вироби.

*) Про творчість Ольги Гурської була стаття у «Визвольному Шляху», ч. 2, за лютий 1957 р., стор. 225-229.

Проте виставлені зразки до омані нагадували випалювану кераміку, і можемо тільки побажати, щоб студії Лідії Крюків та її наміри здійснилися на користь нашої культури.

Лідія Крюків має талант і працьовитість, вартості без яких не може існувати і розвиватися творча людина, має належний інтелект і культурний рівень, що засадничо рішають про тривалість її творів. Треба теж згадати ціну мистецьку атмосферу, яка панує в домі її батьків; без дружньої духової атмосфери не можна собі уявити ні позитивної праці, ні успіху мистця.

Студії Лідії Крюків — це цінні мистецькі твори, сперті на базі зразків керамічної творчості України з різних епох її культурного розвитку. Побіч відтворення трипільської доби в кераміці і «фігурках», знаходимо здебільша оригінальні композиції Л. Крюків на цих мотивах; далі йде скитська культура, княжа доба, козацьке барокко і врешті композиції на тлі полтавського та гуцульського керамічного мистецтва. Так, отже, у творчості Лідії Крюків знаходимо символізовану тяглість культури наших земель упродовж тисячоліть, чого під цю пору ніяк не можна здійснити на батьківщині. В цьому, вже поза мистецькому аспекті, теж лежить цінність праці Лідії Крюків. Може не в матеріальному, а в духовому розумінні ця виставка є свого роду культурним Рубіконом для історії українського мистецтва.

Володимир Ласовський, у тижневику «Наш Клич» (у числі від 26. 9. 1958 р.), дав працям Лідії Крюків, між іншим, таку оцінку:

«Естетично-творча атракційність показаних праць полягає на своєрідній інтерпретації даного мотиву при суворому придержуванні його закономірностей. І так, у трипільському циклі гідне підкреслення відчуття прикметності йому своєрідного ритму та неповторності орнаментальної фігури, при чому спосіб кладення його на овалі черепа виявляє велику впевненість мистця, темперамент упарі з глибоким пієтизмом до духу епохи, тонкою інтуїцією і вибагливим смаком.

«Те саме є, наприклад, з гуцульською орнаментикою. Подивувідна легкість передачі регіонального «почерку» сугерує глядачеві автентизм даного стилю, а одночасно розкриває талант авторки не затрачувати в стилістичній інтерпретації власної особовості.

«Абстрагуючи від керамічної поліхромії у Лідії Крюків, стверджуємо вмілість лінеального і площинного komponування, рисункову витонченість і чималу кольоритну культуру».

Така сконденсована і речева оцінка з боку нашого відомого мистця і знавця вповні вистачає, щоб кожний усвідомив собі, який поважний вклад в українську культуру дає своїми працями Лідія Крюків. Мені залишається подати враження і те мистецьке хвилювання, що його роблять згадані твори на глядача.

Кожна людина є свідомо чи підсвідомо зв'язана з традицією свого народу, хоч дуже часто не спостерігає тих містичних впливів і про них мало що знає. Тому велика ласка спливає на мистця, який своєю творчістю наближає людину до минулого її нації, сколює її душею і приносить до її свідомості традиційні цінності людської душі.

Лідія Крюків не тільки робить нам доступною творчість минулих епох України. Вона зуміла видобути і відзначити типічну своєрідність української кераміки в давнині, поставила її на прю із сучасними стилями і з цього порівняння вийшла переможно. Головно трипільські зразки роблять враження цілком модерних творів, ба що більше: коли більшість модерної кераміки стає в короткому часі байдужою, а то й плиткою для глядача чи власника, то керамічні твори, сперті на старій культурі України, є завжди живі, завжди хвилюють людину і врешті стають чимось — мистецьким предметом, з яким людина просто не хоче розлучатися.

Таке усучаснення нашого керамічного мистецтва убагороднює і поглиблює наші почуття, наближаючи нас до далеких предків, ставлячи перед нами їхнє життя, їхню творчість і, врешті, дуже цінний факт духового і кровного споріднення з ними.

Лідія Крюків розмальовує свої студії за зразками трипільської культури, а її пензель видобуває для нас старовинну ритміку і чар кольориту цієї доби II-го і III тисячоліть до Р. Х. У легкій орнаментиці, у гротескових постатях тварин, у невинній лагідності ліній бачимо перед собою ці давні генерації предків; нас охоплює якась чарівна і неспокійна туга та жаль, що так мало знаємо про них. Із студій Л. Крюків ми довідалися одне: творити такі речі цілими родами — значить співати пісню радості, жити в неповторному щасті.

Не диво, що праці Л. Крюків публіка просто розхопила, експонати стали зараз першого вечора власністю багатьох громадян. Усі ми, хоч читали про трипільську культуру, хоч бачили на ілюстраціях шматки черепків, видобутих під час археологічних розкопів, — тут уперше побачили цей давній стиль у працях нашого мистця. Таке наставлення суспільності є доказом, що Лідія Крюків своєю творчістю промовила до земляків та зуміла без слів викресати сантимент до культурних виявів батьківщини. Це теж свідчить, що в нас існує невидна потреба мистецької атмосфери, існує почуття естетики і глибоке зрозуміння традиції. XIX століття нав'язувало у нас до козацьких часів; доба князів і лицарів була нам чужою. Цю порожнечу використав хтось інший і сам одягнувся у пишні шати Київської держави. Не минуло сто років, і ось душа нового українця однаково хвилюється і козацькою, і княжою, і перелістричною культурою. Таке ствердження, виявлене працями Л. Крюків, є для мене, а думаю, що і для всіх нас, пробним каменем вартостей захованих не раз дуже глибоко в серцях наших земляків.

Л. Крюків: зразки кераміки з орнаментикою княжої доби.

І ще одне з'ясовує нам виставка Лідії Крюків: кожний мистець матиме успіх, коли його творчість стоїть на високому культурному рівні. Це можна було теж завважити з нагоди виставлених праць Ольги Гурської.

Студії Л. Крюків з доби трипільської культури захоплюють глядача не тільки тонкістю рисунка і відчуттям ритміки орнаменту, але теж майстерністю кольориту просто казкового відчуття. Це часи наших незаних предків, коли творилися легенди і перші прояви наших народних звичаїв. Може, в тих тисячоліттях появились перші перекази про багатирів, що опісля оформилися у билини про багатирів-героїв:

«Кінь під ним наче лютый звір — бурий, волохатый. Грива на лівий бік, до самої землі. Сам він на коні як ясний сокіл. Срібна зброя на могутніх плечах. А кінь броду не питає — коли річка в цілу верству п'ягатирів, він скаже з берега на берег!»

Часи таємничих амазонок, жінок що воювали на конях, роди славетних роксолан, що їх хмельничани уважали своїми предками — це вже пізніші часи. Побіч трипільських студій Л. Крюків, завважуємо невеличкий глечик — і яка різниця: ще переживаємо радісну, легку гру ліній, а вже вдаряють нас повага і спокій рисунка, може й монументальність інших часів: скитської імперії і відомих «побратимів», устилізованих для кераміки.

Княжа доба захоплює своєю повагою і суворістю стилю та примушує спинити нашу увагу на душі українського середньовіччя, що його так майстерно схопила Л. Крюків. Скований у металі лицарської зброї динамізм, напруга боротьби символізована наче кованим у княжих бронях тризубом, синь емалії і золото бронзи, кольорові заставки рукописів на пергаменах — увесь цей світ, перенесений на кераміку, незвичайно контрастує з невинністю трипільського орнаменту. Рисунок Лідії Крюків віддзеркалює своєю силою нову добу, тверду своєю снагою і лицарською терпеливістю, дивну своїми мріями про здобич і святість. Коли розглядаємо тарілки, розписані містичним тризубом, і глеки, ткані золотом ілюмінованих рукописів, — нагадуються нам простота лицарських гербів і родові знаки вириті на щитах.

Козацьке барокко! Л. Крюків відзначила дуже тонко багатство орнаменту, буйність і непосидючість бароккової людини, заплутаної, як і її мистецтво, в питання буднів й ідеалів, готової несподівано сягнути до найвищих висот жертви і чину. Гуща бароккових ліній — це наче поплутане віття, освітлене сонцем, де в тінях і світлах вібрує буйне життя. Це козацькі жупани і делії та блиски лез самоцвітних шаблук, це віртуозність будівництва і «Річпосполита Козацька з Його Милістю паном гетьманом славного Війська Запорозького». Цей світ відкриває нам Л. Крюків у своїх дуже декоративних орнаментах і тендітних, сповнених музичною гармонією, кольорах.

Не менш по-мистецьки передає нам Лідія Крюків стилізації полтавського рослинного орнаменту та типові темпераментні особливості гучульської кераміки.

Мені припала честь відкрити виставку і привітати Ольгу Гурську та Лідію Крюків від громадськості. Я звернув увагу на те, що мистецьке надбання Л. Крюків здобує студіями і збагачене знанням старовинного українського мистецтва. Тільки праця оперта на національні духові скарби може дати мистцеві визнання й успіх та допровадити його до вершин власного своєрідного вияву. Тільки такі мистці можуть відродити українське мистецтво до цієї міри, що воно матиме свій український стиль, яким безспірно зможе заступати у світі нашу вікову духову культуру. З повною відповідальністю я ствердив, що Лідія Крюків має почуття мистецького обов'язку і вміє передати і нам своє захоплення та свою любов до рідного минулого. З такими прикметами духу вона може з вірою глядіти у дійсність.

Ми не можемо забувати, що наші люди на нових місцях поселення живуть подекуди в добробуті, але всюди переважає духовна порожнеча. Чомусь-то сподобалася нам така західня людина, яка живе без духового зв'язку з іншими, «затомізована», безтрадиційна. Вільний час вона використовує здебільшого для легкої розваги, бездумної і безцільної. В той час, коли техніка прорвалася у космічні простори вселенної, більшість наших людей благоденствує у ситості, як і колись ті наші діди, яким до щастя вистачали полтавські галушки.

Л. Крюків: студії з народної кераміки.

На щастя, є і в нас люди доброї волі. Вони виявляють належний потенціал духу, вони добре знають де їх місце і про що повинен дбати сучасний українець: повернути з хаосу плиткого матеріалізму в упорядковану систему духу. Ціною повороту є тверда праця. В духовій історії існує закон маяка, і ми знаходимося у зворотній його точці. Писання деяких наших літераторів, поетична творчість, мистецькі появи, нові люди — все це вказує, що наш культурний маяк повертається наново в бік українського homo sapiens. Праці Ольги Гурської і Лідії Крюків скріплюють нашу віру в те, що такий, а не інакший, є духовий шлях наших днів.

В. ДЕРЖАВИН

»ПОПІЛ ІМПЕРІЙ« ЮРІЯ КЛЕНА НОВІТНЯ СПРОБА ПЕРЕОЦІНКИ ЙОГО ПОЕЗІЇ

(Продовження, 4)

Поема в терцинах починається з того, що поет одержує від тіні Дантової наказ — іти за нею крізь пекло советських »страдних шляхів« і засвідчити перед людством усе, що він має побачити. Данте звертається до поета:

Щодня мої розширені зіниці
Впивають ті страхіття і жахи —
Все те, що і в кошмарах нам не сниться.
Нехай мої часи були лихі,
Та не були вони такі ще підлі,
Такі до скарг і до благань глухі,
І тих пісень, які вже всім набридли,
Від нас не вимагали владарі,
Не їздили на людях, як на бидлі.
Тепер підносять глас газетярі,
А не співці, сівілли і пророки.
Як всевидюче око угорі,
Якась потвора, чудище стооке,
За нами стежить пильно день і ніч,
Думки відгадує і числить кроки.
Як рветься вільний дух мій звідси пріч!
Та далі я спостерігати мушу
І сатану зустріти віч-на-віч.
До Бога простягну я мертву душу
Та вопіяти буду: »Відживи!«
І може, криком тим Його зворушу.
А хочеш від Амуру до Неві
Пройти зо мною страдними шляхами?
Он п'ятьма вже клубочиться, диви! —
А я стояв без думки і без тям;
Мені простяг він руку і повів
Крізь темний бір якимись манівцями,
Туди, де простір мороком чорнів.

Тим самим мотивом »поетичного свідцтва« ціла поема й закінчується (за нормою класичної композиційної симетрії):

— Тобі наказ

Дається йти за обрій цього поля.
У снах ти будеш бачити нераз
Широкий, мертвий обшир оболоні
І сонце тайг, димчасте, як топаз,
І тих, чие життя є ряд агоній.
Твій мозок є літописом живим.
Отож іди й будь свідок безсторонній. —

Драстичні описи тортур і конання чергуються в поемі з похмуро-величними пейзажами Арктики:

На схід за Єнісеєм повноводим,
Там, де на півночі кінчався бір,
Ген до морів, що криті вічним льодом,
Лиш бовваніли купи мерзлих гір.
Там вітер подувом холодним студить
Навіки скутий кригою Таймир.

Рівнина мертва, де весна мов грудень,
 Яку минула Божа благодать,
 Яку укрила крижана полуда
 Й де голі скелі гребенем стирчать...
 Людей в ті нетрі гнали мов товар.
 Коли ж вони вмирали там, як мухи,
 На шар мерців новий ложився шар.
 В бараки їхні, в шатра вітер дмухав,
 Заносила їх снігом заметіль,
 Морозом сковувало їхні руки.
 Їх шержень крив, як мертву рибу сіль.
 І снилися їм знайомий степ, дорога,
 Весна і вітер теплий рідних піль.

До найблискупіших місць твору належать уявні зустрічі поета з чільними представниками українського письменства й мистецтва 20-их років, що перебували (аж до своєї остаточної страти, абож смерті від виснаження) по далеких концтаборах; з них епізоди присвячені Миколі Зерову, Павлові Филиповичеві і Михайлові Драй-Хмарі, особливо цікаві тим, що в них майстерно використовується численні рядки й вислови з віршів самих тих трьох поетів (поширена в пізньоантичній і середньовічній поезії літературна форма т. зв. центону). Поза цими гідними вијавами поетичного піетизму до замордованих київських неокласиків, на особливу увагу заслуговує ще й хвальне слово на честь Лєся Курбаса (про якого десь у середині 30-их років була чутка, начебто він працює на далекий Півночі за поронника):

Спитав я: »Хто ти?« й відказав він глухо:
 »Був з мене Мельпомени вірний жрець,
 Що не достежив, звідки вітер дмуха,
 Тому чекаю тут на свій кінець.
 Тобі відоме це ім'я: Лєсь Курбас.
 Сам Аполлон надяг мені вінець,
 Бо я втіляв і радощі, і журби
 У постатях мінливих на кону.
 А нині теж до мене линуть юрби:
 Туди й сюди хиткий порон жену.
 Хароном я зробивсь у царстві тіней;
 Свою жорстоку долю не клену:
 Не жду визволення, не жду відміни,
 Бо знаю: не вертається назад
 Ніхто з цієї мертвої країни».
 Біль серце обкрутив мені, як гад;
 Не розумів я тих страшних містерій.
 Я знав: був Курбас лицарем без вад,
 А Сінклер з Кайзером в Есесесері
 Собі проникливого тлумача
 Знайшли в тім геніяльнім режисері.
 Хто ж і за що підніс над ним бича?
 Де, де і як до тої таємниці
 Знайти мені, немудрому, ключа?
 Невже є злочином, який з дзвіниці
 Гуде, отой від Бога даний хист?
 Хіба ж його повинен у в'язниці
 Спокутувати майстер і артист?

Значне місце займають у поемі символічно інтерпретовані образи зоряного неба — такі значущі й глибокодумні в цілій віршованій творчості Кленовій; порівняймо зокрема повторність образу сузір'я Оріона в поемі »Синові« (в »Каравелах«, датовано березнем 1943 р.), образ сузір'я

Лебедя наприкінці поезії «Стм'янілий місяць, сніг і парк самотній...» (там само, датовано 24-им лютого 1943 р.), а особливо довший вірш «Сузір'я», датований серпнем 1945 р. і включений у розгляданому виданні — без цього заголовку і, здається, навряд чи на достатній підставі — до IV частини епопеї; за своєю ідейною тематикою, він значно ближче пов'язаний з мотивами «Каравел», не містить абсолютно нічого такого, що спеціально стосувалося б до років по 2-ій світовій війні, складає цілком закінчену й самовистачальну одиницю, а зрештою безперечно становить один із шедеврів Кленової медитаційної лірики:

Вони ж ті самі тут, ясні сузір'я,
Які світили між подільських лон.
Поглянь, он осявають верхогір'я
Кассіопея, Віз і Оріон.

— — — — —
Ти стратив все: лише зірчає небо,
Мов плахту дорогу, в дорогу взяв.
І що тобі, бездомному, ще треба?
Вже у дитинстві в ньому ти втопав.
Куди б ти не пішов, потужний вітер
Тобі несе сузір'я рідні вслід,
І скрізь, і завжди над тобою світить
Знайомих обрисів іскрястий цвіт.
І де б ти не блукав, у кожному краї
Той самий напинається намет.
О, скрізь під рідним небом спочиває
Жебрак, мандрівник, лицар і поет.
(«Батьківський край у згарищах чорніє...»)

В II частині епопеї подібні «астральні» образи є композиційно вмотивовані летом Дантової тіні й поета в їх мандрах понад підсовєтськими просторами:

У небесах, блідих, мов з алябастру,
Великі зорі вихором неслись.
Поринувши в якийсь блаженний настрій,
Я злинув, хмарию повитий, в вись.
Буючи в щасливому спокої,
Ураз почув короткий крик: «Дивись!»
На промінь Андромеди голубої
Мчав рятівник Персей, для покоління
Прийдешніх символ волі золотої.
Від нас лягла на землю темна тінь.

З усіх чотирьох частин епопеї (до п'ятої належить, за розгляданим виданням, лише один вірш радше заключного характеру) тексти II частини були досі опубліковані в найменшій кількості — не більше однієї десятої. Теперішня інтегральна її публікація повинна б відразу звести на рівень тенденційні й демагогічні спроби неохвильовистської та іншої критики на еміграції відсепарувати в абиякий спосіб автора «Попелу імперії» від решти київських неоклясиків — і то здебільшого з прозорою метою зменшити тим самим епохальну питому вагу славного «п'ятірного грона», нелюбого неохвильовистам та «діалектикам» через свій, як на їхню думку, «брак революційності», під чим насправді слід розуміти принципово негативне ставлення неоклясиків супроти всякого — хоча б і «національно» підфарбованого — комунізму та т. зв. «пролетарської революції». Варт нагадати, в зв'язку з цим, слова самого Ю. Клена: «Ви пишете — шкода, що Микола Костевич (Зеров — В. Д.) не прочитав «Каравел». Так, шкодую і я. Його думка і слова були б мені найдорожчі за все. А найбільш я радів би тому, що він знав би, що я нео-

клясичну традицію, ним культивовану, не занехаю, а поніс на Захід, в Європу».1)

III частина «Попелу імперій» присвячена історичним подіям 1933-1945 років. Складена з великої кількості окремих ліроепічних та ліричних поезій, дуже різноманітних щодо розміру та строфіки, ба навіть — на відміну від I частини — щодо величини, вона, попри публіцистичний виклад деяких сатирично трактованих деталей, в цілому зберігає, за своїм стилем, справді клясичну пластичність і барвистість поетичного образу. Досить, щодо цього, навести, як зразок, таку драстичну й своєрідну інтерпретацію історіософічного сенсу нацистської емблеми — свастики:

Червоні тут і там прапори,
Та з чорним знаком білий круг
Став колесом прудким історії,
Усе втягаючи в свій рух.
І як шаленець у недугі,
Все швидше, швидше кожну мить
Зубчастий хрест у білім крузі
Кружляє, крутиться, мигтить.
(«Струнка колона Перемоги...»)

Як і в інших частинах епопеї, Клен і в цій третій значно поширив, у процесі мистецької творчості, первісний план твору. Це можна бачити з його вже згаданої вище нотатки «Про генезу поеми «Попіл імперій», де він каже, між іншим: «Третя частина охоплює наші часи: початок і розвій гітлерівства, друга світова війна, руїна Європи, берлінська катастрофа, сучасність». В Гітлері автор побачив посланця Люцифера, що явився народові в блискучих ризах антихриста, якому владними чарами вдалося зачарувати натовп і повести його за собою. Як Христа спокушав у пустелі Люцифер, так спокушав він вожда, і той, спокусі улягши, вступає на шлях катастрофи».

В останніх рядках очевидно йде про поезію «Там, де над Зальцбергом синів простір...» (надруковану первісно під заголовком «Люциферова спокуса» в «Літаврах», ч. 3, 1947 р.), яка мала, за первісним задумом, правити ніби за центральний мотив цілої III частини. Проте в дальшому процесі складання твору головна композиційна вага пересунулась на образи 2-ої світової війни, супроти яких попереднє зображення генези й розвою «третього Райху» править лише за вступний, хоч і просторо розроблений складник III частини, що закінчується патетичним і сповненим гомерівських ремінісценцій переходом до воєнної тематики:

Прядуть хапливо злої долі пряжи,
Аж веретенця скачуть у руках,
І вже ридають-плачуть Андромахи
По селах і містах.

Пригорне всіх загальна братська яма,
І згнєблених не урятує тіл
Спізнілий плач безсилою Пріями,
Лобзачючого діл.

Отже дуже значну й композиційно визначальну частину тематики III частини епопеї становлять воєнні події східного фронту 1941-1945 років, подані в монументальних образах клясичного епосу:

Від Сталінграду котиться лавіна
За Дін і за Дніпро... Палають ватри.
На білий сніг ллючи червоні вина,
Знов ставить Темуджін лиялі шатра.

1) З опублікованого М. Орестом листа Ю. Клена від 27 листопада 1944 року до письменниці Галини Карпової («Україна і Світ», ч. 5, Ганновер 1951).

2) Пізніше, проте, вся «сучасність», себто тематика повоєнного часу, була перенесена до IV частини.

З Бреславля поїзди летять на Прагу
Крізь вітер крижаний, мороз тріскучий³⁾,
Ревуть, немов страшні звіри від спраги,
Що їх ловець жене на мертві кручі.

Цей епічний тон викладу раз-у-раз переходить у мітотворчу символізацію, як це взагалі є властиве для історіософічної структури цілої епопеї; отак і по зображенні кінця фюрера:

Б'є в мури гул ворожого прибою.
Стає все вужчим обруч виднокругу.
Та тіло того, що не знав спокою,
Не дано на поталу і наругу.
На лоб строптивє пасмище волосся,
Втопивши погляд свій у мертвий камінь,
— Як у старій легенді Барбаросса,
В підвалі вождь чекатиме роками
Нового вихорю, нової бурі,
Щоб, ставши досвідом і віком старший,
Європі на ювії клявіятурі
Суворо грати переможні марші.

Демонічний характер гітлеризму кілька разів акцентується повторним мотивом «бісів у чистому полі», які й під час найбільших успіхів фюрера віщують йому неминучу загибель. Цей мотив, уже якоюсь мірою антиципований наприкінці 7-го (передостаннього) уривка «Прологу» («Щезли доли, щезли кручі, Сипле в вуха сніг колючий, Заметілю сніговиця, Дме у мерзлі лиця») — повторюється в III частині — з віртуозною майстерністю варіацій — чотири рази: спершу після картини нацистських агітаційних зборів з Гітлеровою промовою:

А за обріями глухо,
Наче вітер-завірюха,
Виють-виють духи:
»Ми вже тут;
О, ми люті,
Та ще скуті.
Тільки вичаклуй із пут,
Визволи на волю,
Ми тобі здобудем долю«.

Вдруге — після картини паради нацистських «штурмовиків» (SA):

Тільки десь у полі глухо
Знову вітер-завірюха,
Знову демони стовухі:
»О, ми чуєм,
Ми чатуєм.
Щезнуть доли, щезнуть кручі.
Рвіть прапори на онучі,
Буде холод, холод сучий!«

Утретє — по захопленні влади Гітлером:

А за мурами, у полі
Виють біси, виють голі,
Як безкрилі кажани:
»Почекайте ще весни,
Будуть, будуть буруни.
Будуть, будуть літні спеки,
Ще погірємо пашеки.
Трете царство недалеко,
Сплине, сплине, мов у сні,
В фосфоричному вогні«.

І нарешті — в найбільш розгорненому і метафізично акцентованому

³⁾ В розгляданому виданні надруковано «в мороз тріскучий». Сподіваємось, що цей стилістичний огріх є лише наслідком недогляду.

вигляді — за максимальних воєнних успіхів фюрера на східньому фронті, коли »вже йому з глинястих жовтих вод шле Поволжя випари болот«:

Але в полі, в полі глухо
Вилють біси висловухі,
В лиця дишать заметілью,
Снігом сиплють, наче сіллю,
В очі, в очі, в очі,
В чорний морок ночі,
Крильми мають, мають,
І співають, і співають:
»Сили куті
Ти розгнуздав,
Сили люті
Як титан —
І не ти вже пан.
Горе, горе!
Ти розгнуздав
Гураган,
І Ормузда
Зборе, зборе
Аріман«.

III частина епопеї відрізняється композиційно від усіх інших тим, що до її складу входять три довші твори, які суттєво існують цілком самостійно і посідають усі мислимі ознаки окремого поетичного твору. З епопеею в цілому вони пов'язані лише тематично, але свою мистецьку вартість осягають самі з себе. Ми не знаємо, в який спосіб Юрій Клен розв'язав би оце естетичну антиномію »мистецького твору всередині іншого мистецького твору« в евентуальному зажиттєвому виданні епопеї; але оце посмертне видання намагається розв'язати її в найгірший спосіб: воно її навіть не ігнорує, але замовчує. Дотичні три окремі твори надруковано без заголовків, хоча ті заголовки є санкціоновані самим автором, який систематично оголошував їх, читаючи — і то по кілька разів — ті твори перед ширшою українською аудиторією; але навіть у редакційних примітках про це немає найменшої згадки, хоча редакторів видання факт існування заголовків — щонайменше, у власному прилюдному читанні Юрія Клена — ніяк не міг бути невідомим.

Отже — акт рідкісного свавільства з боку редакції видання і цілковите порушення авторового творчого задуму. Щоправда, в двох випадках це свавільство навряд чи може спричинитись до дальших негативних наслідків, бо дотичні твори вже були раніше опубліковані окремо, під своїми заголовками, отже напевне під ними й увійдуть у скарбницю української поезії. Це є:

1. Баяда »романтичного« типу »Пан Твардовський« (»Над парком Саксонським кудлачиться тінь...«), де поет подає той традиційний образ чорнокнижника і його фатальний для нього самого пакт з дияволом, як алегоричну характеристику імперіалістично-авантюристської передвоєнної політики »мощарствова« Польщі:

Подумай про п'ятий трагедії акт,
О пане Твардовський, чарівнику-пане!
Навіщо зв'язав тебе з чортом контракт?
Куди ти женешся у далеч багрянну?
Який там на тебе чатує кінець?
Хоч біси коряться людському заклаттю,
Та щойно надійде лихий реченець —
І майстра вони роздирають на шмаття.
Невже ти не знаєш у темному сні,
Що кінь твій баский, на якому ти скачеш,
Лише намальованим є на стіні?
Невже ти не тямиш? Невже ти не бачиш?

2. «Прокляття цадика» — поема на 56 чотирирядкових строф, в жанрі історичних поем Леконта де-Ліля; що цей сам у собі вповні закінчений ліроепічний твір опубліковано в розгляданому виданні без окремого заголовку — річ надзвичайно дивна, бож він навіть містить перед своїм першим рядком («Великий цадик і товмач талмуду...») спеціальний епіграф з Лесі Українки. Багато в чому характеристична для поезики пізнього Клена, ця патетична поема постала за останніх років його життя, але ще перед поемою «Еней» (до якої зараз перейдемо), бо в цій останній вже згадується «великий цадик, що проклинає той порядок, який завів німецький вождь», і який своїм ритуально здійсненим самогубством магічно викликає руїну третього райху. Складене консеквентно в стилі парнасізму Леконта де-Ліля (як найближчий прототип, можна назвати його поему «Каїн»), «Прокляття цадика» зайвий раз доводить щільну спорідненість київського неокласицизму з французьким, включно з певним тяжінням цього останнього до трагічної тематики, а тим самим виявляє й хибність поширених уявлень про психологічну «врівноваженість» та «гармонію», як начебто суттєві властивості українського неокласицизму взагалі.

Значно гірше відбивається згадане вище редакторське свавільство на третьому самостійному поетичному творі, включеному до складу III частини епопеї — на трагічно-бурлесковій епічній поемі «Еней», бо, поперше, вона досі (за винятком нечисленних цитат) не була опублікована, а подруге, вже сама має досить складну композицію: головний текст складається з 102 десятирядкових строф чотиристоновим ямбом, але йому передують три вступні поезії іншим розміром, і є ще вставний вірш (на 16 чотирирядкових строф) на честь О. Ольжича, теж іншим розміром. І ввевь цей просторий поетичний комплекс (який займає в розгляданому виданні 36 сторінок друку, отже навіть кількісно дорівнює одній десятій цілої епопеї) редакція видання зажалялась нічим не виділити, як окремий поетичний твір, а в огляді позначити його лише за першим рядком поеми («Вже минаємо Поділля...») Інакше кажучи, редакція зробила сливе все, від неї залежне, аби заховати від читача існування окремої просторої поеми «Еней» — аби цей шедевр Кленової поезії лишився й надалі непомітним у складі епопеї «Попіл імперій» і мало кому відомим. Так воно, можлива річ, і буде.

Само з себе зрозуміло, що засадниче не слід поширювати таких заголовків, які не походять від самого автора даного літературного твору, але виникли якось «анонімно»; проте є й твори, за якими вже цілком закоренився певний не автентичний заголовок, напр., «Праосінь» М. Зерова («Як ніжна праосінь, ти йдеш моїми снами...»), «Вік бронзи» або «Чотири віки» О. Ольжича («Був же вік золотий, свіжі, проткані сонцем діброви...»), «безіменна» віршована драма Є. Плужника з умовним заголовком «Шкідники». А головне — заголовки «Пана Твардовського», «Прокляття цадика», «Енея» (мабуть, і «Сузір'їв») таки є автентичні, і як установлені — бодай усно — самим автором, вони повинні б бути узгайдені, принаймні, в примітках.

Поема «Еней» становить поза всяким сумнівом найоригінальніший і стилістично найрафінованіший більший твір в усій літературній спадщині Кленовій. Це стилізована під «Енеїду» Котляревського подорож поета, в супроводі самого Енея, крізь пекло контаборів та інших катівень третього райху — тематична паралель до «дантівської» подорожі поетової в II частині епопеї⁴), а стилістично — небувалий в українському письменстві і віртуозно здійснений Кленом жанр трагічного бурлеску, в якому жаклива тематика, контрастиво відтінена шибеничним гумором викладу, набуває якоїсь унікальної в цілій світовій літературі — подібної хібащо до «Валяди повішених» та інших аналогічних творів Франсуа Вільйона — справді макабричної виразистості — тієї, від якої, за вульгарним висловом, «мороз по шкірі йде»; бо — як сказано в самій поемі —

⁴) Вже на цій підставі повинна трактуватись, як окрема частина епопеї.

Кушток як зо дві випляскуєш,
Як з ними бенкет поденькуєш
І в буркоті закендюють,
Міракуля перед очима
Поплинуть нубілями диму
І будуть сангвіне кропить.

З жаху на лоб поочать лізи,
В душі біжак проморозить!

Наведемо тут, як особливо драстичний зразок, опис німецького конц-табору для полонених в Україні (начебто під Лозовою) восени 1941 р. і безпосередньо пов'язане з тим визначення жанрової лінії поеми словами самого автора:

»Дивіться, ось уже наш табір!«
Сказав Еней. Навколо дріт
Колочий тятся. Діти й баби
Юрбилися біля воріт,
Своїх людей там виглядали,
Чоловіків, батьків шукали,
Які потрапили в полон.
Не запитавшись у сторожі,
Ступили ми за огорожу,
І не було нам перепон.

Там скрізь розкидані лежали
Зчорнілі, бряклі стовбури,
І мовив я: »Тут дров чимало,
Іх вистачить на зими три.
Які колоди довжелезні!«
І рік Еней: »Це миттю щезне.
Щоб ліпше ском огорнуть.
Вдягніть но Ваші окуляри!
Не дрова то, а трупи. Зараз
У спільну яму їх шпурнуть.

Щодня від голоду й морозу
У нас вмирає п'ятдесят.
Небіжчиків (пробачте прозу!)
Товариші позбавлять шат.
Навіщо ж мертвим ті одежі,
Коли вже не дошкулить нежить!
Он у всі сторони стирчать
Мерцям залякли ноги й руки:
Прийдеться чобітьми пристукать
І все рівненько притоптать«.

В кошару ми попростували,
Яка скидалася на морг.
Там продавали й купували,
Точивсь таємний, тихий торг.
»Як труп ще теплий після смерти,
Йому нирки, печінку й серце
Вирізують. Вони смачні.
Голодний люд — на все він ласий,
На цигарки міняє м'ясо«,
Так пояснив Еней мені.

»Все причандалля, непотрібне
Вже нам самим, ми, козаки,
Даруємо братві безхлібній.
Навіщо нам оті нирки,
На біса серце і печінка,

Коли вже не полюбить жінка,
Коли прийшла на мене⁵⁾ Морс,
Коли вже не подамся в Крим я
І вже не грітиме у тім'я
Ні ясний Геліос, ні Хорс?»

А я на це: »Як по пустині
Пекельній Дант мене тягав,
То не робив з усього кпини,
А річ поважно трактував».
»Була у Данта інша вдача»,
Сказав Еней: »Зірками значив
Шляхи він: Вас носив бурун.
Дант малював на стінах фрески,
А я даю лише гротески,
Бо я — пустотник і жартун.

Та правда тут і там та сама:
Дається тільки різний сос.
Тож відчинімо правді браму!
За неї піду я на стос.
Про істину одному дано
Вістити босм барабана
І гласом труб. Та інший гарт
У тих, що, мов сова у літі,
На глу́м беруть усе на світі,
І зброя їхня — гострий жарт.

Не буде нас носити вихор,
Як вас за гори і ріку
Носив, немов засохлий віхоть.
Та піде все в нас по шнурку
Або, як чехи кажуть, геско.
Це є не епос, а бурлеска,
Бурлеска-трагіка; тому
Все має бути, як у фарсі
Чи, може, як на дальнім Марсі.
Тож не трубитиму в сурму.

Проте Юрій Клен очевидно не був би Кленом, якби скрізь »давав лише гротески« і додержувався самого лише шибеничного гумору; і поміж безлічі макабричних образів є в поемі чимало окремих образів і цілих строф, просякнених глибокими емоціями і почуттям національної гідності; так, напр., в зображенні лихозвісного Авшвіцу:

На авті їхали східнячки,
Хоч і веселі, та сумні⁶⁾,
Горіли очі від гарячки,
А з уст летіли їм пісні.
І я спитав: »Куди, дівчатка?»
І відгукнулось: »На колядку
Туди, де не росте трава.
Мабуть, ми дуже недокровні:
Нас виряджають до газовні,
Бо вже хворієм тижнів два».
Там, не зажурені ні трошки,
В квача гуляли хлопчакі,
І грав один з них на »гармошку»,
Ногами втоптував піски.
Сказав Еней: »Ці хлопці звикли
До всього. То дорослим приклад.

⁵⁾ Саме так, а не »до мене«, як помилково надруковано.

⁶⁾ Яке майстерне, у своїй граничній простоті, »оксिमорон« (сполучення суперечних понять)!

Ім завтра заштрики дають,
 Бо діти зайві: хочуть жерти.
 Байдужі до життя і смерти,
 Вони з усмішкою помруть.
 Погляньте: мов страшне мemento,
 Чорніє там двадцятий бльо́к,
 Де робиться експерименти,
 Де в різні способи жінок
 Чужинних рас стерилізують
 І плідність власних рас форсують
 На дослідах. Большевики
 Ліквідували нас, як клясу —
 Тут ліквідують нас, як расу.
 Стискаймо мовчки п'ястуки.

Подібно до стилізованих (у формі «центону») під поезію М. Зерова, П. Филиповича, М. Драй-Хмари терцин у II частині епопеї — в «Енеї» місця стосовні до смерті О. Ольжича і Олени Теліги теж містять парафрази з їх власних віршів, при чому промова польського єпископа (ув'язненого в Заксенгаузені) про поезію та смерть Ольжича використовує переважно згадану вище поему «Вік бронзи» («Рінь», 1935) і цикл «Незнайомому воякові» («Вежі», 1940), а будучи складена чотиристоповим амфібрахом (з перехресним римуванням), входить тим самим у склад «Енея» лише як вставна частина (що навіряд чи може бути вповні виправдане під суто мистецьким кутом зору), тим часом як передсмертний монолог О. Теліги, що використовує головним чином її поезію «Лист» (присвячену Л. Мосендзові), є цілковито інкорпорований в загальний виклад поеми:

— Знайомі речі і обличчя
 Вже стали зайві і чужі.
 Я чую поклик тасмничий,
 Кружляю на вузькій межі.
 Розлило недопите сонце,
 Душа в червоній амазонці
 Мчить на коні в гарячу смерть,
 Бо не холодне умирання
 Послав Господь. Вином страждання
 Мені налив він чашу щерть.
 Я на високій стала вежі;
 Мов корабель, хай відпливе
 Життя у заграві пожежі. —

Із згаданих вище трьох вступних поезій перша — про прибуття автора до Наддніпрянщини в складі німецького війська («Вже минаємо Поділля...») та про його зустріч із тінню Котляревського під Полтавою («Біля Шведської Могили, Де я сірим вечером гуляв, Пан мені зустрівся милий, Що на пальцях ямби скандував...») — складена чотиристоповим і п'ятистоповим трохеями (чи то хорееями), що чергуються; друга («О, дні дзвінки звитяг і слави...») — про перші враження автора на Наддніпрянщині — чотиристоповим ямбом з парним римуванням; третя («Авта котяться в дощі і сльоті...») — про зустріч із самим Енеєм у Лозовій — п'ятистоповим трохеєм. Всі вони просякнені гострим сарказмом на адресу нацизму й нацистського режиму в Україні.

О, дні дзвінки звитяг і слави!
 Позаду нас уже Полтава.
 Над поганню змиришавілою мас
 Панує найдобріша із рас.

І забирають по дворах мадяри
 Все те, що не донищили пожари:
 Дрова, і свині й гуси, і взуття,
 Столи, стільці й машини до шиття.

Але водночас підкреслюється велике релігійне піднесення всієї української людности по приході німців:

Як святі місця почав ти
Оглядати, зазирни в собор:
Там лежать побиті авта —
Падло покалічених потвор.
Але людові розраду
Ми несемо на вістрях мечів:
Відновляється обряди,
Що загасли в темряві років.
Вже викопується дзвони,
Що в землі лежали двадцять літ,
І несуть жінки ікони,
Що у сховища поклав повіт.
Божу службу гучно править
Знов священик. Молиться нарід.
Як у дні старої слави,
Тягнеться містами хресний хід.

Кінчається поема — в майстерно здійсненому контрасті до всього попереднього — дружньо-гумористичними дотепами про побут М. Мухина в Празі і лірично забарвленим міським пейзажем:

Став прояснятись південь хмурий.
В кольорах Реріха мені
Заголубили сірі мури
Старої Праги в далені.
Вгорі засяяли Градчани.
А сни мої були прочани
До храму дального Краси,
До тасмничого Тибету
Душі, де мир анахорета
Сторожать гори і ліси.

Отже від Поділля крізь Кременчук і Полтаву аж до Лозової тягнеться поетів ітинерарій на схід, а далі — на захід до Дніпра й на Волинь, зображуючи нацистські звірства супроти полонених, справжніх та уявних партизанів, сільської людности, примусово рекрутованих «остарбайтерів»; далі йдуть жахи німецьких концтаборів — Авшвіц, Дахав, Матгавзен, Бухенвальд. Далі останній поворот в Україну — до Києва, де героїчно гине в гештапівській в'язниці Олена Теліга; і після цього, шляхом до Берліну — зупинка в Заксенгаузені, пов'язана з мученицькою кончиною О. Ольжича. Таким є цей віршований мартиролог української нації за 1941-1944 років, що в ньому Юрій Клен, силою творчого надхнення і рафінованої стилізації під «трагічний бурлеск», спромігся сполучити речі, засадниче слов'є несполучні — актуальну публіцистичну тематику і естетичну віртуозність мистецького оформлення. Цього в європейському письменстві либонь іще не траплялось: навіть геніальні памфлети Свіфта надто скидаються, в порівнянні з цим, на кепсько замасковану агітку; але в українському письменстві цей безприкладний осяг лишився, в політичному аспекті, марним: він не був надрукований.

Що цей на диво ефектовний і емоційно чинний твір упродовж цілого десятиріччя існував лише у вигляді двох-трьох друкованих на машинці і либонь саме стількох же рукописних копій — це справжній злочин проти поетичного мистецтва і проти української національної справи на еміграції; бо поема «Еней» — якої, за розгляданим виданням, неначе й зовсім немає, як окремої поеми! — насправді становить кульмінаційний верх цілої епопеї «Попіл імперій», і її самої вистачало б, щоб визнати в особі Юрія Клена одного з наших найбільших національних поетів.

(Далі буде)

В поневоленій Україні**Наступний етап пролетаризації селянства в Україні**

У статті «Ліквідація селянського присадибного господарства за комуністичної системи», що була вміщена у «Визвольному Шляху» в числах за липень і серпень 1958 р., ми зазначили, що зменшення селянського присадибного господарства, як і сама його ліквідація в селах України, мусить дати дуже несприятливі наслідки як для колгоспів, не кажучи вже про окремих селян, так і для міст. Ми писали, що в наслідок нової реформи в присадибних ділянках, селяни-колгоспники будуть примушені зліквідувати своє карлувате індивідуальне господарство. Зникнуть у селян корови, а то й свині, бо не буде їх чим годувати. Колгосп не зможе сам (без індивідуальних городів) дати тієї продукції, що давали селяни-колгоспники, маючи городи в індивідуальному користуванні. (Див. «ВШ.» ч. 7., 1958 р., таб. «Натурою пересічно припадало на селянський двір»).

Ми зазначали, що наслідком цієї реформи в місті буде відчуватися недостача на ринку м'яса, молока, картоплі й овочів. Якщо на ринку й буде дещо з названої продукції, то вона буде продаватися по збільшених цінах, бо буде її (продукції) обмаль. Так воно й сталося.

З советської преси довідуємося, що у вересні 1958 р. було опубліковане звернення советського уряду до колгоспів, яким їх попереджувало, що советська влада вживає заходів для зниження цін на картоплю й овочі, які продаються як правлінням колгоспів, так і окремими селянами-колгоспниками на колгоспному ринку по високих цінах. У цьому зверненні є навіть пересторога, що коли, мовляв, колгоспи не зменшать існуючої ціни на картоплю й овочі, то за зразком московської області, де вже існує 35 совхозів, які збільшують продукцію картоплі й овочів, при промислових та інших населених

центрах будуть утворені трести з совхозів, що продукуватимуть для міст городину.

У вересні і на початку жовтня 1958 р. Хрущов об'їздив деякі райони України, роздавав колгоспам і совхозам медалі та виявляв, як зазначас советська преса, невдоволення дорожнечою овочів. Тому міські управління — сказав Хрущов, — віднині будуть складати спеціальні умови з совхозом на постачання ним певної кількості картоплі та овочів.

Держава ж, із свого боку, початиме совхозам найновішої системи устаткування, надсилатиме агрономів та інших фахівців із сільського господарства.

Говорив Хрущов і про необхідність перегляду системи обліку праці в колгоспах. Як відомо, колгоспи здавали державі по твердих цінах, крім обов'язкових «поставок», певну кількість продуктів, а решту т. зв. «лишків» могли продавати в місті, на т. зв. колгоспному ринку по цінах вільних. Ясно, що після зменшення або й повної ліквідації присадибних ділянок, що були в індивідуальному користуванні, кількість картоплі і овочів, що могли попасти в «лишки» і продаватися містові, зменшилася. Колгосп теж відчув зменшення «лишків» у своєму виробництві, бо по ліквідації індивідуальних городів мусів виділити селянам-колгоспникам дещо більше картоплі та овочів. Все це вплинуло на збільшення цін на картоплю й овочі, також на м'ясо і молочні продукти, що продаються на колгоспному ринку в місті. Ось тому-то Хрущов і висловив своє незадоволення високими цінами на картоплю й овочі, м'ясо й молочні продукти. Прийшов час, сказав Хрущов, установити певну норму праці для кожного колгоспного робітника.

Отже після зменшення до мінімуму або й повної ліквідації присадибної ділянки, настає черговий етап, як ми зазначили у згаданих наших статтях, перехід селянина-колгоспника в стан звичайного робітника колгоспного виробництва з певною визначеною, кожному персонально, нормою праці. Але це буде робітник другого розряду, бо робітникові колгоспного виробництва

платитимуть лиш малий відсоток з того, що він виробить за визначеною для нього персональною нормою.

Тож колгоспи поступово переходять на стан совхозів, але матеріальне і юридичне положення селян-колгоспників буде гірше, ніж робітників совхозів, про що скажемо наступним разом.

Проф. М. Величківський

«Діти Півночі братньої Великоросії голодують...»

Започатковані в жовтні 1958 р. «урочисті святкування» 40-річчя комсомолу («Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді») продовжуються: мітингами, зборами, ухвалами і розгорненою пропагандивною акцією в пресі московські комівояжери та їх поплічники славлять «бойового помічника» комуністичної партії. На наказ Москви по містах і селах молодь складає святкові рапорти народіві й партії про свої трудові здобутки.

В слід за московською пресою ступила і преса т. зв. Радянської України, яка намагається звеличати роллю комсомолу в Україні. У жовтневому числі журналу «Вітчизна» (Київ, 1958) вміщено дві статті — «Молодь — наше майбутнє» Бориса Харчука і «За наукову розробку історії ЛКСМУ» кандидатів історичних наук Анатолія Виноградова і Арона Епштейна.

В першій статті історія комсомолу в Україні починається з того, що «народився» він у роки громадянської війни і одержав «бойове хрещення як невід'ємний і вірний загін ВЛКСМ». Цього досить щоб мати уяву, як «народився» і чим був у своїх початках цей «невід'ємний загін» ВЛКСМ, що так «самовіддано бився з інтервентами й петлюрівською нечистю». А був це набір москвської та змосковщеної молоді босячнї, яка шукала легкого наживи і служила кожному, хто давав їй право користуватися «революційними здобутками».

Комсомол в Україні не виник як самостійна національна організація, яка народжується з патріотичних почувальностей молоді, з любови до батьківщини. Він був витвором Російської комуністичної партії (большевиків), яка на своєму VIII з'їзді постановила покласти на молодь «відповідальні і почесні завдання». І так постала «підсобна організація партії» — комсомол, який від самого початку, виконуючи накази партії, був знаряддям московсько-комуністичної політики. Історія комсомолу тісно пов'язана з історією компартії та органами терору — ГПУ-НКВД-МВД. Його «невмируща слава» така ж, як і слава компартії.

Комсомол в Україні, як насаджена Москвою комуністична агентура молоді, довго не знаходив собі ґрунту. І хоч українська молодь, змушена обставинами і державними органами, вступала в комсомол, він духом був їй чужий і вона ніколи не виявляла ні ентузіазму, ні вірності його «великим ідеям».

По другій світовій війні на XX з'їзді компартії виявлено, що «в діяльності комсомольських організацій, особливо в їх ідейно-виховній роботі, є серйозні хиби. Комсомольські організації часом не вміють прилучити молодь до практичного діла, підмінюють живу організаційську роботу резолюціями, парадністю і шумихою».

Борис Харчук у статті «Молодь — наше майбутнє», пише: «Немає правди діти — до XX з'їзду партії комсомол таки послабив свою роботу серед молоді. Парад-

ність і галас, вплив культу особи завдали чимало шкоди комсомольським організаціям...» Особливо в дуже критичному стані був комсомол в Україні.

І от тоді комсомолом уважніше «заопікувалась» партія. Її різка, але «батьківська» критика дала свої наслідки:

«Молодь єдностайно прийняла заклик партії поїхати на освоєння цілинних та перелогових земель. За небачено короткий строк руками молодих було піднято 36 мільйонів гектарів цілини. Серед тисяч вихованців комсомолу на підкоренні цілинних земель невтомно працювали й працюють далі понад 80 тисяч вихованців комсомолу України. В рекордно короткий строки молоді патріоти України торік (1957 р. — Д.) спорудили 37 комсомольських шахт, пустили першу чергу каналу Північний Донець-Донбас, а нині будують ударні комсомольські домни і мартени. З величезним ентузіазмом працює молодь села, виконуючи всенародне завдання — наздогнати США у виробництві продуктів тваринництва на душу людинності».

Стільки сказав нам Харчук про визискування Москвою української молоді. А для підсилення її «совєтського патріотизму» автор каже, що вже «настав час, щоб перевідати українською мовою запальні виступи й промови Кірова, Куйбишева..., а теж відомі свого часу виступи про молодь Постишева, Косіора, Петровського та інших керівників Комуністичної партії України».

Фізичним виснажуванням та «запальними виступами» лакеїв Москви намагаються вбити в української молоді її національні почування і прагнення до духової творчості. Молодь, яка в надзвичайно важких умовах мусить працювати на чужих їй безмежних просторах Московсько-комуністичної імперії, бореться насамперед за своє фізичне існування. В неї, фізично виснаженої і стероризованої московськими погоничами, не стає вже сил до роздумування над національними справами свого народу. Комсомольці в більшості є тільки виконавцями доручень і не

виявляють жадного захоплення плянами «мудрої партії».

Б. Харчук сердиться на сучасних «українських радянських письменників», бо вони, мовляв, «неввірно ставляться до створення образу комсомольського працівника». В них той комсомольський працівник «чомусь виходить так, що він подається неодмінно заскнілим бюрократом, недалекою, обмеженою людиною». Але ж — жаліється автор, — є теж і справжні комсомольці з гарячими комсомольськими серцями, які вміють «жити і працювати по-комуністичному». Видно, що молоді з «гарячими комсомольськими серцями» в Україні дуже мало, коли письменники не можуть знайти захоплюючих комсомольських персонажів.

В другій статті — «За наукову розробку історії ЛКСМУ», що написана Анатолієм Виноградовим і Ароном Епштейном (прізвища ясно вказують на їх національне походження) — розглядається збірник «Комсомол Полтавщини в роки громадянської війни (1919-20)». Автори насамперед нарікають, що останнім часом не видавались публікації про комсомол, а вони необхідні для виховання молоді.

Збірку «Комсомол Полтавщини в роки громадянської війни» впорядкували П. І. Войко і П. Е. Семець. Впорядники вірно служать своїм «босам», коли Виноградов і Епштайн хвалять їх за «добре висвітлення братерської дружби молодих трудящих України й Російської федерації».

І саме про цю «дружбу» згадаємо, бо в цьому збірнику є дуже характеристичний ілюстративний матеріял.

В квітні 1919 р. московська комсомольська агентура провела на Полтавщині т. зв. «Тиждень сухаря». Звичайно, не для потребуючих в Україні, а для насичення своїх московських братів. У зверненні до московського пролетаріату в січні 1918 р. Радек був кинув клич: «Якщо хочете їсти, кричіть: «Смерть Раді!» (себто Українській Центральній Раді). І московські більшовики хмарою паразитів кинулись на українські землі — руйнували Українську державу, грабували хліб, терори-

зували і підкорювали своїй владі український народ. Московська комсомольська агентура на Полтавщині, не чуючись достатньо сильною, щоб силою забрати в українського населення хліб, удалась до інших методів. Відомо ж, москаль як не грабує, то жебрає. І молоді обмосковлені босяки на Полтавщині жалібно заголосили: «Діти Півночі братньої Великоросії голодують... Ми, що живемо на благодатній Україні, не можемо, не повинні залишитись байдужими до нестерпного лиха наших північних братів...»

Справді, який диявольський цинічний документ, що служив ще одним засобом для грабування українського народу, бо ті молоді босяки очевидно не обмежились самим закликом.

І стають перед очима 1921-23 роки, коли в пограбованій і знищеній війною благодатній Україні шалів голод. Коли Одеська і Миколаївська області та Запоріжжя були «під загрозою остаточного вимирання з голоду...» («Комуніст», ч. 192, серпень 1922), коли селяни Миколаївщини, погуклі з голоду, безнадійно чекали свого кінця (там же). Та не тільки південна Україна голодувала. Голодували Київщина, Полтавщина, Харківщина та інші області... Примарою стають перед очима роки 1932-33, коли московські гієни випивали останки крові з голодуючого українського народу. «Навіть забезпечений перед нервовим потрясенням світ здригнувся б, коли б почув подробиці про голод в Україні. Це не був голод викликаний природними причинами, наприклад, посухою, виливами. Ні, це був голод насаджений

людьми, пляновий голод. Я мусів замочити своє перо в крові мого серця, щоб написати у «Форверд» статті про те, що я бачив...» — писав американський журналіст Гаррі Ланг 1933 р.

Що ж робив тоді комсомол в Україні? Рятував народ від голодової смерті? — Ні, він помагав московським зайдам відбирати від уст вмираючих з голоду українських дітей останній кусок хліба. Що ж робили «північні брати великороси», спішили з допомогою голодуючим дітям «південних братів малоросів»? Ні, самі вони насичувались досхоchu пограбованим в Україні хлібом, а на станції у Москві сотні вагонів з українською городиною псувались і гнили («Пролетарська правда», ч. 194, 1933).

Оці документи голодової політики Москви в Україні та ганебної ролі комсомолу треба дати українській молоді, хай вона знає правду про «дружбу» України з Москвою.

«Комсомолові 40 років!» — галасує советська преса в Україні. Так, 40 років злочинного намагання Москви перетворити українську молодь у новітніх яничарів. Москва й тепер насаджує в комсомол України своїх агентів-вислужників, завданням яких є виховувати українську молодь у комуністичному дусі на радянсько-московських патріотів. Та дарма, молодь України, хоч і змушена вступати в комсомол, не зрікається своїх національних почувань. Любов до України і ненависть до Москви зберігає глибоко в своїх серцях, щоб у слушний час виявити їх у боротьбі за Українську державу.

»Соціалістичне будівництво«

Хто читає советську пресу або одержує листи від рідних з України, той часто зустрічає згадку про те, що багато наших земляків «добровільно» їде працювати на далеку Північ. Ми не дивуємось, що наші батьки та брати «добровільно» їдуть у Сибір, на Урал та в інші північні краї Московської імперії, бо «добровільцями» вони ста-

ють з примусу. Однак мало хто з нас уявляє собі, в яких умовах їм приходить працювати, яка каторжна робота чекає їх на далекій Півночі.

Для ближчого ознайомлення з невиліничною, каторжною працею в північних краях СРСР переповімо в скороченні статтю з журналу «Вітчизна» (Київ, вересень, 1958)

про будову Братської гідроелектростанції на ріці Ангари.

Братськ на Байкалі — глухе тайгове село. До найближчої залізниці — 300 км, до Іркутська — 600 км. Кількадесят типово пошехонських хижин. Ні доріг, ні електричного світла, ні зв'язку зі світом.

Таким був Братськ три роки тому. Заснований він ще 1630 року, коли «ратні подвиги російського народу» досягли земель бурятів і загони отамана Перфильєва там, де впадає в Ангар ріка Ока, побудували «Братський острог». Заселяли Братськ каторжанами та засланцями.

В 1954 р. більшовики задумали побудувати в тому ж Братську гідроелектростанцію у три мільйони шістьсот тисяч кіловат, стільки як має Сталінградська й Куйбишевська ГЕС, разом узяті. До 1961 р. має бути закінчена не тільки гідроелектростанція, а теж і нова залізнична станція та нове місто на 70 тисяч мешканців. Новий Братськ буде заселятися, подібно як у минулому, сучасними каторжанами і засланцями. Багато з тих, що працюють тепер на будовах гідроелектростанції вже й залишається на постійне в Братську.

Для порівняння згадаємо, що гідроелектростанції в західних країнах, потужністю вдвоє або втричі менші ніж у Братську, будуються кільканадцять або й більше років. Наприклад, гідроелектростанція в США Баулер-Дем на ріці Кольорадо, потужністю на 1 міль. 300 тисяч кіловат, будувалася майже 40 років. При цьому слід підкреслити, що праця будівників гідроелектростанцій на Заході майже вповні змеханізована, а в більшовиків стігати на найнижчому ступні механізації. Тепер можемо собі уявити, скільки робочої сили потребують більшовики, щоб на протязі 5-6 років збудувати таку потужну гідроелектростанцію. Тисячі робітників присуджені на каторжні роботи, позбавлені будь-яких людських прав. Та не тільки в Братську проводяться каторжні роботи, вони відбуваються майже на всіх теренах Півночі, поглинувши мільйони робітників. Умови, в яких відбувається будова Братської гідроелектростанції — це маленький, блідий

приклад нелюдського визискування робітників, особливо молоді, і то переважно з України.

Наприкінці 1954 р. до Братська привезено першу групу робітників. Був це т. зв. «передовий загін» з трьох сот робітників-гідробудівників. За ними прибували нові транспорт.

Кругом була безмежна тайга, суворий клімат, глушина, цілковите безлюддя. Один з робітників, що прибув на будову Братської гідроелектростанції в січні 1955 року, оповідає:

»Мороз градусів п'ятдесят... Кілька десятків брезентових наметів, а навкруги, куди не глянь, — тайга. Поставили ми й собі намета, утеплили його колодами та глицею і заходились працювати...«

І працювали, але в яких умовах?

Грузи в тайгових трясовинах і виходили з ладу машини, люди працювали, як на фронті, ризикуючи своїм здоров'ям, а то й життям, не рахуючись з часом і погодою — в дощ, сніг і в завірюху, вдень і вночі. Ночували біля вогнищ, там, де заставала ніч, місяцями не бачили над собою даху. Харчувались консервами, хлібом, та й ті одержували не завжди... Дні відпочинку витрачали на ремонт машин. Годі було розділити, де кінчалася звичайна праця, а де починалася каторжна, бо звичайна праця була неможлива без каторжних зусиль.

Почалась праця сутичкою з жорсткою природою тайги. Її рубали сокирами, звалювали пилами, корчували бульдозерами, підривали амонітом. Знищували всіма засобами, але вона відступала дуже повільно, майже непомітно. А на крутих урвищах Ангари прокладали автомобільну дорогу, ризикуючи кожної хвилини своїм життям.

Та найтяжче було прокласти високовольтну електричну лінію з Іркутська до Братська через тайгу, болота і трясавици. Треба було нелюдських зусиль, щоб підтримувати справність розгалуженої сітки електричних дротів. А їх головними ворогами були часті заметілі й бури. Вони налітали раптом, переважно надвечір або вночі, й нещадно нищили доконану працю. Небо заволікалось незви-

чайними для зими чорними хмарами і зривався сильний поривчастий вітер. Тайгу проймала темрява, сипало густим снігом...

Треба було негайно ладнати вчинену бурюнами шкоду і тоді люди вичерпувались докраю. Так, напр., бригада Биприцького, що складалася з українців, тридцять шість годин працювала в тайзі без перерви, не відпочиваючи, на морозі, серед глибоких снігів, під ударами вітру — лагодила лінії електропередачі.

Проведення електричної лінії з Іркутська до Братська натрапляло на такі великі перешкоди, що їх не можна було подолати силами фізично виснажених робітників. Тоді «мудра партія» наказала комсомолові виконати цю працю руками молоді. І молодь, що теж складалася в більшості з українців, була змушена виконати це завдання. Так постала високовольтна лінія Іркутськ-Братськ, т. зв. — «Комсомольська-високовольтна».

На шістсот кілометрів простягнулася високовольтна лінія через поля, ліси і болота Іркутського краю. Між містами Тулун і Зима траса вривається в глуху, непрохідну тайгу. Хисткий мох, драговини, лісові завали, а до цього ще й мошка, що влітку не дає спокою; взимі — страшні морози й бурюни, круглий рік цілковите безлюддя — в таких умовах відбувалась праця на 300-кілометровому просторі від Талуна до Падуну.

Високовольтна лінія прокладалася одночасно з двох кінців траси: від Іркутська і від Падуну. У березні 1958 р. прокладання високовольтної лінії на відтинку Іркутськ-Тулун в основному було закінчене. Але на відтинку Братськ-Тулун робота загрузла у великому прориві, бо заводи не виконали поставлення металевими опорами. А коли нарешті металеві опори прийшли, постали нові перешкоди: в Іркутському краю наближалась весна, псувались лісові дороги, з кожним днем ставав більш небезпечним лід тайгових боліт, непролазних улітку. Тоді почалась ще більша нагінка на молодь, щоб вона негайно закінчила роботу.

Треба було ставити тридцятиметрові металеві опори по багато-

кілометровій лісовій просіці, всіяній пнями, бородавками торфяних купин, замшлілими глибинами валунів.

Першими починають землекопи. Вони риють котлован під фундамент. Працюють кайлами, лопатами і перфораторними молотками. В комбінезонах, гумових чоботях, працюють у рідкій багноці, бо до виритої ями стікається вода. Робітники мокрі, обсмаровані липкою грязюкою.

А тим часом теслярі готують щити для кріплення земляних стінок котлавана, прилаштовують опалубку для бетонування. Як тільки котлован закінчено, землекопи і теслярі стають бетонярками і заходжуються коло нової роботи. Зважують бетонну масу в дерев'яний лоток і вона повзе в котлован. А на дні котлована знову ті самі люди, тільки вже з вібраторами і сталевими трамбівками в руках.

Фундамент нарешті готовий. На місце будівельників, що готують уже черговий котлован, прибувають монтажники для встановлення дев'ятитонних опор. За монтажниками опор ідуть монтажники дровів... І так бригада за бригадою ідуть і йдуть, прокладаючи через тайгу трасу електроенергії. Якщо на лінії трапляється якесь селище, для робітників це найбільше свято, бо живуть вони через цілий час серед лісу і дикої природи тайги. Взимку і влітку — під наметом, звичайнісіньким брезентовим наметом на чотири ліжка. Тут усе: і квартира, і їдальня, і магазин, і лазня. Тільки склади з паливом закупаються в землю.

Були сніги, морози, бурюни і дощі. Люди працювали без відпочинку день-у-день, хворіли і вмирали, але тим ніхто не цікавився. Доручення «мудрої партії» мусіло бути виконане. Бували й пожежі, що спалахували вліті. Горіла тайга, масив старого лісу, бурий дим оповив сонце, не було чим дихати. Вогонь охопив і намети, загорілося житло, в якому були всі засоби до власного прожитку. Але робітникам заборонено рятувати житло, вони мусіли рятувати трактори і машини. Коли «державне майно» врятовано, втікати від вогню бу-

ло вже пізно — навкруги лютувало полум'я. Робітники кинулись у котлован і там пересиділи, поки над ними пройшов вогонь. Але залишилися тільки в тому, що було на них, без жадних засобів до життя...

Ось так живуть і працюють наші брати і батьки, зокрема українська молодь, запроторені на каторжні роботи в північні краї СРСР. Советська преса не згадує,

що ті «досягнення соціалістичного будівництва», ті т. зв. «трудові подвиги» української молоді відбуваються за рахунок утрачення й знівечення молодості, здоров'я, а то й життя. Не згадує, що українські робітники, оті «будівники» нових гідростанцій та «освоювачі» цілини насправді є новітніми каторжниками, рабами ХХ століття. Так «будується соціалізм» у ганебній московській імперії — СРСР.

Гіркий то гумор...

Українська мова в поневоленій Москвою Україні опинилася в такому жалюгідному стані, що стає об'єктом «дотепів» советської гумористичної преси. Журнал «Перець» (Київ, жовтень 1958 р.) ставить «дніпропетрівським дядям» ноль з мінусом за безліч кричущих помилок у їх українській мові. Для ілюстрації подає таку вимовну «картинку»:

«В Дніпропетрівському... учні 2 і 3 клас (8-9 років, — Д.), йдучи зі школи, зупиняються гурточками біля вивісок, реклам, оголошень і так регочуть, аж картузики на них підсакають.

Сміються малюки з дорослих дядів, керівників міста, які так помпезно рекламують свою безграмотність, своє незнання української мови.

— «Трікотаж» — читають і регочуть малюки.

— «Електро радіо!» — І тут же короткі коментарі: «Глянь, не вмис українського «Е» написати! Ну й ну!...

— «Державний Інститут!»

— Ого! Ще й інститут! А пише на двійку!...

— «Тканини папірובобавовняні» (замість «Бавовняні тканини»).

І знову колючі коментарі:

— Оце грамотий! Ще такий, що замість «ковбаса» — «ківбаса» напише!

— А ось, дивіться, яка помилка!... А ось! — І побігли, і побігли далі.

Ждуть мами їх на обід, а вони, допитливі і гострі на слово, розважаються, підраховують граматичні помилки, сміються над безграмотними дядями».

Хто ж винен, що ті «дяді», не тільки в Дніпропетрівському, але і в інших містах України, такі безграмотні, такі байдужі до чистоти своєї рідної української мови? Чи не ті, в першу чергу, що насильно насаджують в Україні «трікотаж» та «інститути» (московську мову)? А далі, чи не ті, що, наприклад, в українському місті Луганську видають не «Луганську», а «Луганскую правду», що в недавній «столиці Радянської України» Харкові видають «Красное знамя», що свої українські прізвиська, для впадоби «старшому брату», обов'язково закінчують на «-ов», «-св» або «-ін», що російську термінологію, правопис і стиль живцем переносять на сторінки української преси... Оті різні «інститути», газети і журнали, що з дозволу старшого брата пишуть «на украинском языке» (яке безсоромне тавро на обкладинці кожного видання українською мовою!). Де ж національна і людська гідність в губернаторів «Радянської України» («малоросійського роду»)?

Ех, ім би то, в тому і редакторам «Перця», дати перцю, та такого, щоб не тільки «картузики» на них підсакували... Діждуться і вони свого, може, і від тих «малюків», що виростають і, покищо, гострі тільки на слово.

Д.

3 нових видань

Два романи

Мова йде про два нові романи з-під советського життя. Обидва були давню запевджені й обидва написані відомими українськими письменниками.

Переглядаючи короткі чи довгі оповідання та повісті всяких графоманів, часто таких, що непевні навіть у граматиці, або ще зовсім молодих авторів, які не бачили нічого з трагедії нашого народу, виростаючи по захисних кутах Європи, де жили з своїми батьками, — виникає особливе бажання прочитати нарешті повість чи роман порядного автора, з відповідною провідною думкою.

І ось появилось два твори — «Маруся Богуславка» І. Багряного і «Теміста» У. Самчука. Обидва автори мають досягнення і практику в ремеслі писання, мають великий досвід з особистих переживань, хоч із різних періодів та обставин. Отже мають що сказати читачеві.

Іван Багряний своїм твором «Маруся Богуславка» однак розчарував нас. Щоб не бути голословним, покликаюся на рецензію В. Сварога, що була поміщена в торонтських «Нових днях» (травень, 1958 р.). В цій рецензії В. Сварог, цілком справедливо, вираховує недоліки книжки, як брак живої акції, ліричний, а не драматичний підхід, розтягненість і подекуди перестарість стилю та будови роману, брак виразистості персонажів, перевантаження непотрібним сентименталізмом, місцями дуже неохайна мова і т. п.

В. Сварог пробує теж окреслити, чи «Маруся Богуславка» належить до романтичної чи до реалістичної школи (читаю це мало цікавить), а Івана Багряного порівнює до Віктора Гюго. Особисто ніяк не можу погодитися з цим порівнянням, бо хоч В. Гюго був не тільки романтиком (він часто впадав на-

віть у патос), але йому ніколи не бракувало ані драматичного напруження, ані яскравої виразності діючих осіб. Згадаймо хоч би постать графа де Тонтенака з «1893 рік», Вандейського героя. Я вже не кажу про Есмеральду, горбаня з Нотр-Дам, «чоловіка, який сміється» та про подібні постаті, які так вирізьблені словом, що не раз були відтворені в плястичному мистецтві. А постаті І. Багряного, навіть у найкращому випадку бліді, а в гіршому — банальні.

Охоче можна погодитися зі Сварогом відносно «інстинкту свободи» (на стор. 10), хочемо також вірити, що автор «Марусі Богуславки» — «відчуває приспані сили свого народу і любить своїх земляків, свою рідну землю гарячою і гордою любов'ю» (Ідем), але ніяк не можемо погодитися з твердженням, що «позитивні герої «Марусі Богуславки» зосереджують у собі найкращі душевні якості української людини... Це вже міцна пересада! Де Сварог побачив ті позитивні якості? Героїня твору, Ата, хоч і артистка, але являє собою простеньке провінційальне дівча, у якого серце ніби й на місці, але душа дівчати щойно починає кристалізуватися і процес цей ще далеко не закінчений. Чоловік, до якого тягне дівчину її серце може й має деякі добрі прикмети, але в романі їх не бачимо — він тут тінь, на задньому пляні. Комсомолец Павло, що в Аті закоханий, дратує читача тим, що автор показує його мало що не з ангельськими крилами. Хто знає підсоветську дійсність, той ніяк не визнає «ангельської подобі» комсомольців. Знаємо, що комсомольці в Україні мусіли проходити не один душевний конфлікт. Так нам описують, принаймні, самі колисьні комсомольці, починаючи від Хви-

льового аж до Кравченка («Я вибрав волоку»). А тут, маешь тобі, яка незайманість, яка чистота і невинність! Один Шигимага хіба похожий на живу людину своєю драмлю, але з нічого не видно, що він «позитивний» тип. І хочеться запитати шановного рецензента: що він розуміє під словом «позитивні якості»? Чи м'яке серце і блакитні очі є вистачаючими ознаками «позитивних якостей»? Ще, бувало, покійний Винниченко любив обдаровувати своїх героїв невинним поглядом блакитних очей, але з практики знаємо, що блакитні очі часто маскують і жуликів. «Блакитні очі» — перестаріла фраза і тими «позитивними якостями» вже нікого не візьмеш. Друга риса — м'якість і делікатність. Ці прикмети, виявлені великою дозою, часто ведуть у житті до того, що люди такі безславно погибають, або бувають змушені виконувати підлогу виступників. Отже при сучасному стані України краще закрестіонувати м'якість, як позитивну рису в нашій народі.

Позитивні риси найкраще показуються в драматичних конфліктах. Тільки в конфліктах людина може показати, чого вона варту. В конфліктах українців з комоною позитивними вартостями можна було назвати такі риси, як принципи і неподатливість, уміння захистити, хоч певною мірою, не тільки себе, але й інтереси свого народу, видержливість, а навіть і хитрість. І. Багряний не показує нам ні одного конфлікту. Навіть можливий конфлікт між Атою і начальником НКВД замазується. А тим часом, а тверджу це тому, що підсовєтську дійсність теж знаю, якщо б на місці Ати (проба гвалту) була, напр., жидівка, вона навіть і в підсовєтських умовах зуміла б заробити з цього шуму. А в Багряного всі його герої дуже лагідні, милі (часом як сахарин!), простачки, «фраєри», словом — сирий матеріал. Побачимо, чи в наступній частині «Марусі Богуславки» Багряний викує з нього характеру та в яку ситуацію поставити своїх героїв? А поставити їх у якусь ситуацію він мусить, бо

інакше і друга частина буде така ж нудна, як і перша. А крім цього, задумане ним просування нитки національного пробудження і зросту національної свідомості без конфліктів тратить сенс.

Проте по прочитанні «Марусі Богуславки» виникають певні думки, хоч може й не ті, що їх сподівався автор. Мимохіть застановляючись над тим, куди ж можна зайти з таким громадським елементом на провінції, як нам показав його І. Багряний? Всі ті наївні Офелії (акторки), янгольські комсомольці, зломані герої, скривджені долею мистці, понівечені красуні і т. п. Якими вони себе покажуть у критичну хвилину? Чи здобудуться на якусь акцію? Чи, нарешті, проявлять на правду позитивні якості? А це ж така аморфна, прекраснодушна, розлізла, м'якотіла маса! Справді з заінтересуванням чекаємо другої частини «Марусі Богуславки».

Другий роман з-під совєтської дійсності — «Темнота» Уласа Самчука — є продовженням роману «Ост». Це скоріше хроніка ніж роман, але Улас Самчук з великим завзяттям переслідус визначену наперед мету роману і вкладає в нього більше драматичного напруження, ніж І. Багряний.

Читачі мабуть пам'ятають роман У. Самчука «Ост». У ньому автор змалював нам образ одної родини заможних селян («куркулів» — за совєтською термінологією) в часи революції. Показав нам членів родини Морозів як людей здорових, працьовитих, добре годованих. Праця, гостини (пиття і їжа) та прогулянки займають велику частину роману. Додає йому певного «смаку» також здорове, як хтось сказав — «стихийне», але зовсім аморальне кохання. З цього роману не видно, щоб у родині Морозів високо розцінювалися духові вартості, особливо національних почувань. Навіть революція не сягає до Морозів, хоч і порушила їх родинний спокій. Згадаємо, для пригадки, братів Морозів. Один з них, малює, приїхавши з Києва не тільки що не привіз жадних новин про українське національне

відродження (створення українського уряду, військові з'їзди, універсали, початки української армії і т. п.), але навіть не згадує про справи, які стисло стосуються до його ремесла, як от заснування Української академії мистецтв та перша мистецька виставка Мурашка, братів Кричевських, Бурачка та інших. Другий брат письменник, але і в нього не шукайте згадки про тодішніх українських письменників, напр., Олеся чи раннього Тичину, хоч у той час у Києві не було школяра чи школярки середньошкільників, які не декламували б їх поезій. Звичайно, це можна пояснити браком матеріалів в автора, але їх можна було роздобути у знайомих. Однак автор хотів показати нам «стихійних» українців, а не українців свідомих. Вони ще тримаються сумнівних авторитетів, таких як недобиток російської аристократії Демидов, що без кінця говорить і розвиває нікому непотрібні теорії. Навіть Таня Мороз, що закохалася у Водяного, тільки догадується, що він петлюрівець, себто бореться за самостійність України. Йде вона в партизани з Водяним просто з кохання, бо Самчук не потрудився інакше обґрунтувати її вчинок.

В романі «Ост» У. Самчук не показав нам, з браку матеріалів чи з розмислом, ентузіазму і розвитку української визвольної революції в її початках. У другій частині роману — «Темнота» — він ще яскравіше вірний своїй «засаді». Правда, таке тло роману теж привабливе, але ніде правди діти — основане на шкурництві: «тільки для себе і все для себе». Очевидно, родина Морозів має певний рівень цивілізації, керується певними правилами виховання, традиції тощо. Морози свідомі своїх вищих якостей і талантів та рішені навіть за советських умов будувати свій особистий і родинний добробут.

Улас Самчук узяв родину Морозів з мільйона інших таких самих фермерських, а по-советськи куркульських родин. Івана Мороза визнав за голову цієї родини і тепер послідуємо в другій частині

роману за дальшим розвитком подій.

Іван Мороз, як показує нам його автор, це одиниця українського племені позитивного характеру, в нього першорядна фізична структура, кріпка нервова система, він працьовитий до безтями, але не по-волячому, а з власними здібностями творити, організувати і відповідати. Біда лиш одна: він не належить до тих, що тепер, по революції, правлять. Він не їх поля ягода і вони це добре знають, але за браком такого типу робітників Івана поставленю між «правовірних», щоб використати його до краю.

Як же Іван Мороз сприймає «соціальної революцію», яка знищила гніздо Морозів? — Без спротиву і бунту. Його сестра Таня, що злучила свою дорогу життя з Водяним і петлюрівцями, осамітнена. Дорога Івана інша, угодовська, всі його бажання спрямовані до того, щоб зберегти себе і уникнути фізичного знищення своїх найближчих. Його два брати — маляр і письменник — ставлять свої таланти на службу советській владі. Один малює портрети, другий пише книжки, обидва славлять советських героїв, виправдують тиранський, беззаконний і безоглядно жорстокий склад влади, яка, до речі, топче мільйони таких самих родин, як і Морози. І в той час, коли тисячі подібних до Морозів родин зазнають жорстокого знищення і переслідування, Морози випливають наверх. Іван, якого талановиті брати виручають у трудні хвилини життя, відзначається тільки прикметами доброго організатора праці. І цю свою властивість він, хоч-не-хоч, продає чужій йому радянській владі. Спочатку його випробовують у радоспі. Іван дуже швидко зорієнтувався, чого від нього вимагають. Він і сам «пре» як кінь, як віл, він стає безоглядним до підвладних йому робітників, із шкури лізе, щоб показати себе вірним служакою радянської влади. Його відданість оцінюють і вирішують, що Івана можна використати для «соцбудівництва» у ширшому ма-

штабі. Дуже характеристичними «своїми власними» методами, в які ми, хто жив в СРСР, можемо повірити, але в які не повірять ніхто з т. зв. західного світу, большевики ломлять в Івана зародки якої б то не було опозиції і посилають його на північ, опанувати Воркутський край.

Вкінці — Іван уже майором будівництва НКВД, орденоносцем, якого знає сам Сталін. І всі ті «досягнення» тільки на те, щоб зберегти себе самого.

Для збереження свого життя він служить чужій ідеї, в яку не вірить сам, і служить вірою і правдою, як пес. Він «придбав» собі грубість, безоглядність і жорстокість у відношенні до інших. Його характер починає тяжіти йому самому. Його родинне життя зламає, йому не можливо поєднатися з жінкою і дитиною, а примусові романтичні пригоди завдають йому ще більшого болю. Його друзі, знайомі та кривні, долею яких він був зацікавлений, гинуть на його очах. За все це — за знищення душевного спокою, за знівечення свого характеру, за загибель близьких та друзів, за потаємну погорду до себе самого — Іван отримує, крім ордену, сумнівні матеріальні вигоди, які можуть бути відібрані від нього кожної хвилини. Але на цьому не кінець, бо приходить нарешті грізне слово — «виклик у Москву».

На цьому кінчається роман «Темнота». Улас Самчук, правдоподібно як і І. Багрянний, буде робити підсумки в наступній, третій частині. Самчук, як і Багрянний, дістав уже критику на свій роман, і то неприхильну. Чапленко закидає йому некомпетентність у зображенні певних моментів, особливо в описі «розкуркулювання» та характеристики поодиноких осіб правлячої комуністичної партії. Може й так. Може, Самчук, як на свій талант, має замало спостережливості, може навіть його письменницька інтуїція заводить його. Ми вже згадували, що він знехтував багато чим. Нам, напр., дивно, чому він в обидвох томах проявляє таку, нічим не оправдану, симпатію до

графа Демидова. Ця постать не хоча потрібна для розвитку роману взагалі, а з українського погляду — зовсім зайва. Нам не подобається абсолютна аморальність у відношенні між полами. Багато з дечим читач не погодиться. Але, з другого боку, автор безумовно зумів читача зацікавити і в полоні зацікасування тримає його до самого кінця. І, що найголовніше, змушує читача думати та самому вирішувати поставлені в романі проблеми. А це вже є успіх написаного твору, бо в ньому є серйозніша мета у протилежність до ескапістських творів. Роман Самчука дає також почуття стійкості, його герої пориваються потоком і не кружляють у застої воді, як у «Марусі Богуславці». Словом, вихід цього роману можна назвати позитивним явищем, кроком уперед.

Мова роману не досягла ідеально-го рівня ні в першій, ні в другій частині. Проте в другій частині відповідальність спадає на мовного редактора більше, ніж на автора. В романі зустрічаємо такі вирази, як «сильні риси обличчя». В українській літературній мові прийнято вживати «виразисті», можна також сказати «тверді» риси, але трудно погодитися на «сильні», себто міцні. Назгаль мова роману У. Самчука відповідає темпу і є тільки засобом, а не ціллю в собі. Як засіб вона читача не разить. Зрештою, ті наші літератори, які вже занадто перечулені в мовній правильності, самі ризикують, бо навіть уже показують ознаки впадання в скрайність. Їх власна мова стає законсервованою, перестарілою, особливо коли вона сперта на напіввульгарних провінційальних ідіомах, а в кожному разі втрачає гнучкість вислову. Такі вирази, як «загнав на слизке» або «позичив у Сірка очей» безумовно народні, і ідіоматичні, і українські наскрізь, але трудно їх якось собі уявити при описі подій, які передає У. Самчук. Однак безсумнісним кроком уперед є підпорядкування твору мовній редакції компетентних осіб, і так повинно бути. Видавці книжок повинні або

мати своїх редакторів, або вимагати від авторів перегляду їх творів компетентними мовниками ще перед надрукуванням. Це особливо важливе, коли згадаємо, що на еміграції підрастає наша молодь, яка вчиться української мови з других або третіх рук. Молодь на-

ша на еміграції рідко коли чує правильну українську мову, а як і почує, то не пізнає її. Єдиним джерелом навчання поправної літературної мови є для нашої молоді друковане слово. Тож шануймо його, як зіницю ока!

Н. З-ка

Доцільне видання

Степан Вусатий: ЕМІГРАЦІЯ В ПОХОДИ. Гуморески. Видавництво Юліяна Середяка. Буенос-Айрес 1958. Обкладинка Бориса Крюкоза. Стор. 190.

З усіх дотеперішніх видань Ю. Середяка, книжка Степана Вусатого «Еміграція в походи» — чи не найдоцільніша поява. Це, так би мовити, з виховно-суспільного погляду. Проте в цій збірці є теж гуморески, що мають і суто-літературну вартість, а зокрема слід підкреслити досить добру літературну мову та дбайливу коректуру цього видання. Згадаємо про це напочатку тому, що, на жаль, в нас появляється небагато видань, які є бездоганні під оглядом мови і коректи. Шкода тільки, що в книжці не подано прізвища її літературного редактора, кого й слід було б при цій нагоді згадати.

Темою гуморесок С. Вусатого є українська еміграція в Америці. Степан Вусатий — це не добродушний Івась Керницький, який дивиться на всі «пороки» з «промислових» точки бачення. Це теж не «абстрактний» Микола Понеділок, який трохи пригадує «кологоспні» історії, а трохи вигадує неймовірні пригоди наших емігрантів у новій країні поселення.

Степан Вусатий має добрий обсерваційний хист, він уміє глибоко відчувати людську психіку. Але автор трохи песиміст, тому завжди спостерігає «плями» навіть «на сонці». Він не розписується про українські «досягнення» в «новому світі», не сипле похвал нашим громадським діячам, твараствам чи

установам, а викриває недоліки, лінєвство, неточність, несолідність, незгідливість і насамперед скупість. Ця скупість, мабуть, так в'їлася авторові в печінку, що, прочитавши його книжку, читач мимоволі виносить враження, що українці скупіші за найбільших скупарів світу — шкотів, що це взагалі якесь плем'я Мольєрових «Скупарів»...

Хоч автор, може, трохи й переборщив із тією українською скупістю, проте не можна йому відмовити правильності щодо логічних висновків із заобсервованих фактів та їхньої генералізації.

Українська еміграція, особливо в Америці, ще ніколи, мабуть, не добилася таких головокружних матеріальних успіхів у своїй праці, як саме тепер. Вслід за матеріальним добробутом прийшло і «засмакування» в ньому та бажання ще більшого збагачення, себто всі ознаки «доробкевичівства» з його добрими, але й лихими сторінками. Відомо ж, що «новобогачські» («нуворишні») — це здебільшого препогані, всіма висміювані, люди. І — як парадокс чи Божа справедливість — діти новобогачських звичайно бувають ледарями і розтратниками, які швидкими темпами позбавляються майна, що його так важко доробилися батьки. І тому зовсім справедливо автор «погрімив» їх трохи за їхню скупість, зокрема коли йде про загальні українські потреби, від чого такі новобогачські тікають. А це до живого вразило патріотично наставленого Степана Вусатого.

Софія Наумович

ЧИТАЙТЕ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»! ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ!

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Наприкінці 1958 р. міжнародна політика стоїть під знаком кризи, що її спричинила Москва своїми домаганнями в справі Берліну.

Під час перебування в Москві Владислава Гомулки, в листопаді ц. р., Хрущов заявив, що ССРС змагає до ревізії Потсдамського договору, а 27. 11. советський уряд вислав ноти до урядів США, Великої Британії та Франції з довідними пропозиціями. Москва заявляє, між іншим, таке:

«ССРС розпочне у відповідному моменті переговори з Німецькою демократичною республікою, щоб передати східнонімецьким державним чинникам виконання тих функцій, що досі тимчасово спочивали в руках советського уряду. Очевидно, що така розв'язка берлінської проблеми найбільш справедлива й природна: західня частина Берліну мусить об'єднатися зі східною і таким способом він стане одним містом тієї країни, якій належить... Советський уряд уважає, що проблему Берліну можна тимчасово розв'язати так, що західний Берлін стане незалежною політичною одиницею... Між іншим, можна б заключити договір, щоб «вільне місто західний Берлін» відмілітаризувати... Під час найближчих шести місяців ССРС не пробуватиме змінити дотеперішнього порядку військових транспортів США, Великої Британії та Франції до західного Берліну. Советський уряд уважає, що рішення шести місяців цілком вистачає, щоб створити здорові підстави для розв'язки питань, зумовлених зміненою ситуацією, та уникнути можливих ускладнень...

Наприкінці цього маскового ультиматуму, Москва обвинувачує Захід у втримуванні в західному Берліні шпигунських центрів і веденні підірвної акції проти ССРС та НДР, як теж погрожує, що не буде надалі такого стану терпіти.

Московська політична гра за Берлін знайшла на Заході одно-

душну правильну оцінку. І політичні керівники західних держав і преса стверджують, що в даному випадку йде про масковану советську агресію, безпосередньою метою якої є усунення з Берліну західних гарнізонів, а тому згадані советські «пропозиції» Захід відкидає.

Проте на Заході немає одностайності, як треба протиставитися советській провокації. Є голоси за те, щоб у випадку, коли ССРС передасть свої уповноваження в Берліні німецьким комуністам, західні великодержави говорили з цими останніми, але не як з репрезентантами НДР, а тільки як з «умандатованими» відпоручниками Москви. Треба теж підкреслити, що Західна Німеччина, яка дуже затривожилася політичною офензивою Кремля і поставилася зовсім негативно до советських пропозицій, в останньому часі нав'язала торговельні взаємини з НДР. Це має бути «превентивний захід», щоб на випадок блокади Берліну боннський уряд міг постачати двомільйоновому населенню західного Берліну харчі та інші продукти.

Міністр закордонних справ США Даллес заявив 26. 11. на пресовій конференції, що американський уряд не виключає можливості переговорювати з німецькими комуністами в справі Берліну, визнаючи їх тільки «уповноваженими ССРС». Ця заява викликала бурю в західнонімецькій публічній opinіi, яка вважає того роду наміри США «зрадою інтересів не лише Західної Німеччини, але й усього вільного світу».

Закиди з боку німців на адресу Даллеса виявилися, бодай дотепер, передчасними. Про це свідчить, між іншим, заява президента Айзенгауера від 30-го листопада. Як поінформував Даллес журналістів, президент США висловив в імені цілого уряду рішучу постанову «не заключувати жадних договорів, ні не вести жадної політики,

що могла б послабити зобов'язання США супроти населення західного Берліну. Ця постанова зроблена в порозумінні з урядами Великої Британії і Франції». Так само віцепрезидент Ніксон по повероті з Лондону заявив, що британці й американці вповні солідарні щодо берлінської проблеми. Дуже рішучу заяву в цьому ж дусі склав теж на пресовій конференції в західному Берліні генерал Генрі Годес, американський комендант наземних збройних сил НАТО в західній Європі.

Із усіх цих заяв можна зробити висновок, що **США справді рішені всіма засобами протиставитися советським плянам агресії.** Є підстави сподіватися, що советська «годинникова бомба», яка мала вибухнути через шість місяців, правдоподібно зовсім не вибухне, якщо постава Заходу буде й надалі такою ж рішучою.

Про закордонну політику США говорив, у першій половині листопада, державний підсекретар **Роберт Марфі.** Він дав, між іншим, офіційний коментар про конференцію в Женеві, де, як відомо, експерти західного й советського блоків намагаються знайти спосіб, як унеможливити несподіваний збройний напад, примара якого постійно висить над світом. Марфі ствердив, що постава советських делегатів на конференції не дає жадних підстав для оптимізму, проте американські представники «не дадуть себе знеохотити».

Коли йде про Далекий Схід, то Марфі ствердив із вдовolenням, що національний Китай «зрезигнував із визволення континенту засобами насильства, а обмежився виключно ідеологічною боротьбою». Завдяки рішучій поставі США вдалося не тільки перешкодити комуністичній агресії на національний Китай, але й відхилити напасницькі плани Пекіну супроти південної Кореї та деяких японських островів, як теж намагання прогнати американців із Окінави.

В парламентах багатьох західних країн відбуваються гарячі дискусії у справі збільшення військового бюджету та розбудови армії,

а в той час **СССР** **приспіненими темпами змицнює свої збройні сили.** Генерал Рішард Гале, заступник головнокомандуючого альянтськими арміями в Європі, недавно заявив, що **СССР розпоряджає під цю пору 175 дивізіями, що їх він кожночасно може кинути проти Заходу.** Це здебільшого панцерні дивізії, а советські танки зараховуються до найкращих у світі. Крім цього Москва має готових до бою 20.000 літаків, не враховуючи 2.500 літаків у сателітних країнах. Так само советська морська фльота є одною з найсильніших у світі, а силу советської підводної фльоти можна порівняти з тією, що її мала гітлерівська Німеччина в час свого найбільшого розцвіту. Совети прискороено продукують міжконтинентальні балістичні стрільна, як теж балістичні ракети середнього засягу. Не відстає **СССР** і в продукції термоядерної зброї. «При такому накопиченні зброї жадна держава не зможе оборонитися відокремлено» — сказав ген. Гале. Він подав теж деякі інформації про мілітарний потенціал країн Атлантийського пакту. В 1951 р. НАТО розпоряджало 21 літунськими майдами військового значення, тепер — 160.

Ці інформації про силове відношення Заходу й Сходу доповнив генерал Норстед, головнокомандуючий військами НАТО. Він заявив, що країни НАТО інтенсивно змицнюють свою оборонну силу атомною зброею. Атлантийський пакт має 30 готових до бою ракетних батальйонів, а до 1963 р. їхня кількість зросте до 100.

Парламентарні вибори у Франції, що відбулися двома турами — 23-го і 30-го листопада, мають виняткове значення з двох причин: це перші вибори до парламенту V-ої Республіки, а подруге — вони відбулися під гаслом перемоги національного табору над комуністичною агентурою, яка у Франції завжди була дуже міцною.

Перша тура французьких виборів пішла шляхом сумних традицій IV-ої Республіки. Розбиття голосів було таке велике, що вибрано тільки 30 послів. Головний

і вирішальний бій за обличчя нової французької національної асамблеї відбувся 30-го листопада. Національна преса почала кампанію, щоб кандидати від національних партій у тих округах, де є міцні комуністичні впливи, зрештуйвали в користь того некомуністичного кандидата, який у першій турі здобув найбільше голосів. Ця кампанія мала успіх, а в наслідок цього **комуністична партія зазнала великої поразки**. Комуністи спромоглися вибрати всього лише 10 депутатів, хоч у попередньому парламенті мали аж 138. З комуністичних лідерів перевибрано Моріса Тореза, зате його заступник Жак Дюкло перепав.

У попередньому парламенті комуністи, разом із прогресистами, мали 27,4% голосів, тепер же мають, разом із прогресистами, лише 2,2%. Головним переможцем вийшла партія, що складається з різних деґолістських груп, так званого «Об'єднання для нової республіки», на чолі з Жаком Сустелем. Вона має 188 послів. Друге місце в парламенті зайняли «незалежні» й «помірковані» — 132 мандати, далі Народно-республіканський рух (МРП) — 44 мандати, соціалісти — 40 мандатів, вкінці різні менші угруповання. З цього бачимо, що в першому парламенті V-ої Республіки абсолютну більшість творять праві партії. Соціалісти заповіли, що будуть у «конструктивній опозиції». Впливи комуністів зведено до мінімуму.

Наприкінці грудня ц. р. відбулися **вибори президента Франції**. Кандидатом на цей пост є ген. де Голь, який напевно буде вибраний. Теперішній президент Рене Коті, правдоподібно, очолить т. зв. Конституційну Раду, що є важливим органом у структурі V-ої Республіки.

Вибори відбулися теж в **Альжирі**, де далі триває боротьба з партизанами. Населення цієї країни вибрало 67 послів, у цьому числі 40 мусулманів, що досі нічим не вирізнялися в політичному й громадському житті.

Альжирське підпілля, а зокрема ФДН, вело акцію проти виборів, заявляючи, що не респектуватиме їхніх вислідів, бо «тільки зрадни-

ки і запродавці погодяться піти до Бурбонського паладу» (осідок французького парламенту).

Проблема Альжиру є далі найбільшою турботою Франції. Міністер інформації т. зв. тимчасового альжирського уряду, Мохаммед Язід, заявив у пресовому інтерв'ю: «Ми готові вести безпосередні переговори з Францією. З моментом створення нашого уряду, всякі «добрі послуги» з боку інших держав зайві. Перемир'я може бути тільки наслідком політичної розв'язки альжирської проблеми. Ми готові зустріти представників Франції кожночасно, але тільки в нейтральній країні». Язід заперечив твердження, начебто Альжир готов погодитися на «обмежену самостійність».

В перших днях грудня ген. де Голь відлетів черговий раз до Альжиру для розмов із військовими та цивільними представниками уряду. Дуже характеристичне й те, що альжирські партизани далі звільняють французьких полонених, нібито виключно з гуманних міркувань, насправді ж з певних політичних розрахунків.

26-го листопада відбулася друга **зустріч канцлера Аденауера з прем'єром де Голем**, за цим разом у Вад Кройцнах (Німеччина). Як можна ствердити з офіційного комунікату та з пресових коментарів, співпраця між Західною Німеччиною і Францією далі поглиблюється. Керівники обидвох країн заторкнули в розмовах не тільки питання французько-німецьких взаємин, але обговорили теж ряд важливих міжнародних проблем, зокрема проблему т. зв. вільного європейського ринку. Політичні обсерватори твердять одногласно, що обидва державні мужі досягнули повне порозуміння в усіх заторкнених справах.

Італія живе під враженням великих змін у її дипломатичному корпусі. Американські кореспонденти алармують з Риму, що метою цих змін є послабити взаємини Італії з НАТО, а натомість зміцнити взаємини з тими країнами, які провадять невтралістичну політику. Згадані кореспонденти твердять, що Італія бажає наблизитися до арабських країн.

Сьогодні ще не відомо, скільки правди є в цих алярмах. В останніх тижнях Італія намагається перебороти різні труднощі внутрішнього, а зокрема господарського, характеру. В країні вибухли численні страйки (шпитального персоналу, моряків, робітників у доках й ін.), метою яких є здобути підвишку заробітних платень.

21-го листопада в Парижі закінчилася конференція парламентаристів країн НАТО. В ухвалених резолюціях, між іншим, постановлено: відбувати часті періодичні зустрічі міністрів оборони держав НАТО, збільшити наземні сили Атлантийського пакту з 20 до 30 дивізій, організувати в окремих країнах територіальні військові відділи та крайові збройні сили, уповноважити командування НАТО негайно видавати необхідні накази у випадку несподіваної атаки з боку ворога. Далі, в резолюціях підкреслено як невідкладну konieczність випродукування відповідної кількості транспортних літаків і підводних човнів. Парламентаристи домагаються від генерального секретаря НАТО, Поля Спаака, скликати конференцію експертів у справі модернізації військових шкіл у країнах Атлантийського пакту.

У конференції парламентаристів НАТО взяла участь теж делегація Канади, членом якої був д-р **Іван Кучерпа**, українець з походження, відомий політичний і громадський діяч. Цей парламентарист при різних нагодах, як на пленарних засіданнях, так теж у комісіях, висував konieczність включення в комплекс політики вільного світу народів поневолених Москвою. Він підкреслював і звертав увагу парламентаристів на великий людський і економічний потенціал неросійських країн у СРСР та твердив, що Захід у власному інтересі повинен підтримати визвольні змагання народів поневолених комунізмом і російською імперіалізмом. Виступ д-ра І. Кучерпи на форумі НАТО викликав велике зацікавлення в учасників конференції, а це свідчить, що ідеї українського визвольного руху та АВН — поборювати комунізм одночасно

з його надхненником Москвою, — знаходять щораз більше прихильників у вільному світі.

Подорож Голови ЦК АВН п. Ярослава Стецька по США та Канаді, що тривала кілька місяців, знайшла широкий відгомін не лише серед українського суспільства, але й в англо- та французькомовній пресі. З приємністю стверджуємо, що в загальному преса вірно інформувала своїх читачів про цілі й завдання АВН, про визвольну боротьбу поневолених Москвою народів та про політичні концепції, що їх пропагує український визвольно-революційний рух, а які лягли теж в основу діяльності АВН. При цій нагоді чужинецька преса обговорювала теж проблему скликання світового антикомуністичного конгресу та створення світового фронту проти комунізму й російського імперіалізму.

Вступаємо в новий рік нашого перебування на чужині. Могло б здаватися, що за українською еміграцією немає великих досягнень, які свідчили б про конкретну допомогу з боку українців на чужині нашій батьківщині. Та коли уважно приглянутися цілості безперервних змагань української еміграції на міжнародному форумі, а зокрема діяльності українського визвольно-революційного руху та АВН-у, в якому він бере участь, то з радістю можна ствердити наші поважні успіхи. Постійна боротьба за визнання України права на державність, боротьба за перемогу гасла про konieczність розвалу московсько-большевицької імперії та побудування на її руїнах самостійних держав сьогодні поневолених Москвою народів — здобуває собі щораз міцніший ґрунт у західному світі. На Заході все більше поширюються політичні концепції українського визвольного руху, їх сприймає щораз більше людей, а впарі з цим Україна знаходить усе численніших відданих приятелів, що матиме важливе значення в майбутній збройній розправі українського народу з його московсько-большевицькими поневоловачами.

Борис Вітошинський

Париж, у грудні 1958 р.

ЗВЕРНЕННЯ

**ДО ВШ. ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, КОЛЬПОРТЕРІВ, ПРЕДСТАВНИКІВ,
ЧИТАЧІВ І ПРИХИЛЬНИКІВ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»**

Із 1959 роком журнал «Визвольний Шлях» вступає у 12-ий рік свого існування.

Дотеперішня поява і розбудова нашого журналу була уможливлена спільними зусиллями, працею і жертовністю не лише працівників редакції, адміністрації, друкарні, співробітників і авторів, але й тієї великої громади передплатників, кольпортерів, представників, читачів і прихильників «В. Шл.», які розуміють важливість і потребу такого видання та стараються забезпечити йому необхідну матеріальну базу.

В поточному році спільне зусилля всіх тих, що їм «Визвольний Шлях» дорогий, мусить бути ще збільшене, якщо хочемо, щоб наш журнал далі появлявся і розбудовувався. Подорожіння коштів друку і поштових оплат, а впарі з цим і коштів видавання журналу створюють для Української Видавничої Спільки нові великі труднощі, що їх вона може перебороти тільки з допомогою наших читачів і жертвної патріотичної суспільності.

В наслідок подорожіння коштів друку, Українська Видавнича Спілька примушена підвищити в цьому році ціну передплати на «Визвольний Шлях» (докладний цінник передплати поданий на 2-ій стор. обкладинки «В. Шл.»). Сподіваємось, що всі відборці «В. Шл.» поставляться до цього кроку нашого В-ва з повним розумінням, тим більше, що «Визвольний Шлях» і так усе ще залишається одним із найдешевших українських видань.

Проте саме підвищення передплати на журнал ще не усуває всіх труднощів, що постають перед Редакцією і Адміністрацією. Тому необхідно докласти всіх зусиль, щоб якомога збільшити кількість передплатників «В. Шл.», якнайбільше поширити його серед нашої суспільності в усіх країнах, зокрема ж серед української студіюючої молоді й інтелігенції в США та Канаді, подбати про постійну масову жертовність на пресовий фонд журналу. До виконання цього завдання мусить прикласти своїх рук кожний, хто добре усвідомлює собі ту важливу роллю, що її «Визвольний Шлях» виконує у процесі формування ідейно-морального, культурно-духового та національно-політичного обличчя української національної спільноти. Кожний, кому справа визволення і здобуття державної самостійності Україні не байдужа. Кожний, хто прагне дати і свою частку у визвольно-революційну боротьбу українського народу.

Віriamo, що наш заклик у справі забезпечення дальшої появи і розбудови «Визвольного Шляху» буде почутий та активно підтриманий жертвовною громадою його передплатників, кольпортерів, представників, читачів і прихильників, усією українською суспільністю, і з цією вірою продовжуватимемо нашу працю в новому році — 12-ому році існування «Визвольного Шляху».

**Редакція й Адміністрація
«Визвольного Шляху»**

Лондон, у січні 1959 р.

**ПРОСИМО ВСІХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І КОЛЬПОРТЕРІВ
ЗВЕРНУТИ УВАГУ НА НОВІ УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ І ПРО-
ДАЖУ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1959 р. (2-га стор. обкл.).**

**ВСІХ ПІСЛЯПЛАТНИКІВ ПРОСИМО НЕГАЙНО ВПЛАТИТИ
ЗАБОРГОВАНІСТЬ ЗА МИНУЛИЙ РІК І ВНЕСТИ ПЕРЕДПЛА-
ТУ ЗА РІК БІЖУЧИЙ. СОЛІДНИМ І ТОЧНИМ ВПЛАЧУВАН-
НЯМ ПЕРЕДПЛАТИ ПОМАГАЙТЕ У ВИДАВАННІ ВАШОГО
ЖУРНАЛУ, ПАМ'ЯТАЙТЕ, ЩО БОРГАМИ — ВИ ЙОГО РУЙ-
НУЄТЕ! ПРИЄДНАЙТЕ ХОЧ ОДНОГО НОВОГО ПЕРЕДПЛАТ-
НИКА.**

**ДЕЯКІ ПІСЛЯПЛАТНИКИ ЗМІНИЛИ СВОЇ АДРЕСИ І НЕ
ВІДЗИВАЮТЬСЯ, НЕ СПЛАТИВШИ БОРГІВ. ЦИМ ШЛЯХОМ
ЗАКЛИКАЄМО ЇХ СПЛАТИТИ БОРГИ. ЗВЕРТАЄМОСЬ НА-
САМПЕРЕД ДО ЇХ СУМЛІННЯ І ЧЕСТИ, БО БУТИ ГРОБОКО-
ПАТЕЛЕМ СВОЄЇ ВІЛЬНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРЕСИ НА ЧУ-
ЖИНІ, ЯКА СЛУЖИТЬ СПРАВІ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ —
ЦЕ ПОНИЖЕННЯ ВЛАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ І ОСОБИСТОЇ
ГІДНОСТИ. СПЛАТІТЬ БОРГИ І ВІДНОВІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,
НЕ ЛИШАЙТЕ РЯДІВ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ »ВИЗВОЛЬНОГО
ШЛЯХУ«, ДОКАЖІТЬ ДІЛОМ СВОЮ СОЛІДАРНІСТЬ З УК-
РАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИМ РУХОМ.**

В-во »Визвольного Шляху«

НЕЗВИЧАЙНО ВАРТІСНА І ЦІКАВА КНИЖКА

**У ХХ-тиріччя кривавої Єжовщини в Україні
Українська Видавнича Спілка в Лондоні видала роман**

ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ

СТРАХ

**літературний твір, що віддзеркалює життя в підсоветській
Україні в 1934-38 роках. Роман складається з двох томів і
має біля 800 сторінок.**

Ціна 1-го тому:

**в Європейських країнах — 10 шіл.
або їх рівновартість.**

**в заоканських країнах — 2.50 дол.
або їх рівновартість.**

Просимо замовляти в Адміністрації Укр. В-чої Спілки:

**Ukrainian Publishers Ltd.,
237, Liverpool Rd.,
London, N. 1.**

або в представників »Визвольного Шляху« у Вашій країні.